

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Daiva Čegyė

**VIDUTINIŠKAI IR ŽYMIAI SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ
BENDRAVIMO UGDYMO YPATUMAI**

Magistro darbas

Magistro darbo vadovas – doc. dr. Irena Kaffemanienė

Šiauliai 2006

Magistro darbo santrauka

Darbe analizuojama ikimokyklinio amžiaus, vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo problema. Remiamasi efektyvaus, orientuoto į vaiką, bendravimo gebėjimų ugdymo teorija.

Tyrime siekiama apibendrinti pedagoginę patirtį ir ištirti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo ypatumus (bendravimo ugdymo tikslus, uždavinius, metodus). Analizuojant konkrečius atvejus, siekiama nustatyti vaikų turimus bendravimo gebėjimus, poreikį bendrauti, dominuojančias bendravimo priemones bei ištirti ugdymo tikslų, uždavinių, metodų adekvatumą vaikų gebėjimams.

Darbe siekiama įrodyti, kad bendravimo ugdymo realybė, atitinkanti vaikų bendravimo gebėjimus, skatina bendravimą.

Turinys

Santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ BENDRAVIMO UGDYMAS	8
1.1. Bendravimo ir komunikacijos apibrėžtys.....	8
1.2. Bendravimo proceso struktūriniai komponentai.....	9
1.3. Bendravimo gebėjimų raida ikimokykliniame amžiuje.....	12
1.4. Vidutiniškai ir žymiai ir sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ypatumai.....	13
1.5. Sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo pagrindai.....	15
1.5.1. Bendravimo ugdymo teorijų apžvalga: tikslai, uždaviniai.....	15
1.5.2. Bendrieji ir alternatyvieji bendravimo ugdymo metodai.....	19
1.5.3. Efektyvaus bendravimo ugdymo sąlygos.....	21
2 skyrius. VIDUTINIŠKAI IR ŽYMIAI IR SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ BENDRAVIMO UGDYMO BRUOŽAI	24
2.1. Tiriamieji	24
2.2. Tyrimo metodika	24
2.3. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimai ir poreikiai.....	28
2.4. Bendravimo gebėjimų ugdymas: tikslai, uždaviniai, metodai.....	40
2.5. Dominuojančios vaikų bendravimo priemonės ir reakcijos ugdomosios sąveikos situacijose.....	47
Išvados	53
Literatūra	55
Summary	59
Priedai	60

Ivadas

Problema ir jos mokslinis aktualumas. Vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymas susijęs su poreikio bendrauti, aktyvumo skatinimu, mokymu naudotis verbalinėmis ir neverbalinėmis priemonėmis (Gevorgianienė, 1999). Dėl labai ribotų vaikų galimybių ir ryškių raidos skirtumų, sudėtinga organizuoti bendravimo gebėjimų ugdymą.

Bitino (2000) teigimu, pagrindiniai ugdymo komponentai – pedagoginė sąveika (tikslai, uždaviniai, turinys, metodai) ir ugdomosios situacijos (veikla, kuria siekiama ugdomųjų tikslų). Pedagoginė sąveika, ugdant vaikų bendravimo gebėjimus, analizuojama Monkevičienės (2001), Sirtautienės (2000), Šinkūnienės (2001), Garšvienės, Bukantienė (1999), Ivoškuvienės, Balčiūnaitė (2002) ir kt. autorių darbuose, tačiau retai kalbama apie ugdomąsias situacijas, skatinančias bendravimo gebėjimų raidą.

Daug dėmesio specialiojo ugdymo srityje skiriama įvairaus amžiaus nežymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymo tikslams, metodams, ugdymo kokybei. Gerokai rečiau gilinamasi į vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymą, jo dėsningumus, padedančius pedagogams numatyti ugdomosios sąveikos efektyvumą.

Ugdymo dėsningumų išskyrimą sąlygoja tam tikros grupės ugdytinių bei jų ugdymo ypatumų charakteristikos. Dėl ryškių individualių raidos skirtumų, pedagogams sudėtinga įvairią patirtį, ugdant žymiai sutrikusios raidos vaikus, perkelti į vis kitas, naujas situacijas. Kita vertus, šiuolaikinės pedagoginės paradigmos gilinasi į kiekvieno iš ugdytinių erdvę ir ieško tokių edukacinių priemonių, kurios gerintų konkretaus individo sąveiką su aplinka, pažintinę ir socialinę veiklą (Ruškus, 2002).

Pedagoginėje praktikoje, ugdant žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikus, taikomi metodai, potencialiai gerinantys vaikų socialinius (jų tarpe ir bendravimo) įgūdžius. Tačiau šie ugdymo metodai ne visuomet siejami su konkrečių vaikų specialiaisiais poreikiais, todėl siekiant individualizuoti tikslus ir metodus, iškyla reikmė analizuoti vaikų poreikį bendrauti, turimus bendravimo gebėjimus bei situacijas, kurios labiausiai skatina konkrečių vaikų bendravimą. Veikla, kurios metu tikslingai panaudojamos įgytos žinios, teikia galimybę mokytis bendrauti, sukuria sąlygas ugdymo(si) situacijų įvairovei (Grebliauskienė, Večkienė, 2004), kuriose efektyviausiai skatinamas vaikų bendravimas.

Bendravimas yra viena iš svarbiausių sutrikusio intelekto vaikų visaverčio funkcionavimo bet kokioje visuomenėje sąlygų. Bendraudami su suaugusiais ir bendraamžiais, sutrikusio intelekto vaikai reiškia savo norus ir gali tikėtis jų patenkinimo, sudaromos galimybės geriau pažinti save ir kitus, mokomasi laikytis elementarių bendravimo taisyklių, įvaldyti bendravimo priemones, gauti daugiau informacijos apie supančią aplinką (Garšvienė, 1996). Bendravimo

gebėjimų stoka, neadekvatus ir socialiai nepriimtinas elgesys sąlygoja didesnę neįgalių asmenų atstūmimą visuomenėje (Gevorgianienė, 1999). Kyla tikslingo, efektyvaus, orientuoto į vaiką, bendravimo gebėjimų ugdymo reikmė. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas – vienas iš svarbiausių jų ugdymo uždavinių, turinčių didelę įtaką šios grupės vaikų socializacijai (Simonds, 2001).

Tyrimo teorinė ir praktinė reikšmė. Mokslinės (pedagoginės ir psichologinės) literatūros analizė leido susisteminti ir apibendrinti bendravimo ir komunikacijos sampratą, struktūrą, procesus, priemones, daryti išvadas apie ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių žymų ir vidutinį intelekto sutrikimą, bendravimo gebėjimus, poreikio bendrauti svarbą bei šių vaikų ugdymo realybę.

Konkrečių bendravimo ugdymo atvejų analize siekiama apibendrinti pedagoginę patirtį bei atsakyti į klausimus, kylančius ugdant žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus: koks vaikų bendravimo poreikis? Kokios situacijos labiausiai skatina šių vaikų bendravimą? Kokiomis bendravimo priemonėmis vaikai naudojasi? Kokie metodai taikytini, ugdant šių vaikų bendravimo gebėjimus?

Tyrimo objektas – vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymo ypatumai.

Hipotezė. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimas skatinamas tuomet, kai ugdymo tikslai, uždaviniai, metodai, veikla atitinka vaikų bendravimo gebėjimus.

Tyrimo tikslas – ištirti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo ypatumus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti bendravimo ir komunikacijos sampratą, bendravimo ugdymo ypatumus.
2. Ištirti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus ir poreikį bendrauti.
3. Palyginti vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo ypatumus: tikslus, uždavinius, metodus ir jų taikymo adekvatumą ugdytinių bendravimo gebėjimams.
4. Nustatyti dominuojančias vaikų bendravimo priemones ir ugdomąją sąveiką, skatinančią bendravimą.

Respondentai ir tyrimo imtis. Tiriamųjų atrankos kriterijai – vidutinis ir žymus intelekto sutrikimas, vidutinis ir žymus kalbos neišsivystymas, dideli ir labai dideli specialieji poreikiai, ikimokyklinis amžius. Duomenis apie tiriamuosius pateikė ikimokyklinių ugdymo įstaigų auklėtojos ir specialiosios pedagogės. Tyrimui pasirinkti 38 vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto 4–8 metų amžiaus vaikai. Tyrimas atliktas 2005 m. gruodžio–2006 m. sausio mėn.

Radviliškio, Pasvalio, Pakruojo, Kuršėnų, Joniškio ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir Tauragės reabilitacijos centro–mokyklos specialiojo ugdymo grupėse.

Tyrimo metodai – mokslinių šaltinių analizė, anketinė pedagogų apklausa.

Magistro darbo struktūra. Magistro darbą sudaro: įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (57 šaltiniai), 6 priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 7 lentelės, 34 paveikslai. Prieduose pateikiama duomenų apie tiriamuosius rinkimo anketa, lentelės, paveikslai, kuriuose pateikiami detalūs tyrimo duomenys apie vaikų bendravimo gebėjimus ir jų ugdymo ypatumus.

Pagrindinės sąvokos

Bendravimas (ugdymo aspektu) – intelektinės, kalbinės, emocinės ir socialinės vaiko raidos veiksnys, veikla, padedanti pažinti aplinką, patirti teigiamų emocijų, visapusiškai tobulėti (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003).

Bendravimas – asmenų tarpusavio suvokimas, keitimasis informacija, tarpusavio sąveika ir santykiai (Almonaitienė, 2001).

Komunikacija – tikslingas keitimasis informacija tarp dviejų ar daugiau asmenų, siekiant bendro supratimo (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Bendravimo poreikis - įvairių žmogaus fiziologinių bei socialinių poreikių išraiška, stimuliuojama emocinio santykio su kitais, sąlygojanti bendravimo motyvų atsiradimą, priemonių įvaldymą, naujų veiklos modelių formavimąsi bei asmenybės raidą (Gevorgianienė, 1999).

Bendravimo gebėjimai – galia atlikti tam tikrus bendravimo veiksmus, dalyvauti bendravimo procese, siekiant bendros veiklos su kitais (Jovaiša, 1993).

Impresyvieji bendravimo gebėjimai – kalbos ar neverbalinių priemonių supratimas, klausymas; aktyvi veikla, kurią sudaro kalbinio ar neverbalinio pranešimo priėmimas, iškodavimas, interpretavimas, įvertinimas ir grįžtamosios informacijos teikimas (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Ekspresyvieji bendravimo gebėjimai – kalbinė ar neverbalinių priemonių raiška, kalbėjimas; kalbos ar kitos ženklų sistemos, naudojimas, perduodant informacinį pranešimą (Ivoškuvienė, 1999; Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Efektyvus bendravimas – bendravimas, kuris visiems jame dalyvaujantiems leidžia kiek įmanoma geriau patenkinti savo poreikius ir pasiekti tikslų (Almonaitienė, 2001).

Efektyvus ugdymas – ugdymas, kuris remiasi teorija, praktika ir yra aktualus ugdytiniui (Haycock, 2003).

Ugdomosios situacijos – ugdymo proceso vienetai, bet koks ugdytinio ir ugdytojo susitikimas, kuriuo pastarasis siekia ugdomųjų tikslų (Bitinas, 2000).

Bendravimo gebėjimų ugdymo etapai (suaktyvinimo, aktyvūs, plėtros, įtvirtinimo) – sudėtingėjančia tvarka pateikiamos ugdomosios situacijos, kuriose vaikai mokomi bendrauti (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003).

1 skyrius. SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ BENDRAVIMO UGDYMAS

1. 1. Bendravimo ir komunikacijos apibrėžtys

Psichologijos ir pedagogikos mokslo darbuose akcentuojama bendravimo svarba žmogaus pilnaverčiam gyvenimui. Gilinantis į bendravimo sampratą išryškėja bendravimo reiškinių daugialypiškumas.

Bendravimas – tarpusavio sąveika, sudėtingi žmonių kontaktai, atsirandantys iš bendros veiklos poreikių; apima keitimąsi informacija, sąveikos strategijų parengimą, kito žmogaus suvokimą ir supratimą (Augis, Kočiūnas, 1993).

Bendravimas apibrėžiamas kaip sąmoningas vaiko ar suaugusiojo elgesys, kai siekiama paveikti kitą asmenį, kad jis suvoktų, kokią informaciją norima perduoti ir reaguotų į tą informaciją. Bendravimas sieja žmones, tenkina fizinius bei socialinius poreikius (Garšvienė, 1996).

Antikos laikais *bendravimas* buvo suvokiamas ne tik kaip žmonių tarpusavio sąveika, bet ir kaip būdas, kuriuo žmogus gali pažinti pasaulį, kitus ir save. Ši sąveika grindžiama abipuse meile, dėmesiu, be kurių bendravimas negali būti visavertis.

Bendravimas siaurąja prasme – tai mažiausiai dviejų asmenų pokalbis, kurio metu pašnekovas nuolat keičiasi kalbančiojo ir klausančiojo vaidmenimis ir taip supranta vienas kitą (Almonaitienė, 2001; Bakk, Grunewald, 1998).

Bendravimas itin svarbus individualiai vaiko raidai, nes asmenybė vystosi ir keičiasi bendravimo procese, kuriame svarbiausia – pagarba, dėmesingumas ir padaršinimas (Gevorgianienė, 1999).

Bendravimas ugdymo aspektu – pagrindinis intelektinės, kalbinės, emocinės ir socialinės raidos veiksnys, veikla, padedanti vaikui pažinti aplinką, patirti teigiamų emocijų, visapusiškai tobulėti (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003).

Almonaitienės (2001) teigimu, svarbiausi bendravimo aspektai yra: 1) tarpusavio suvokimas (socialinė percepcija, bendraujančiųjų santykių ir jausmų vertinimas vienas kito atžvilgiu); 2) keitimasis informacija (komunikacija, keitimasis informacija, naudojant kokią nors ženklų sistemą); 3) tarpusavio sąveika (socialinė interakcija, bendraujančiųjų poveikis vienas kitam – vieno žmogaus elgesys veikia kito žmogaus elgesį); 4) tarpusavio santykiai (emociniai ryšiai, tarpusavio įsipareigojimai).

Vienas iš bendravimo aspektų – komunikacija. Nagrinėjant įvairių autorių pateikiamus šių sąvokų apibūdinimus, sudėtinga suprasti, kada šios sąvokos vartojamos diferencijuotai, o kada

sinonimiškai. Sąvoka *komunikacija*, lot. *communicatio* – pranešimas, suteikimas; *communico* – darau, bendrauju (Fiske, 1998) apibrėžiama kaip:

- susisiekimas, bendravimas (Keinys, 1993);
- socialinės sąveikos rūšis: keitimasis reikšmėmis, t.y. reikšmių pranešimas, perdavimas ir priėmimas, keitimasis informacija, žinios (naujienos, nurodymo, prašymo) perdavimas, jausmų raiška (Augis, Kočiūnas, 1993; Colombero, 2004); žmonių bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais, kultūrinėmis ir dvasinėmis vertybėmis (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1997); keitimasis informaciniais ženklais (kalba, vaizdais, gestais, mimika, judesiais, daiktais).

Analizuojant įvairių autorių pateikiamas apibrėžtis, ryškėja skirtumai tarp *komunikacijos* ir *bendravimo* reikšmių. Užsienio mokslinėje literatūroje bendravimui apibrėžti tėra viena sąvoka – komunikacija (angl. *communication* – komunikacija, susisiekimas; bendravimas, susižinojimas; pranešimas, perdavimas, informacija); reikšmė kinta priklausomai nuo konteksto. Aiškindami komunikacijos sąvoką, Juodraitis, Petruševičius (2001) teigia, jog tai yra bendravimas, tarpusavio sąveika, įvairialypiai žmonių kontaktai, atsirandantys iš bendros veiklos poreikių.

Socialinė komunikacija – tikslingas dviejų ar daugiau asmenų keitimasis informacija, siekiant bendro supratimo (Grebliauskienė, Večkienė, 2004). Sirtautienė (2000) pateikia Adler, Town (1990) komunikacijos tipų aiškinimą. Šie autoriai skiria tarpasmeninę ir beasmenę komunikaciją. Pirmoji reiškia žmonių ryšius, santykius, kai orientuojamasi į konkretų žmogų, su kuriuo sąveikaujant laikomasi tik tam žmogui skirtų taisyklių, tiesiogiai priklausančių nuo situacijos; nevengiama atskleisti save, dalintis jausmais. Antroji yra bendresnė, nurodomas žmogaus ryšys su žmogumi, sąlygojamas standartizuotų taisyklių. Abu tipai nėra izoliuoti, kiekvienas iš jų nevienodai dominuoja konkrečioje situacijoje. Tarpasmeninis komunikacijos tipas, autorių teigimu, artimesnis *bendravimo*, o beasmenis – *komunikacijos* sampratai.

Taigi sąvokų *komunikacija* ir *bendravimas* negalima sutapatinti, nors ir sudėtinga nubrėžti aiškią ribą tarp jų. Atsižvelgiant į įvairių autorių apibrėžimus, bendravimo ir komunikacijos sąvokos šiame magistro darbe vartojamos tokiomis reikšmėmis:

Bendravimas – veikla, padedanti pažinti aplinką, patirti teigiamų emocijų, visapusiškai tobulėti, tenkinti fizinius bei socialinius poreikius.

Komunikacija – tikslingas keitimasis informacija, bendraujant, siekiant bendro supratimo.

1. 2. Bendravimo proceso struktūriniai komponentai

Įvairūs autoriai bendravimo procesą analizuoja iš savo tiriamos sferos pozicijų. Todėl neretai aktualizuojami skirtingi struktūriniai bendravimo proceso komponentai. Šiame darbe,

nagrinėjant sutrikusio intelekto vaikų bendravimą, remiamasi vaikų pozityvių galimybių analize ir domimasi šiais struktūriniais bendravimo proceso komponentais: poreikiu bendrauti; bendravimo tikslais ir priemonėmis; komunikaciniais bendravimo aspektais.

Poreikis bendrauti – vienas būdingiausių žmonijos bruožų: bendraujant keičiamasi informacija, įgyjamos reikalingos žinios; bendraudami žmonės geriau supranta ir pažįsta save; daro įtaką kitiems. Taigi bendravimą skatina socialiniai poreikiai – tokie, kurie gali būti patenkinti tik tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvaujant kitiems žmonėms. Galima teigti, kad poreikis bendrauti yra įvairių žmogaus socialinių poreikių (bendrumo, saugumo, laimėjimų, savęs įtvirtinimo, savigarbos, dominavimo, saviraiškos, prieraišumo, meilės ir kt.) išraiška (Almonaitienė, 2001).

Poreikis bendrauti, kurį stimuliuoja emocinio santykio su kitais ir savimi vystymasis, sąlygoja naujų bendravimo motyvų atsiradimą, bendravimo priemonių įvaldymą, naujų veiklos modelių ir elgesio etalonų formavimąsi, asmenybės raidą. Bendravimas su suaugusiuoju yra lemiamas vaiko raidos faktorius ir būtina prielaida poreikiui bendrauti su bendraamžiais atsirasti, svarbus vaiko savarankiškumo, iniciatyvos, savęs pažinimo stimulus. Bendraamžis kaip lygiavertis bendravimo partneris tampa objektyviu atskaitos tašku, pažįstant save ir kitus. Jis tampa tuo kriterijumi, pagal kurį tikrinami ir įtvirtinami bendravimo su suaugusiais modeliai. Bendravimo poreikis tiesiogiai susijęs su siekimu patirti geranorišką dėmesį ir teigiamas emocijas (Gevorgianienė, 1999).

Bendravimo procese stebimi du susiję veiksmai: informacijos siuntimas ir jos gavimas. Šie procesai nusako *komunikacinį* bendravimo *aspektą* (Sandwith, 1994). Nagrinėjant komunikacijos reiškinius, vartojamos sąvokos: siuntėjas, gavėjas, pranešimas. Siuntėju ir gavėju vadinami bendravimo metu informaciją perduodantys ir priimantys žmonės, o pati informacija vadinama pranešimu. Tad komunikacijos procese išryškėja du komponentai: 1) kalbėjimas – gebėjimas reikšti savo mintis, ir 2) klausymas – aktyvi veikla, kuria sudaro: pranešimo priėmimas, iškodavimas, interpretavimas, įvertinimas ir grįžtamosios informacijos teikimas (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Šie komunikacijos komponentai sudaro galimybę išskirti bendravimo rūšis, priklausomai nuo to, kuris procesas yra vyraujantis. Klausymo metu, gavėjas priima verbalinį ar neverbalinį pranešimą ir atitinkamai į jį reaguoja – toks bendravimas laikytinas *impresyviuoju*. Minčių raiškos procesas (kalbos ar neverbalinės ženklų sistemos naudojimas), kuomet įgaunamas pranešimo siuntėjo vaidmuo, vadinamas *ekspresyviuoju bendravimu*.

Bendravimo procesas yra suprantamas kaip ciklinis ir nebaigtinis, turintis tam tikrą kryptį dėl kintančios individualios dalyvių patirties poveikio. Tam tikras bendravimo dalyvio veiksmas (informacijos perdavimas) lemia atsaką ir suteikia bendravimui kryptį. Komunikacija

suprantama kaip atviras, besiplėtojantis, sudėtingas ir integralus keitimosi informacija procesas, veikiamas daugybės veiksnių (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Abbeduto, Short-Meyerson ir kt. (1998) išskiria 3 bendravimo (*common ground*) komponentus: 1) fizinį, apjungiantį fizinius elementus (išraiškas), tuo pačiu metu suvokiamus informacijos siuntėjo ir gavėjo; 2) kalbinį, susidedantį iš pateikiamos informacijos turinio pranešimo; 3) bendruomeninį, dalyvavimą konkrečioje bendruomenėje. Taigi komunikacinis bendravimo aspektas nusakomas fiziniu ir kalbiniu komponentais.

Priklausomai nuo to, kokios priemonės naudojamos, bendravimas gali būti neverbalinis (informacija perduodama be kalbos priemonių) ir verbalinis. Neverbalinis bendravimas – pats paprasčiausias būdas perduoti (ne)pasitenkinimą, skausmą, simpatiją. Nežodinėje kalboje atsispindi emocijos, kurias žmogus jaučia konkrečioje situacijoje (Geležinienė, 1999). Neverbalinio bendravimo priemonės ir jų funkcijas apibūdino Almonaitienė (2001):

1. Veido išraiška (galimybė suprasti besikeičiančią pašnekovo nuotaiką).
2. Žvilgsnis (gaunama informacija iš klausančiųjų, suprantant jų reakcijas į tai, kas pasakyta).
3. Gestai (viso žmogaus judėjimo dalis, padedanti išreikšti norus).
4. Poza (išreiškia tarpasmeninę nuostatą, emocijas ir asmens aktyvumą).
5. Prisilietimas (elementariausia priemonė, dažniausiai vartojama kūdikių, vaikų; aktyvina receptorių, išreiškia šilumą ir dominavimą).

Pasak autorės, tiesioginiam bendravimui su mėgstamais žmonėmis būdingi specifiniai bendravimo priemonių elementai – fizinis artumas, pasilenkimas pirmyn, atviras žvilgsnis ir atsikusimas – kurių tikslas padidinti savitarpio supratimą.

Kiek kitokias neverbalinio bendravimo funkcijas apibūdino Bielskienė (2002):

1. Kartojimas (neverbalinis elgesys atkartoja verbalinį pranešimą).
2. Pakeitimas (neverbaliniai pranešimai vartojami vietoj žodžių).
3. Verbalinių pranešimų papildymas ir pabrėžimas.
4. Reguliavimas (neverbalinis elgesys kontroliuoja kalbą).
5. Žodinio pranešimo paneigimas.

Procesas, kai informacija perteikiama vartojant kalbos priemones, vadinamas *verbaliniu bendravimu* (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1997). Želvys (1995), aptardamas žodinio bendravimo būdus, teigia, kad kalbėjimo akto tikslai gali būti: įvertinti, paaiškinti, pasakyti, įtikinti, suprasti, nurodyti, paprašyti, instrukuoti, klausinėti, išreikšti save, įsipareigoti, nuspėti, atsisakyti, pranašauti, žaisti, tyrinėti, reikšti jausmus, valdyti situaciją, formuoti tarpusavio santykius, dalintis informacija. Pagrindinis bendravimo tikslas – bendras supratimas; kiek jis bus pasiektas, priklauso ir nuo kalbančiojo, ir nuo klausančiojo. Kalbantysis atsakingas už aiškų informacijos

pateikimą, o klausytojas turi priimti pranešimą ir kuo adekvačiau jį interpretuoti (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

1. 3. Bendravimo gebėjimų raida ikimokykliniame amžiuje

Komunikacinei raiškai apibrėžti vartojami terminai: mokėjimai, gebėjimai, įgūdžiai. Gebėjimas – tai fizinė ar psichinė galia atlikti tam tikrą veiksmą, veiklą, poelgį; mokėjimo prielaida ir padarinys (Jovaiša, 1993).

Analizuodamos ankstyvąjį ugdymą, Andrikenė, Ruzgienė (2001) akcentuoja įvairių įgūdžių formavimo svarbą. Įgūdžiu vadinamas gerai išmoktas veiksmas, kuris atliekamas automatiškai, be sąmoningos kontrolės ir reguliavimo; įgūdžiai – tai automatizuoti veiksmai, kurių rezultatas leidžia patirti teigiamų emocijų. Poreikis kartoti veiksmus nuolat rodo, kad jie tampa įpročiais (Almonaitienė, 2001).

Andrikenė, Ruzgienė (2001) pateikia pagrindines įgūdžių susidarymo sąlygas: nemažiau kaip du dirgikliai (tam, kad išmoktų, reikia stimulo); būtinas pastiprinimas (reikmė); nuolatinis kartojimas, pastovių sąlygų išlaikymas.

Įgūdžių formavimosi principais gali būti organizuojamas žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymas.

Apibūdinant žmonių gebėjimą bendrauti, dažnai vartojama sąvoka *socialinė kompetencija* – tai ne tik bendravimo įgūdžių visuma, bet ir gebėjimas orientotis įvairioje socialinėje ir kultūrinėje aplinkoje (Grebliauskienė, Večkienė, 2004). Socialinė kompetencija didžiąja dalimi priklauso nuo asmens komunikacinio potencialo: poreikio bendrauti lygio, bendravimo intensyvumo, komunikacinio aktyvumo ir iniciatyvumo, nuostatos bendrauti ir emocinio santykio su bendravimo partneriu, asmens savijautos bendravimo procese (Gevorgianienė, 1999). Kitaip tariant socialinė kompetencija apima bendravimo, bendradarbiavimo, socialinio aktyvumo gebėjimus, kurių visuma apibūdina žmogaus pasirengimą konkrečiai veiklai (Grebliauskienė, Večkienė, 2004).

Colombero (2004) bendravimo kompetenciją apibrėžia kaip gebėjimą kurti darnių santykių atmosferą, kurioje gera būti kartu, jaučiamas vidinis pasitenkinimas, noriai kalbamas, siekiama vienas kitą suprasti ir būti suprastiems.

Taigi bendravimo gebėjimai skirtini socialinės kompetencijos sričiai – elgesiui, kuriuo siekiama geresnių tarpusavio santykių ir efektyvesnės socialinės interakcijos; tai gebėjimas adaptyviai ir adekvačiai elgtis (Sirtautienė, 2000).

Vaikų bendravimo gebėjimus apibūdina tai, kaip jie geba atkreipti dėmesį, prašyti, klausti, jų bendravimo aktyvumas, iniciatyvumas, mokėjimas dalyvauti pokalbyje. Įvertinant bendravimo iniciatyvumą, analizuojami vaiko iniciatyva pasakyti žodžiai ir atsakymai; gebėjimas įsisavinti

žinias, pasitikslinti ko nors nesupratus; stebima, kaip vaikas laikosi elgesio normų, kokiomis bendravimo priemonėmis naudojasi (intonacija, veido mimika, gestai ir t.t.); tiriamas gebėjimas reikšti ar apibūdinti nuotaikas, emocijas (Garšvienė, Bukantienė, 1999).

Analizuojant bendravimo gebėjimų raidą ikimokykliniame amžiuje, pastebima, kad aktyvus vaiko bendravimas suaugusiuoju prasideda antrą gyvenimo mėnesį. Kūdikio šypsena, tariami garsai, bandymas pratęsti malonią glostymo, prisilietimo būseną yra emocinis bendravimas. 2–3 mėn. vaikai pradeda čiauškėti, eksperimentuoja tardami garsus; paprastai garsus taria tada, kai lieka vieni, gerai jaučiasi (Žukauskienė, 1998).

6–12 mėn. turtėja vaiko pasaulis, santykiai su suaugusiais žmonėmis bei kitais vaikais. Emocingo bendravimo nepakanka. Pradedama su suaugusiais bendrauti intonacija, mimika, gestais. Prasideda elementarus nepilnas kalbinis bendravimas; kalba suaugusysis, o vaikas atsako mimika, gestu, veiksniu, garsu. Neverbalinėmis priemonėmis vaikas taip pat ko nors prašo, atkreipia dėmesį į save ar daiktą. Dar prieš išsakydamas savo pirmuosius žodžius, vaikas geba suvokti kalbos intonaciją ir garsais gali reikšti džiaugsmą, nerimą, instrukcijas, klausimus. Taip pat dar prieš pradėdamas kalbėti ima suprasti žodžius.

1–2 metų vaiko tariamų žodžių reikšmės netikslios; jas suprasti padeda intonacija, gestai, situacija; neverbalinis elgesys lydi verbalinį pranešimą (Ivoškuvienė, 1993). 3–5 metai – sensitivity kalbos raidos periodas. Trečiaisiais metais kalba tobulėja labai intensyviai: vaikas ne tik išmoksta tarti žodžius, bet ir kalbėti sakiniais; emocinius bendravimo poreikius pakeičia pažintiniai. Vaikas kreipiasi į bendraamžį, rodydamas norą bendrauti.

Ikimokykliniame amžiuje dar ne visi vaikai moka plėtoti dialogą, kuris nesant partnerio aktyvumo, nutrūksta. Vaikui svarbesni jo paties veiksmai, posakiai, o kito iniciatyva – nepalaikoma, nors suaugusiojo iniciatyvą priima dažniau (Bielskienė, 2002).

Glebuviene (1995), teigia, kad vaikas mokosi kalbėti klausydamas ir pats kalbėdamas, bendraudamas su suaugusiais. Todėl jau ikimokykliniame amžiuje didelis dėmesys turi būti skiriamas bendravimo gebėjimų ugdymui.

1.4. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ypatumai

Garšvienė ir Bukantienė (1999) teigia, kad bendravimo gebėjimų raida susijusi su pažinimo ir kalbos raida: vaikams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, būdingas vidutinis, žymus ar labai žymus kalbos neišsivystymas.

Žymiam kalbos neišsivystymui būdingas negebėjimas mėgdžioti suaugusiųjų kalbos, visiškai nekalbėjimas arba kalbos priemonės sudaro keletas garsažodžių. Neretai garsinę vaiko

kalbą papildo, patikslina, paaiškinantys gestai, mimika. Pasyvus žodynas gausesnis už aktyvųjį (Daugiadienė, 2003).

Daugirdienė (2003) teigia, kad vidutiniam kalbos neišsivystymui būdingi šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos suvokimas; žodžiai suvokiami tik konkrečioje situacijoje. Labai ryškūs garsų tarimo trūkumai, vyrauja paprasti vieno žodžio sakiniai. Tačiau vaikų kalbinės galimybės yra neblogos: bendraujama ne tik gestais, bet ir žodžiais; pasyvus ir aktyvus žodynas gausokas; vaikai įsitraukia į pokalbį, atsako į klausimus.

Garšvienė (1996), Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt. (2003), Kaffemanienė, Burneckienė (2001), nagrinėdamos sutrikusio intelekto vaikų ugdymo ypatumus, pažymi nepakankamą bendravimo poreikių išsivystymą, iniciatyvos stoką, savireguliacijos trūkumus, impulsyvumą, jausmų nediferencijuotumą, dėmesio nepastovumą, negebėjimą gauti informacijos pokalbio metu. Abbeduto, Short-Meyerson ir kt. (1998) teigia, kad sutrikusio intelekto vaikų bendravime svarbu galimybė pasirinkti, patvirtinti ar paneigti, pranešti apie gautos informacijos nesupratimą. Pasak autorių, vaikai, turintys intelekto sutrikimą, nors retai, tačiau geba naudotis galimybe pasirinkti, bet jiems dažniausiai nepavyksta pranešti aplinkiniams, kad nesupranta perteikiamos informacijos.

Apibūdinant vidutinio intelekto sutrikimo vaikų bendravimo ypatumus, pažymimas menkas poreikis bendrauti, pavaldumas atsitiktinių išorinių poveikių įtakai, negebėjimas konstruktyviai spręsti bendravimo problemų. Negebėjimas apibendrinti, abstrahuoti, pažintinių interesų nebuvimas ar siaurumas sąlygoja bendravimą, kuriame dažniausiai dominuoja nenorėjimas bei nemokėjimas išklausti ir išgirsti bendravimo partnerio. Vaikai nevykdo daugelio instrukcijų, nes jų nesupranta. Didelė dalis vaikų supranta tik elementarią kalbą. Bendravimo gebėjimų raidą sunkina neišplėtotą kalba, kuri mažina galimybę būti suprastiems (Garšvienė, 1993; Gevorgianienė, 1999).

Žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimui būdinga tai, kad daugiausia dėmesio skiriama bendrųjų poreikių bei emocijų raiškai. Pvz., nekalbantys vaikai, rodydami alkį būna irzlūs, neramūs, sotumą – maisto nustūmimu nuo savęs, lėtesniu kramtymu. Budrumą ir pasitenkinimą šie vaikai parodo vapėdami, šypsodamiesi, juokdamiesi, domėdamiesi žaislais; meilę ir prisirišimą – siekdami fizinio kontakto; skausmą, pyktį ar prastą nuotaiką reiškia irzlumu, verksmu, mimika (pvz., suraukdami antakius); noras ir pritarimas pasireiškia neprotstavimu, kartais įvairiais gestais, veiksmais, susidomėjimu veikla ar juoku. Priešingai, atsisakymą ir protestą išreiškia nesidomėjimu, spiegiu, pasišalinimu. Taigi būdingas neverbalinis bendravimas. Vaikų emocijas kartais sudėtinga suprasti, tačiau nuolat bendraujant apie jas galima spręsti pagal jų specifinę raišką. Judesiais ir gestais, mimika, poza siekiama

patraukti aplinkinių dėmesį; neblogai supranta ir su jais kalbančiojo intonaciją, mimiką (Garšvienė, 2003).

Jackūnienė (1997) teigia, kad vienas iš esminių sunkumų, ugdant žymiai ar vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikus, yra šios grupės vaikų mokslumo, psichologinių savybių, motyvų formavimosi pažinimas ir įvertinimas.

Grunewald (1999) išskiria vaikų, turinčių žymų ir labai žymų protinį atsilikimą, pagrindines psichologines savybes: pasaulis suvokiamas materialiai, apčiuopiamai, bet nesuprantamos abstrakcijos, simboliai. Turi biologinių bei socialinių poreikių (saugumo, draugiškumo). Patiriamos emocijos, nors aplinkiniai ne visada supranta jų prasmę. Gali prisiminti ankstesnius įspūdžius, ypač jei jie kartojo daug kartų ar įspūdis buvo stiprus; gali suvokti paprastų stimulų reikšmę, pažįsta konkrečius kasdienės aplinkos daiktus ir žino kaip jais naudotis; išmoksta pažinti savo tėvus. Supranta kelis žodžius, kuriuos sieja su jiems žinomais daiktais ar patirtais įvykiais; suprastas žodis gali būti signalas ką nors daryti. Nesuvokia laiko, negeba kalbėti, išreiškia save garsais ar gestais, kurių gali išmokti aplinkiniai.

Vidutinio protinio atsilikimo vaikai pajėgūs suvokti simbolius, paveikslėlius; mėgsta vartyti knygeles, atpažįsta ir įsimena žodžių grafinį vaizdą. Supranta, kas sakoma, jei vartojami kasdieniški žodžiai, kalbama trumpais sakiniais. Ilgos instrukcijos neišklauso ligi galo, pamiršta pradžia. Kalba netaisyklingai tardami žodžius, supranta kai kurias laiko sąvokas (vakar, šiandien, rytą), keletą kiekio sąvokų, pažįsta artimiausią namų aplinką, įspūdžius sugeba grupuoti į kategorijas. Sunkiai suranda draugų, negeba savarankiškai žaisti bendrų žaidimų, dalyvauti kitokio pobūdžio veikloje.

Gevorgianienės (1999) teigimu, dominuojančios vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo formos yra: situacinė – asmeninė (dėmesio siekimas); situacinė – dalykinė (bendravimą skatina bendros veiklos motyvas); rečiau, vyresniame ikimokykliniame amžiuje – nesituacinė – pažintinė (bendravimo motyvas – ko nors pažinimas). Šių vaikų bendravimo tikslai – aplinkinių elgesio įtakojimas, žinios siuntimas apie nesuprastą informaciją, veiklos ar daiktų prašymas, protestas prieš nepageidaujamus veiksmus; fiziologinių bei elementarių socialinių poreikių patenkinimas (Casella, McNamara, 2005).

1.5. Ikimokyklinio amžiaus sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymas

1.5.1. Bendravimo ugdymo teorijų apžvalga: tikslai, uždaviniai. Monkevičienė (1995) nurodo tokius ikimokyklinukų mokymo bendrauti uždavinius: bendravimo veiksmų mokymąsi; įvairios komunikacinės patirties įgijimą; įvairių komunikacijos priemonių naudojimą. Bendrieji ikimokyklinio amžiaus vaikų bendravimo ugdymo uždaviniai (Monkevičienė, 2001; Andrikienė,

Ruzgienė, 2001) aktualūs ir specialiajame ugdyme: skatinti teigiamas emocijas bei atsakyti į kitų asmenų jausmų raišką; užmegzti artimą emocinį ryšį su vaiku, prisitaikyti prie jo komunikacijos ypatumų ir poreikių; ugdyti prierašumą tėvams, pasitikėjimą suaugusiais; poreikį bendrauti, pozityvų elgesį su suaugusiais ir bendraamžiais, mokyti elgesio taisyklių; skatinti savarankiškumą, aktyvumą, iniciatyvumą, pasaulio ir savęs pažinimą; žaidžiant skatinti suvokti, pamėgdžioti, modeliuoti įvairias gyvenimo situacijas, suaugusiųjų veiksmus, gestus, kalbą, elgesio prasmę; sudaryti aplinką vaiko sensoriniam, kalbėjimo, judesių vystymui, veiksmų su daiktais, žaislais, įrankiais tobulinimui, plėtoti patirtį.

Almonaitienės (2001) teigimu, paprasčiausias yra savaiminis mokymosi bendrauti modelis: elgesys padėjęs pasiekti norimą tikslą, bus naudojamas ateityje; jei elgesys konkrečios situacijos metu buvo neefektyvus, ateityje jo bus atsisakyta. Socialinio išmokymo teorija teigia, kad bendravime svarbus stimulus (aplinkos poveikis) ir reakcija (poveikio paskatintas elgesys); elgesys priklauso nuo aplinkos ir nuo požiūrio į aplinką (Gage, Berliner, 1994).

Ugdomosios komunikacijos teorija (*instructional communication theory*) iškelia kokybiškos komunikacijos su ugdytiniais svarbą. Ji nagrinėja bendravimą pedagoginiu aspektu. Akcentuojama, jog pedagogo tiesioginis ryšys su ugdytiniais, neverbalinio bendravimo įvaldymas, efektyvių ugdymo strategijų ieškojimas lemia teigiamą emocinę atmosferą ugdomojoje aplinkoje. Šioje teorijoje išryškėja du požiūriai: pirmasis aiškina, kad ugdymo aplinka (klasės, grupės bendruomenė) lemia ugdytinių socializaciją, nes ugdytiniai patenka į naują visuomenės erdvę; antrasis teigia, kad ugdytiniai turi patys būti aktyvūs bendruomenės kultūros (taisyklių, normų, požiūrių, siekių) kūrėjai (Simonds, 2001).

Sutrikusio intelekto asmenų integracija į visuomenę reikalauja aktyvaus ugdytinio vaidmens ugdymo procese. Vaitkevičienė (2003) teigia, kad galios veikti suteikimas ugdytiniais bent iš dalies atkuria bendravimo funkcionalumą. Veikla, dalyvavimo jausmas, bendravimas tai – aktyvumas, lemiantis ugdytinio socializacijos galimybę. Ugdytojui bendraujant su sutrikusio intelekto ugdytiniais, siekiant pagerinti jų bendravimą su kitais socialinės aplinkos dalyviais, ugdant savarankiškumą, skatinami ugdytinių gebėjimai, motyvavimas, mokymasis iš patirties. Įgalinimas apibrėžiamas sutrikusio intelekto vaikų sąmoningumo didinimu, pastūmėjimu nuo neveiknumo veiknumo link. Įgalinimo strategijos taikymas bendravimo gebėjimų ugdyme grindžiamas parama, tarpusavio pagalba bei ugdytinio suvokimo ir patirties ugdymu.

Funkcionalaus bendravimo modelio (įgalinimo aspektu) kūrimo svarbą atskleidžia Cascella, McNamara (2005). Funkcionalaus bendravimo esmė – įgytų gebėjimų panaudojimas įvairiose kasdienio bendravimo situacijose. Autoriai atkreipia dėmesį į būtinumą ugdyti funkcionalius sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus; funkcionalumas turi būti individualios ugdymo programos sudarymo pagrindinis principas. Cascella, McNamara, (2005)

teigimu, ugdymo programoje turi atsispindėti į ugdytinį orientuoti bendravimo aspektai: vaiko gebėjimai naudotis įvairiomis bendravimo priemonėmis; vaiko bendravimo veiksmai ir tikslai, vaiko elgesio ypatumai; ugdomų bendravimo gebėjimų funkcionalumas; programos sklaida vaiko aplinkoje, kurioje įtvirtinami bendravimo gebėjimai.

Bogdanovičienė (1997) teigia, kad programą turėtų sudaryti pagrindinės dalys: vaiko ateities tikslas; dabartinių vaiko gebėjimų įvertinimas; bendras metų tikslas; įgūdžių įvertinimas kiekvieną mėnesį. Greenspan (2003) teigia, jog numatant vaiko bendravimo ugdymo kryptis, individualioje programoje turi būti atsakyta į klausimus: Ką vaikas supranta matydamas ir girdėdamas? Kokiais būdais reaguoja, atsako į bendravimą su juo? Koks reakcijų tempas?

Vaikams, turintiems intelekto sutrikimą, būtinas nuolatinis dalyvavimas kasdieninėse ugdomosiose situacijose, bendravimo gebėjimų plėtojimas, savęs vaizdo supratimas. Grunewald (1999) teigia, kad bendravimas svarbus formuojant ir išlaikant sutrikusio intelekto vaikų socialinius santykius, mokantis, dalyvaujant bendruomenės gyvenime, tenkinant poreikius. Colombero (2004) nuomone, gebėjimas išreikšti save ir suprasti kitus yra harmoningo buvimo socialinėje grupėje sąlyga.

Sutrikusio intelekto vaikų poreikio bendrauti nepakankamumas susijęs su interesų siaurumu. Poreikio bendrauti ugdymas gali būti siejamas su naujais valgiais, socialiniais kontaktais, muzika, vizualiniais stimulatoriais, kūno judesiais, žaislais ir kt. Visa, kas teikia daugiau medžiagos pokalbiams, skatina vaikų aktyvumą, gali būti įtraukiama į bendravimo ugdymo programas (Garšvienė, 1996).

Nuo pat ankstyvojo amžiaus sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus lemia ne tik jų raidos sutrikimų pobūdis, bet ir supančių žmonių nuostatos, nekantrumas, nežinojimas, kiek ir ko galima iš vaiko reikalauti; dažniausiai pernelyg mažai tikima, kad vaikas gebės bendrauti ir kontroliuoti save (Bakk, Grunewald, 1998).

Todėl būtini specialiojo ikimokyklinio ugdymo komponentai – vaiko raidos lygio įvertinimas ir optimalių individualių edukacinių sąlygų, ugdymo programų parengimas, atsižvelgiant į vaikų galimybes įsisavinti žinias, mokėjimus ir įgūdžius (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003). Ugdant labai žymiai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikus, pradedama nuo gebėjimų ir raidos galimybių įvertinimo; atsižvelgiant į vaikų galimybes, rengiamas ugdymo planas, numatomas pedagoginis vaiko jutimų, motorikos, kitų gebėjimų lavinimas. Sensoriniu stimuliavimu siekiama aktyvinti smegenų veiklą, padėti kaupti jutiminį patyrimą. Tuo pačiu tai pedagoginis bendravimas su ugdytiniu, siekiant sukurti palankų psichologinį klimatą, optimizuoti ugdymą, santykius su ugdytiniu (Jasiūnienė, 1996).

Pagrindinis specialiojo ikimokyklinio ugdymo tikslas – maksimaliai stimuliuoti protinę, fizinę ir dorinę raidą, siekiant sušvelninti sutrikimų pasekmes bei parengti tolesniam ugdymui

(Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003). Specialiojo ugdymo turinį, metodus lemia specialieji asmens poreikiai: visos ugdymo realybės dimensijos konstruojamos tam tikrus bruožus turinčios vaikų grupės arba individo poreikių pagrindu (Galkienė, 2005).

Ugdant sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus, svarbiausios šios kryptys: kalbos supratimo, aktyvaus kalbėjimo skatinimas; mokymas naudotis kitomis (alternatyviomis) neverbalinio bendravimo priemonėmis.

Ivoškuvienė, Balčiūnaitė (2002), Greenspan (2003) išskiria pagrindinius ugdytinus sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus: pagrindinių poreikių patenkinimas, norimo daikto prašymas, girdimojo ir regimojo dėmesio sutelkimas į komunikaciją, reakcijos į bendravimą, kalbančiojo išklausymas, vienos dalies instrukcijos supratimas ir vykdymas, bendradarbiavimas, žaidimai su kitu asmeniu, patiriant teigiamas emocijas, gebėjimas pavadinti (žodžiu ar kt. priemonėmis) aplinkos daiktus, reiškinius.

Valainienė (1996) apibūdino žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo etapus ikikalbiniu laikotarpiu: 1) mokymas reaguoti į suaugusiojo kalbinimą; 2) balsingų reakcijų skatinimas emocinio bendravimo metu ir sudarymas situacijų, kuriose vaikas reikštų norą ne tik judesiu, bet ir balsu; 3) suaugusiojo artikuliacinių judesių mėgdžiojimo skatinimas; 4) emocinis bendravimas ir sensorinis ugdymas; 5) pasyviojo žodyno kaupimas; 6) gestų naudojimas, lydint balsingoms reakcijoms.

Sutrikusio intelekto vaikų kalbos ugdymo uždaviniai: sudaryti žodinio bendravimo įgūdžius, ugdyti suprantamą šnekamąją kalbą (Daugirdienė, 2003). Taigi, daug dėmesio skiriama kalbai ugdyti, nes kalba teikia galimybę skatinti ir tenkinti bendravimo poreikį. Sutrikusio intelekto vaikų ekspresyvioji kalba ugdoma atsižvelgiant į artimiausią vaiko aplinką: poreikiai ir interesai, svarbūs žmonės, reikšmingi įvykiai ir veikla, prašymas sustoti ar pakartoti veiksmą, įvertinantys žodžiai, instrukciniai žodžiai (Daugirdienė, 2003).

Tuo tarpu Garšvienė, (1996) teigia, kad ne tiek svarbu mokyti žymiai sutrikusio intelekto vaikus naujų bendravimo priemonių, gerokai svarbiau – plėtoti jau turimas. Neverbalinio bendravimo gebėjimai gali būti ugdomi lygiagrečiai su kalbiniais gebėjimais, mokant vaiką atpažinti, reikšti emocijas; atkreipti dėmesį į save; reaguoti į kalbantįjį; stebėti aplinkinių elgesį ir klausytis, ką jie sako (Perry, 2000).

Dilinskienė (2003) teigia, kad ugdant vaikus, turinčius kompleksinių sutrikimų, skiriamos šios komunikacinės veiklos kryptys: verbalinė komunikacija, kalbos supratimas, alternatyvioji komunikacija. Taigi šios ugdyme kryptys neatsiejamos ir dažnai taikytinos lygiagrečiai.

Ugdant sutrikusios raidos vaikus, būtina stimuliuoti, aktyvinti jų bendravimą, tobulinti kalbos supratimą, ugdyti šnekamąją kalbą. Vaikų ugdomosios veiklos temos teikia daug galimybių, prielaidų ugdyti bendravimo gebėjimus.

Analizuojant ugdymo turinį, išryškėja bendravimo gebėjimų ugdymo etapai (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003):

1. Suaktyvinimo etapas. Stebima aplinka, elementarūs veiksmai su daiktais, sudaromos lenktyniavimo situacijos, palaikoma pakili nuotaika, skatinamas bendravimo poreikis.
2. Aktyvusis etapas. Vaikai skatinami kalbėtis, bendrauti įvairiose žaidimo situacijose.
3. Plėtros etapas. Bendravimo gebėjimai plėtojami įvairesnėse situacijose (dalijamasi išpūdžiais, susipažįstama su aplinkos daiktais, klausinėjama, kalbama dialogu).
4. Įtvirtinimo etapas. Bendrauti mokomasi inscenizuojant, vaidinant pasakas, mėgdžiodami gyvūnų dialogus, imituojant žmonių bendravimą, intonacijas, girdėtus žodžius.

Užduotys bendravimo gebėjimams lavinti lengvai integruojamos į įvairią vaikų veiklą. Vaikui prieinamu lygiu siekiama ne tik padėti pažinti daiktų ir reiškinių pasaulį, bet ir turtinti ugdytinių socialinę, kalbinę bei emocinę patirtį aktyviai veikiant su bendraamžiais ir suaugusiais, dalijantis išpūdžiais, dalyvaujant įvairioje veikloje (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt., 2003).

Teikiant pagalbą vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams, teigiamų rezultatų tikimasi tada, kai derinami su ugdytiniu dirbančių specialistų ir šeimos narių tikslai ir veiksmai. Svarbi vaiko veiklos rezultatų analizė, teigiamų poslinkių pastebėjimas. Tai padeda tiksliau ir efektyviau taikyti individualią komunikacijos mokymo metodiką, kompensuojančią negales bei skatinančią bendravimą (Geležinienė, Vaicekauskienė, 2000).

1.5.2. Bendrieji ir alternatyvieji bendravimo ugdymo metodai. Skirtinga intelekto sutrikimų struktūra kelia specifinius sutrikusios raidos vaikų ugdymo reikalavimus ir lemia skirtingas bendravimo gebėjimų galimybes bei skirtingų metodų taikymą. Pirmiausia kreipiamas dėmesys kalbai ugdyti arba mokyti alternatyviosios komunikacijos, ieškoma būdų, kaip paskatinti verbalinių ir neverbalinių bendravimo priemonių taikymą socialinėse situacijose (Gevorgianienė, 1999).

Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė ir kt. (2003); Žičkuvienė (2003) pateikia esminius ikimokyklinio amžiaus sutrikusio intelekto vaikų ugdymo metodus: elementari 1-2 žodžių instrukcija (dažnai lydima gesto); bendri pedagogo ir vaiko veiksmai; paraleliniai veiksmai; atsižvelgiant į vaiko sensomotorines galimybes, taikomas mėgdžiodimo skatinimo metodas, kuris veiksmingas pradiniam kalbos ar kitų bendravimo priemonių ugdymo etape; stimuliacija (pagyrimai, teigiamų emocijų žadinimas). Be to, ugdant žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikus, mokoma bendraujant pasiekti poreikių patenkinimo (Garšvienė, 1996).

Mokant bendrauti, paprasčiausias ir priimtinausias metodas – žaidimas. Žaidžiant greičiau mokomasi bendrauti, kalbėtis. Žaidybinė situacija palengvina ugdomosios medžiagos įsiminimą, įgyjama bendravimo patirties (Daugirdienė, 2003; Radzevičienė, 2003).

Belienė, Škėmienė (1999) teigia, kad ikimokyklinio amžiaus vaikų dėmesį greičiau patraukia achromatinių (juodos ir baltos) spalvų derinys. Kontrastinis juodos ir baltos spalvos derinimas, aiškus kontūrų išskyrimas padeda vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams ilgesnį laiką sutelkti dėmesį. Šia metodika pagrįsti žaidimai padeda vaikams geriau naudotis savo jutimo organais. Taikant achromatinę metodiką galima pagerinti vaikų socializavimąsi, užmegzti geresnį kontaktą. Pratybų metu siekiama sukurti jaukią aplinką, situacijas, reikalaujančias iš vaikų pagal jų išsivystymo lygį aktyvaus dalyvavimo veikloje. Taikant achromatinę metodiką, siektini bendravimo ugdymo tikslai: mokyti suprasti užduotis, džiaugtis teigiamais rezultatais, atlikti tikslingus veiksmus, susijusius su užduotimis, skatinti domėtis žaidimu, laikytis taisyklių, džiaugtis bendra veikla su kitais vaikais.

Bendravimas sutrinka nevienodai – nuo iš dalies sunkaus bendravimo iki visiško negalėjimo bendrauti. Vaikai, negalėdami kalbėti ar atlikti tam tikrų judesių, visiškai nebendruoja. Ugdant šiuos vaikus, mokant juos bendrauti su aplinkiniu pasauliu, taikomas neverbalinis bendravimas (Daugirdienė, 2003). Geležinienė, Vaicekauskienė (2000) teigia, kad parenkant neverbalinio bendravimo sistemą konkrečiam asmeniui, kreipiamas dėmesys į: motoriką (kūno bendrąją motoriką, rankų pirštų motoriką, galimybes tiksliai atlikti judesį), regą (gebėjimą išskirti esmines daikto savybes paveikslėlyje), klausą (girdėjimą, kalbos suvokimą).

Specialiojoje literatūroje aprašomos įvairios neverbalinio bendravimo ugdymo formos: gestų, grafinių ženklų, daiktų, vokalizacijos naudojimas, žaidimai, muzikinė veikla (Garšvienė, 1996; Geležinienė, Vaicekauskienė, 2000; Šinkūnienė, 2001; ir kt.).

Geležinienė, Vaicekauskienė, (2000) teigia, kad bendravimą gestais sudaro 3 etapai: 1) gestų mokymas, naudojant žodinę instrukciją, daiktą, gestą; 2) gestų taikymas, atsakant į klausimą; 3) gestų taikymas įvairiose situacijose, kai vaikai bendruoja savo iniciatyva. Mokant bendrauti gestais turi būti atkreipiamas dėmesys į gestų funkcionalumą, atitikimą socialinėms sąlygoms, nuolatinį jų taikymą (Garšvienė, 1996). Tačiau gestų kalbai reikalinga gera rankų motorika. Tuo tarpu daugelio žymiai sutrikusio intelekto vaikų rankų judesiai dėl įvairių judėjimo sutrikimų yra riboti. Tokiais atvejais mokoma bendrauti paveikslėliais ar mažais daiktais. Grafinių ženklų kalba taikytina vaikams, kurie turi poreikį bendrauti, geba suprasti kalbą, vizualinius ženklus, sukcentruoti dėmesį į bendravimą, skiria paveikslėlius, jų detales.

Muzikinė veikla apibrėžiama, kaip neverbalinio bendravimo forma, sukurianti prielaidas reikšti jausmus ir mintis; galimybė klausytis, interpretuoti muzikinės raiškos turinį, dalyvauti muzikiniame pokalbyje, muzikuojant. Šinkūnienė (2001) teigia, jog muzikinėje veikloje

pagrindinė raiška – neverbalinio bendravimo būdai: žvilgsniu ir mimika, specifine kūno kalba, gestais, garsažodžiais.

Žymiai sutrikusio intelekto vaikams įprastas bendravimas vokalizacija. Jeigu nėra kitokio būdo, bendravimo vokalizacija palaikymas ir skatinimas yra reikalingas savitarnai, elementariausiems socialiniams santykiams garantuoti (Garšvienė, 1996).

Ugdomąją sąveiką determinuoja ugdymo tikslas, kurį realizuoja sistemingi ugdytojo ir ugdytinio veiksmai. Pedagoginė sąveika suprantama kaip pedagoginis susitikimas, ugdymo aktas (Bitinas, 2000).

Pedagoginės sąveikos struktūrą, ugdant žymiai sutrikusios ar sutrikdytos raidos specialiųjų poreikių vaikus, nagrinėja Ambrukaitienė, Titenienė (2003). Autorės teigia, kad pedagoginė sąveika, kuri sieja medicininius, reabilitacinius, socialinius, pedagoginius–korekcinius poveikius, leidžia pasiekti teigiamų vaiko raidos poslinkių. Išryškėja holistinio požiūrio į vaiką ir jo ugdymą svarba.

Pedagogas, tinkamai organizuodamas bendravimo ugdymą, skatina vaikus daugiau domėtis aplinka, geriau įvaldyti įvairias bendravimo priemones, padedančias užmegzti socialinius ryšius jo artimiausioje aplinkoje (Kaffemanienė, Burneckienė, 2001).

Bendravimo gebėjimai dažnai yra ugdomi stichiškai, paremti netikslingu, nevalingu išmokimu (Grebliauskienė, Večkienė, 2004). Tačiau specialiojo ugdymo procesą Žičkuvienė (2003) apibrėžia kaip specialiai organizuotą, nuoseklią specialiojo pedagogo sąveiką su neįgaliu vaiku.

Literatūroje (Grebliauskienė, Večkienė, 2004; Šinkūnienė, 2001; Gage, Berliner, 1994 ir kt.) vyrauja dvi tendencijos: tikslingas bendravimo ugdymo organizavimas ir savaiminė neorganizuota bendravimo raida. Žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo poreikis ir kiti bendravimo gebėjimai nesiformuoja kaip natūrali vaiko patirtis konkrečiose situacijose. Todėl bendravimo ugdymas turėtų būti grindžiamas tikslinga pedagogine sąveika.

1.5.3. Efektyvus bendravimo ugdymo sąlygos. Dažniausiai efektyvus bendravimas siejamas su gebėjimu išreikšti save verbaliniais ir neverbaliniais būdais, užmegzti ir išlaikyti draugiškus santykius su aplinkiniais. Almonaitienė (2001) efektyviu vadina tokį bendravimą, kuris visiems jame dalyvaujantiems leidžia kiek įmanoma geriau patenkinti savo poreikius ir pasiekti tikslus.

Efektyvus bendravimas nusakomas (Sandwith, 1994) savęs išreiškimu (temų aktualumu, balso intonacija, žodynu); gebėjimu suvokti ir interpretuoti kitų asmenų kūno kalbą; aktyviu klausymusi; refleksija; gebėjimu apibendrinti.

Haycock (2003) nurodo efektyvus bendravimo sąlygas: informacijos atrinkimas ir pritaikymas pagal gavėjo poreikius; numatymas, kaip pateikta informacija paveiks gavėją;

informacijos pateikimo strategijų numatymas: balso intonacija, papildomos priemonės (simboliai, gestai, vaizdinė medžiaga ar pan.) ir kontekstas, kuriame bus pateikiama informacija (laikas, situacija).

Ugdymo procese šios sąlygos keliamos pedagogui, siekiančiam efektyvaus sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo. Efektyvus ugdymas remiasi teorija, praktika ir yra aktualus ugdytiniui.

Efektyvus bendravimas tarp ugdytinių ir pedagogų yra vaikų raidos sąlyga. Tai sąsaja su žiniomis, jausmais, kuriuos mokomasi išreikšti. Pasakojimai, knygos ir muzika skatina bendravimą, tik šios priemonės turi būti naudojamos, atsižvelgiant į vaiko raidos tarpsnį, dėmesio galimybes ir domėjimąsi sritimi.

Taigi, išryškėja pirmoji efektyvaus bendravimo ugdymo sąlyga – ugdytinio pažinimas. Gilus vaiko pažinimas gali sudaryti sąlygas vaiko siunčiamų signalų supratimui ir jo poreikių patenkinimui (Poole, 2000).

Norint suprasti vaikų poreikius bei pasiekti ugdymo rezultatų, pedagogai turėtų atkreipti dėmesį į bendravimo su sutrikusio intelekto vaikais aspektus (Daniels, Stafford, 2000): galimybes atkreipti vaiko dėmesį; triukšmo aplinkoje panaikinimą; tinkamo balso parinkimo svarbą; kalbos, instrukcijų aiškumą, trumpumą; nežinomų žodžių paaiškinimą suprantamomis priemonėmis; kalbos pagrindimą rankų judesiais; suaugusiojo mimikos stebėjimo skatinimą; pranešimą apie veiklos pasikeitimus.

Antroji efektyvaus bendravimo ugdymo sąlyga - specialių ugdomųjų situacijų (ugdytinio ir ugdytojo susitikimas, kuriuo pastarasis siekia ugdomųjų tikslų), skatinančių bendravimą, numatymas. Bendravimo situacijose ugdytinis įgyja galimybę praktikuoti daugelį taisyklių, kurių kitaip nesugeba suprasti, tačiau informacija vertinga tiek, kiek tenkina iki jos gavimo susiformavusius individualius ugdytinio poreikius (Bitinas, 2000).

Perry (2000) pažymi įvairių situacijų gausumą pedagoginiame procese, kurios suprantamos kaip bendravimo dalis. Autorius pažymi, kad sąveikos nėra tuomet, kai instrukcijos, gestai, mimika ar kt. bendravimo priemonės nesuprantamos, į jas nereaguojama. Kaip ugdytojas bendrauja su ugdytiniu priklauso nuo vaiko imlumo suprasti ir iškoduoti informaciją. Kita vertus, kaip pedagogas supranta vaiko gebėjimą suprasti informaciją priklauso nuo pedagogo gebėjimo pažinti ir suprasti vaiką bei jo galimybes.

Remiantis veiksmo teorija, neefektyvaus bendravimo kaltininku laikomas siuntėjas ir jo gebėjimas užkoduoti informaciją. Šiuo atveju, siuntėjo vaidmuo dažniausiai tenka pedagogui (Poole, 2000).

Trečioji sėkmingo sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo sąlyga – *poreikio bendrauti* skatinimas (Garšvienė, 1996). Grebliauskiene, Večkienė, (2004) teigia, kad bendravimo sėkmės rodiklis – subjektyvūs bendraujančiųjų išgyvenimai.

Ketvirtoji sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo sąlyga – teigiamų emocijų patyrimas sąveikos metu.

Kitos kokybiško bendravimo ugdymo sąlygos (Grebliauskiene, Večkienė, 2004): atsižvelgimas į ugdytinio norus, poreikius; jo nuolatinis įtraukimas į bendravimo procesą bei ugdytinio veiksmų (iniciatyvos) skatinimas.

Apibendrinant analizuotą pedagoginę ir psichologinę literatūrą galima teigti, jog vaikų bendravimo ugdymas ikimokykliniame amžiuje nagrinėjamas kaip savaiminė ar paskatinta veikla. Nagrinėjant žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų ugdymą, akcentuojamas tikslingas bendravimo mokymas, orientuotas į vaiko poreikius bei gebėjimus, remiantis individualiais sutrikimų įtakotais raidos ypatumais, tačiau pasigendama nuoseklaus ugdymo teorijos bei praktikos apibendrinimo. Pedagoginėje literatūroje nėra aiškių išvadų apie tai, kokios situacijos efektyviausiai skatina vaikų, turinčių žymų ar vidutinį intelekto sutrikimą, bendravimą. Jas galima numatyti nagrinėjant ir remiantis pedagoginio darbo patirtimi, kuri yra neatsiejama nuo vaikų individualių poreikių pažinimo bei efektyvių ugdymo būdų ieškojimo.

2 skyrius. VIDUTINIO IR ŽYMIAI SUTRIKUSIO INTELEKTO VAIKŲ BENDRAVIMO UGDYMO BRUOŽAI

2.1. Tiriamieji

Pagrindiniai tiriamųjų atrankos kriterijai – vidutinis ir žymus intelekto sutrikimas, vidutinis ir žymus kalbos neišsivystymas, dideli ir labai dideli specialieji poreikiai, ikimokyklinis amžius.

Tyrimui pasirinkti 38 vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto 4–8 metų vaikai, iš jų 24 (63,2%) berniukai ir 14 (36,8%) mergaičių, ugdomų Radviliškio, Pasvalio, Pakruojo, Kuršėnų, Jonišio vaikų lopšelių darželių specialiojo ugdymo grupėse, Tauragės vaikų reabilitacijos centre. Didžioji dalis – 30 (78,9%) tiriamųjų – vyresniojo (6-8 metų), 8 vaikai (21,1%) – viduriniojo ikimokyklinio amžiaus (4-5 metų).

22 tiriamieji - vidutinio, 16 – žymiai sutrikusio intelekto, visiems nustatytas specifinis, antrinis kalbos neišsivystymas: daugumai – 29 (76,3%) – žymus, 9 (23,7%) tiriamiesiems – vidutinis kalbos neišsivystymas.

Tiriamieji, atsižvelgiant į intelekto ir kalbos raidą, suskirstyti į 3 grupes. Tai vaikai, turintys: 1) vidutinį intelekto sutrikimą ir vidutinį kalbos neišsivystymą - 9 (23,7%) vaikai; 2) vidutinį intelekto sutrikimą ir žymų kalbos neišsivystymą – 13 (34,2%) tiriamųjų; 3) žymų intelekto sutrikimą ir žymų kalbos neišsivystymą – 16 (42,1%).

Apibendrinant galima teigti, jog didesnę dalis tiriamųjų yra vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikai, turintys vidutinį intelekto sutrikimą ir žymų kalbos neišsivystymą, kurie lemia didelius ir labai didelius specialiuosius ugdymosi poreikius.

Duomenis apie vaikų bendravimą ir jo ugdymą pateikė 15 pedagogių: iš jų 8 specialiosios pedagogės bei 7 auklėtojos. Didžioji dalis (52,6%) pedagogių – 41–50 metų, 23,7% – 31–40 metų. 84,2% pedagogių turi aukštąjį išsilavinimą.

2.2. Tyrimo metodika

Tyrimui atlikti pasirinktas anketinės apklausos metodas.

Sudaryta anketa (1 priedas), kurios tikslas, apklausiant pedagogus, ištirti ikimokyklinio amžiaus vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų: bendravimo gebėjimus, poreikį bendrauti, dominuojančias bendravimo priemones bei pagrindinius bendravimo ugdymo komponentus – bendravimo ugdymo tikslus, uždavinius, metodus ir ugdomąsias situacijas (reakcijas bendravimo metu).

Remiantis vaikų kalbos raidos ypatumais (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993; Petrulytė, 2003; ir bendravimo gebėjimų ikimokyklinio ugdymo turiniu (Ivoškuvienė, Kaffemanienė, 2003; Portage ankstyvojo ugdymo programa, 1994; Monkevičienė, 2001; Blaževič, 1999; integruojamų ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių Dauno sindromą, ugdymo eksperimentinė programa, 1998 ir kt.) sudarytas įvairių bendravimo gebėjimų ir priemonių sąrašas. Apklausiant pedagogus, šiame sąrašė jie turėjo pažymėti konkrečiam ugdytiniui būdingus bendravimo gebėjimus.

Apdorojant duomenis, visi bendravimo gebėjimai buvo suskirstyti į grupes pagal bendravimo rūšis (verbalinis, neverbalinis bendravimas) ir tipus (impresyvieji – bendravimo priemonių supratimo) ir ekspresyvieji (bendravimo priemonių naudojimo).

Neverbaliniai vaikų bendravimo gebėjimai suskirstyti į 2 grupes; kiekvienoje iš jų po 12 gebėjimų, kurie priskirti impresyviajam ar ekspresyviajam tipui.

Impresyvieji neverbalinio bendravimo gebėjimai: mėgdžioja suaugusiojo (bendraamžio) judesius; gestu reaguoja į pasisveikinimą (atsisveikinimą); supranta paprastas gestų instrukcijas; sutelkia regos ir(ar) klausos dėmesį į bendravimą; stebi kalbančiojo mimikas, jas mėgdžioja; rodo susidomėjimą sąveika; tiesia rankas į ištiestas suaugusiojo rankas; laukia poreikių patenkinimo žinomoje situacijoje; atitraukia ranką nuo draudžiamo daikto, kai parodoma gestais (mimika); reaguodamas keičia balso intonacijas; pritarimą išreiškia teigiamomis emocijomis: šypsena, garsais; palaiko žvilgsnio kontaktą.

Ekspresyvieji neverbalinio bendravimo gebėjimai: adekvačia mimika reiškia emocijas; bendrauja gestais; bendrauja simboliais; bendrauja daiktais; bendrauja vokalizacija; verkia, muistosi, stumia daiktą prieštaraudamas; duoda daiktą, siekdamas bendros veiklos su suaugusiuoju; veiksmais rodo emocijas, jausmus pažįstamiems žmonėms; duoda ženklus, norėdamas patenkinti fiziologinius poreikius; deda suaugusiojo rankas ant norimo daikto ar veda jį daikto link; linksi galvą: „taip“, „ne“; žvilgsniu, šypsena ar judesiais rodo poreikį bendrauti.

Verbaliniai bendravimo gebėjimai taip pat suskirstyti į 2 grupes.

Impresyvieji verbalinio bendravimo gebėjimai (12): klausosi eilėraščio, dainelės; vykdo 2 dalių žodines instrukcijas; vykdo 1 dalies žodines instrukcijas; imituoja įvardintus veiksmus; parodo įvardintas kūno dalis; parodo įvardintus daiktus, paveikslėlius; parodo įvardintus žmones; supranta: taip, ne; supranta žodžius: sėsk, ateik, duok, imk, dėk ir t. t.; supranta kelis žodžius, susijusius su žinomu daiktu ar įvykiu; klauso ką suaugęs kalba; reaguoja į savo vardą.

Ekspresyvieji verbalinio bendravimo gebėjimai (11): bendrauja kalba; dalyvauja pokalbyje: atsako į klausimus; dalyvauja pokalbyje: klausia, atsako į klausimus; kalba žodžių junginiais, trumpais sakiniiais; įvardija kasdieninę, vaikui reikšmingą veiklą; pavadina artimiausios aplinkos daiktus, žmonių vardus; žodžiais reiškia pagrindinius savo poreikius;

pasisveikina, atsisveikina, padėkoja žodžiais; moka paprašyti norimo daikto, veiklos; vartoja pavienius žodžius įvairiose situacijose; mėgdžioja garsažodžius.

Visi bendravimo gebėjimai suskirstyti į lygius: *žemesniusius bendravimo gebėjimus* ir *aukštesniusius bendravimo gebėjimus*. Žemesniesiems bendravimo gebėjimams priskirti impresyvieji gebėjimai (neverbaliniai, verbaliniai), aukštesniesiems – ekspresyvieji (neverbaliniai, verbaliniai) bendravimo gebėjimai.

Remiantis apklausos duomenimis, tirtas vaikų poreikis bendrauti. Vaikų elgesys suskirstytas į 3 grupes, kurios atskleidžia vaikų poreikį bendrauti: bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai, menkai bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai, bendrauti nelinkusių vaikų elgesio požymiai.

Bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai (6): bendrauja su vaikais iš kitų grupių, nevengia bendravimo; bendrauja pats rodydamas iniciatyvą; turi draugą grupėje; turi draugą namų aplinkoje; su visais grupės vaikais bendrauja noriai.

Menkai bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai (5): bendrauja su suaugusiais, kurie geriau supranta vaiką; dažniau būna vienas; bendrauja tik skatinamas; nerodo poreikio bendrauti; tyli, nereaguoja kalbinamas.

Bendrauti nelinkusių vaikų elgesio požymiai (7): nebendrauja, nes nemoka; priešinasi balsingomis reakcijomis; žaloja save; elgiasi agresyviai; stumia šalin; vengia žvilgsnio, nususuka; vengia bendrauti (išeina iš kambario).

Analizuojant bendravimo ugdymo ypatingumus, apibendrinami ir išskiriami ugdymo tikslai, uždaviniai. Jie skirstomi į *žemesnio lygio bendravimo gebėjimų* ugdymo ir *aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų* ugdymo tikslus ir uždavinius.

Analizuojant duomenis apie taikomus bendravimo ugdymo metodus, tikslinga juos skirstyti į 3 grupes, pagal tai, kokie bendravimo ugdymo tikslai, ugdytinių veikla ugdymo metu bei ugdomus bendravimo gebėjimus.

Veiksminiai metodai (10): st. Galler metodas; vaiko mėgstama veikla; inscenizacija; judrus, pirštu, didaktinis, muzikinis žaidimai; žaidinimas; mokymas mėgdžioti veiksmus; bendrai pedagogo ir vaiko veiksmai.

Informaciniai metodai, pagal tai, koku būdu pateikiama informacija, skirstomi į vaizdinius ir žodinius metodus.

Informaciniai vaizdiniai metodai (4): demonstravimas – stebėjimas, vizualinė instrukcija; simboliai; gestai.

Informaciniai žodiniai metodai (5): ypatinga balso intonacija; pokalbis; dviejų dalių žodinė instrukcija; elementari žodinė instrukcija lydima gesto; elementari žodinė instrukcija.

Skatinimo metodai (9): vaiko poreikių išvėlgimas ir reagavimas į juos; sėkmės situacijų sudarymas; skatinimas mėgstamu maistu; skatinimas mėgstamu daiktu, žaislu; šypsena, žvilgsnio kontaktas; paglostymas, rankos paspaudimas; žodinis pagyrimas, lydymas gesto; žodinis pagyrimas; sensorinė stimuliacija.

Tiriant vaikų teigiamas reakcijas ugdomosiose situacijose, pastarosios skirstomos į 2 grupes: kasdieninės veiklos ir tikslingos ugdomosios veiklos situacijas.

Kasdieninės veiklos situacijos (12): maitinimo, rengimo metas; nereagavimas į vaiko prašymą; veiklos nutraukimas, nepageidaujamo elgesio draudimas; norimo žaislo paslėpimas; meninė veikla; muzikos klausymas; prašymas parodyti artimajam ko išmoko; mėgstamų žaislų naudojimas; vaiko pasirinktos veiklos pratęsimas; domėjimasis vaiko norais; vaikui užduodami juokingi klausimai, rodomos grimasos; fizinis kontaktas; mylavimai, sūpavimai.

Tikslingos ugdomosios veiklos situacijos (10): sąveikos žaidimai; lenktyniavimas (tarp vaikų ar tarp vaiko ir pedagogo); svečiavimasis kitose grupėse, svečių priėmimas; veiksmų atlikimas paeiliui žaidimų metu; dalyvavimas linksmoje veikloje su draugu; probleminės situacijos sprendimas kartu su vaiku; mokymas dalintis žaislais su draugu; bendravimas su normalios raidos vaikais; draugo dėmesys vaikui; vaiko sodinimas greta kitų vaikų.

Bendravimo ugdymo situacijos skirstomos pagal tai, kuriam bendravimo ugdymo etapui priklauso: suaktyvinimo, aktyviajam, plėtros ar įtvirtinimo.

Suaktyvinimo etapui priskiriamos 6 situacijos: vaiko grimasų, veiksmų mėgdžiojimas; kalbinimas, dainavimas vaikui; atliekamų veiksmų komentavimas vaikui; mokymas naudoti buitines daiktus; paveikslėlių rodymas; savitarnos veiksmų atlikimas.

Aktyviajam etapui priskiriamos 7 situacijos: rodymas, kad vaiko prašymas nesuprastas; žinomas vaiko žaidimas; vaiko norų tenkinimas; kvietimas bendrauti šypsena; žvilgsnio kontakto palaikymas; vaiko mėgdžiojimas; elementarios užduotys.

Plėtros etapui priskiriamos 8 situacijos: sutartų gestų naudojimas; mokymas aktyviai siekti žaislų; gamtos stebėjimas, garsų klausymasis; galimybės pasirinkti sudarymas; mokymas kalbinti žaislus; mokymas prašyti norimo daikto; klausimų pateikimas vaikui; vaiko tariamų garsų pavertimas žodžiais, žodžių – sakiniiais.

Įtvirtinimo etapui priskiriamos 6 situacijos: vaiko emocijų įvardijimas; raiškus pasakojimas, deklamavimas vaikui; vaiko skatinimas intonuoti teiginius, klausimus; žmonių mimikų įvardijimas paveikslėliuose; elementarių siužetų inscenizacija; mokymas rodyti eilėraštyje minimus veiksmus.

Dominuojančios vaikų bendravimo priemonės nustatomos, analizuojant priemonių raišką bendravimo ugdymo situacijose. Išskiriami 4 *bendravimo priemonių raiškos lygiai*: 1 lygis –

reagavimas kalba; 2 lygis – reagavimas gestais ir mimika; 3 lygis – reagavimas garsažodžiais ir balso intonacijomis; 4 lygis - raiškos nebuvimas – nereagavimas.

Atlikta kiekybinė ir kokybinė duomenų analizė leidžia nustatyti šių vaikų dominuojančius bendravimo gebėjimus, poreikio bendrauti požymius bei bendravimo ugdymo dėsninumus: tikslus, uždavinius, metodus, ugdomasias situacijas, skatinančias teigiamas reakcijas bei įvairiais bendravimo ugdymo etapais dominuojančias vaikų bendravimo priemones.

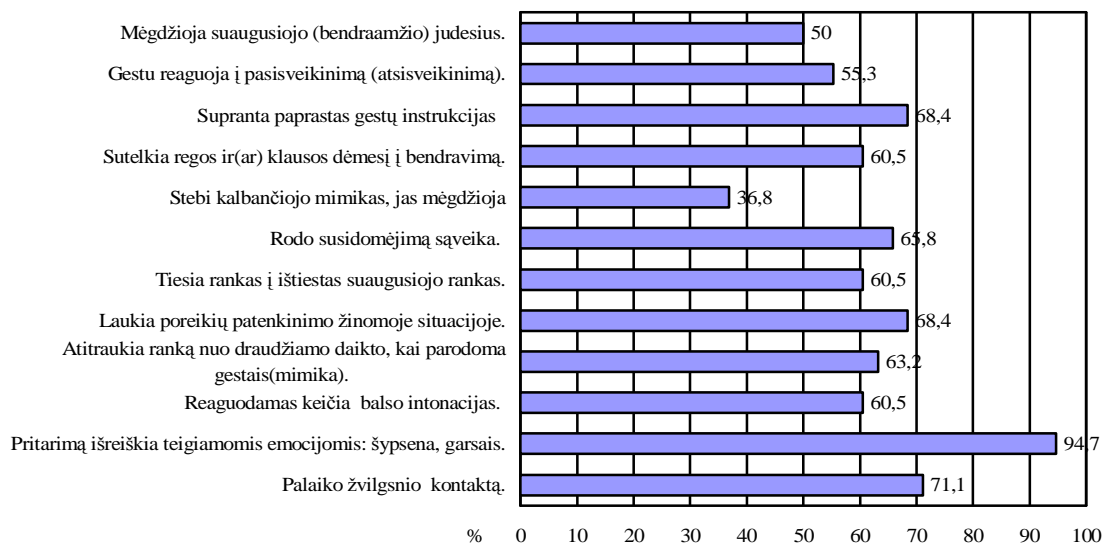
2.3. Vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimai ir poreikiai

Bendravimo gebėjimai pirmaisiais vaikų gyvenimo metais vystosi neverbaliniame lygmenyje. Vaikams augant, tobulėja bendravimo priemonės, plečiasi jų funkcijos. Tyrimo duomenys parodė dominuojančius vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų neverbalinio ir verbalinio bendravimo gebėjimus.

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų neverbalinio bendravimo gebėjimai.

Neverbaliniai impresyvieji bendravimo gebėjimai – tai pasyvaus pobūdžio bendravimo gebėjimai, rodantys bendravimo partnerio siunčiamos *informacijos supratimą*; iniciatyva bendraujant priklauso ugdytojui (ar kitam bendravimo partneriui), o vaikas yra neverbalinės informacijos gavėjas; jis adekvačiomis neverbalinėmis reakcijomis išreiškia gautos informacijos supratimą.

1 pav. iliustruoja dominuojančius *impresyviuosius neverbalinio bendravimo gebėjimus*.

1 pav. Impresyvieji neverbalinio bendravimo gebėjimai, %

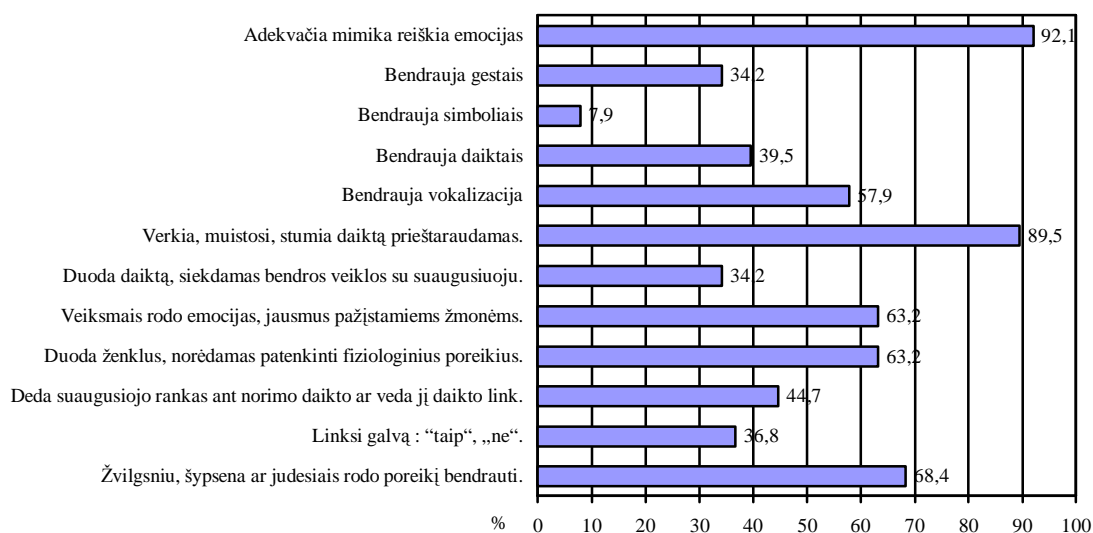
Didžioji dalis vaikų (94,7%) adekvačiai (šypsena, garsais) reiškia teigiamas emocijas; palaiko žvilgsnio kontaktą (71,1%). 68,4% laukia poreikių patenkinimo žinomoje situacijoje,

supranta paprastas gestų instrukcijas (68,4%). Susidomėjimą bendravimu rodo vaikų gebėjimas sutekti regos ir klausos dėmesį į bendravimą (60,5%). Susidomėjimą neverbalinėmis priemonėmis (žvilgsniu, šypsena, apsikabinimu) reiškia 65,8% vaikų.

Tiesdami rankas į suaugusiojo ištiestas rankas, vaikai priima siūlymą bendrauti (60,5%). 60,5% tiriamųjų geba skirtingas reakcijas reikšti keisdami balso intonacijas, tačiau sunkiau pavyksta stebėti ir mėgdžioti mimiką (36,8%).

Neverbaliniai ekspresyvieji gebėjimai – tai aktyvaus nekalbinio bendravimo gebėjimai, rodantys vaiko gebėjimą siųsti neverbalinius signalus bendravimo partneriui, adekvačiai informuojančius apie jo emocijas, norus, būsenas.

Dominuojančius tiriamųjų *neverbalinius ekspresyvaus bendravimo gebėjimus* iliustruoja 2 paveikslas.

2 pav. Neverbaliniai ekspresyvieji bendravimo gebėjimai, %

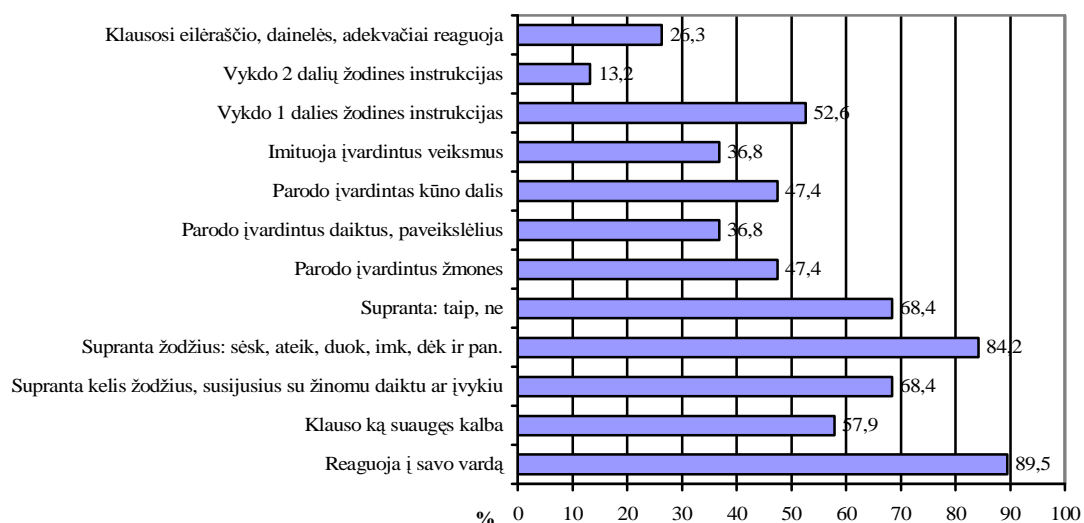
Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams geriausiai pavyksta adekvačia mimika (92,1%) ar veiksmiais (89,5%) reikšti emocijas, norus. Mažesnei daliai tiriamųjų (36,8%) tai pavyksta išreikšti galvos judesiais. Žvilgsniu, šypsena ir judesiais vaikai geba parodyti norą bendrauti (68,4%), veiksmiais ar kitais ženklais reiškia emocijas, siekį patenkinti fiziologinius poreikius, gauti norimą daiktą (63,2%). 44,7% tiriamųjų geba intensyviai prašyti norimo daikto, veddami suaugusįjį daikto link; duoda daiktą, siekdami bendros veiklos (34,2%). Tai rodo gana ryškų iniciatyvumą bendraujant.

Matoma, kad vyraujantis elementarus bendravimas vokalizacija (57,9%), daiktais (39,5%), gestais (34,2%), tik su 7,9% vaikais bendravimas įmanomas simboliais.

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų verbaliniai gebėjimai.

Verbaliniai impresyvieji gebėjimai – tai pasyvaus pobūdžio gebėjimai suprasti verbaliai siunčiamą informaciją, kai iniciatyva bendraujant priklauso ugdytojui (ar kitam bendravimo partneriui), o ugdytinis yra verbalinės informacijos gavėjas, adekvačiomis reakcijomis reiškiantis gautos informacijos supratimą.

Remiantis tyrimo duomenimis (3 pav.), didžioji dalis vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų turi tokius impresyviuosius verbalinio bendravimo gebėjimus: reaguoja į savo vardą (89,5%), supranta dažnai girdimus instrukcinius žodžius (84,2%).

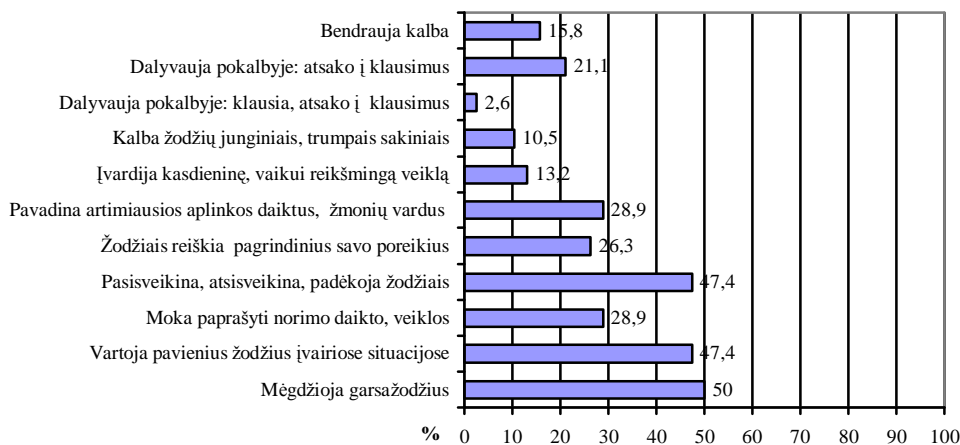
3 pav. Impresyvieji verbalinio bendravimo gebėjimai, %

Tiriamiesiems būdingas žodžių, susijusių su žinomais daiktais, įvykiais supratimas, žodžių *taip, ne* supratimas (68,4%). Tik kiek daugiau kaip pusė (57,9%) vaikų geba sukcentruoti klausos dėmesį į suaugusiojo kalbą; supranta ir vykdo vienos dalies žodines instrukcijas (52,6% vaikų). Beveik pusė tyrime dalyvavusių vaikų geba parodyti kai kurias kūno dalis, įvardintus žmones (47,4%), tik nedidelė dalis parodo įvardintus daiktus ar jų paveikslėlius, imituoja įvardintus veiksmus (36,8%). 26,3% vaikų kalbos supratimo lygis sudaro galimybę vaikams klausytis rišlauso teksto ir atitinkamai į reaguoti. Pedagogės pažymi, kad tik 13,2% vaikų supranta ir vykdo 2 dalių žodines instrukcijas.

4 pav. pateikiami duomenys apie *ekspresyviuosius verbalinius gebėjimus* – aktyvius, ugdytinio iniciatyvumą parodančius gebėjimus verbalinėmis priemonėmis siųsti informaciją apie savo emocijas, norus, būsenas.

Šie gebėjimai labai riboti. Pavienių žodžių vartojimas, pasisveikinimas, atsisveikinimas, padėkojimas žodžiais (47,4%) būdingas tik beveik pusei tyrime dalyvavusių vaikų. 50% tyrime dalyvavusių vaikų geba mėgdžioti garsažodžius.

Tik nedidelė dalis vaikų moka kalba paprašyti norimo daikto ar pratęsti veiklą; pavadinti artimiausios aplinkos daiktus, žmones (28,9%), pavadinti kasdienę veiklą (13,2%); pavieniais žodžiais reikšti pagrindinius savo poreikius (26,3%).

4 pav. Ekspresyvieji verbalinio bendravimo gebėjimai, %

Itin mažai (10,5%) vaikų kalba žodžių junginiais, trumpais sakiniais.

Vertindami vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų gebėjimą dalyvauti pokalbyje, pedagogai teigia, jog penktadalis (21,1%) ugdytinių dalyvauja pokalbyje, atsakydami į pateiktus klausimus, ir tik 2,6% geba patys paklausti.

Pedagogių teigimu, 15,8% vaikų bendrauja kalbinėmis priemonėmis.

Analizuojant vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus pagal naudojamų bendravimo priemonių įvairovę, bendravimo tikslų sudėtingumą ir ugdytinių iniciatyvumą, išryškėjo žemesnio ir aukštesnio lygio bendravimo gebėjimai (žr. 1 lentelę¹).

1 lentelė

Bendravimo gebėjimų skirstymas lygiais

<i>Naudojamų bendravimo priemonių įvairovė</i>	
<i>Neverbalinės priemonės:</i> žvilgsnis, šypsena, garsai, balso intonacijos (vokalizacija), judesiai	<i>Neverbalinės priemonės:</i> žvilgsnis, šypsena, mimika, judesiai, daiktai, simboliai, gestai <i>Verbalinės priemonės:</i> garsažodžiai, žodžiai, trumpi sakiniai
<i>Bendravimo tikslų sudėtingumas</i>	
Emocijų raiška, domėjimasis sąveika, prieštaravimas, adekvatus atsakas	Dėmesio, bendros veiklos, aplinkos pažinimo, teigiamų emocijų siekimas, norų raiška, atsakymas į bendravimą.
<i>Ugdytinių iniciatyvumas</i>	
Pasyvios atsakomosios reakcijos	Aktyvus bendravimas
⇩	⇩
<i>Žemesnio lygio bendravimo gebėjimai</i>	<i>Aukštesnio lygio bendravimo gebėjimai</i>

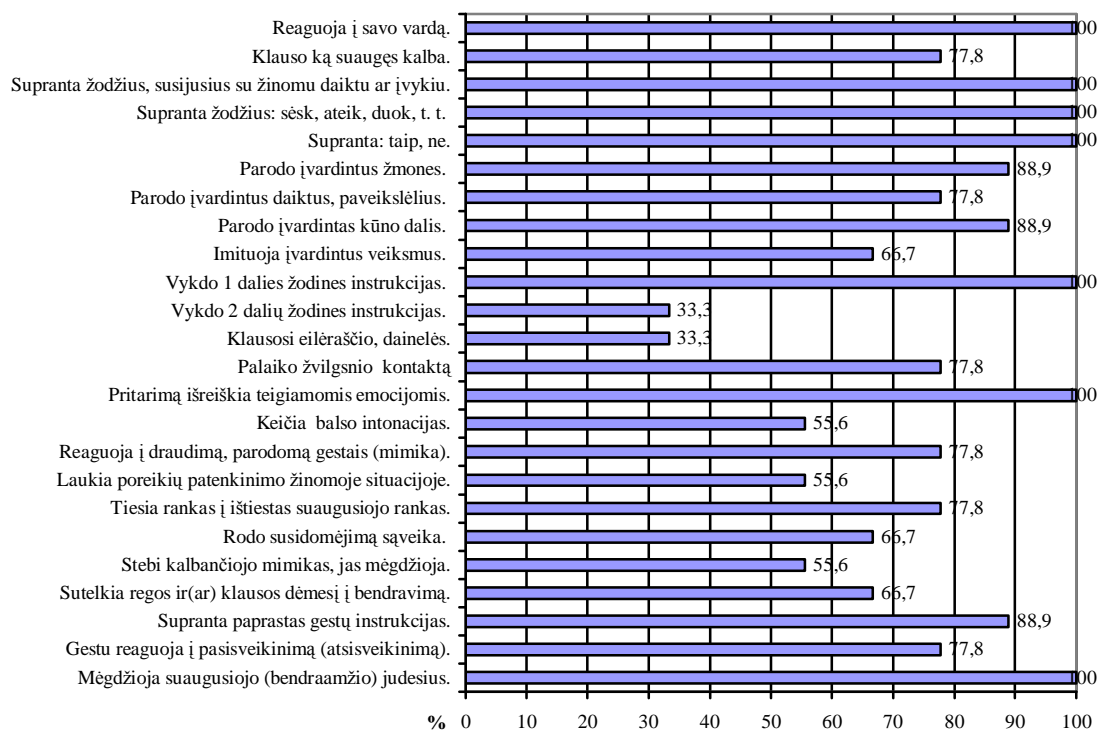
¹ Detalesnis bendravimo gebėjimų skirstymas į lygius pateikiamas 2 priede 1 lentelėje.

Vaikams, turintiems žemesnio lygio bendravimo gebėjimus, būdingas elementarus bendravimas, susijęs su poreikių patenkinimu, emocijų raiška ir atsakomosiomis reakcijomis į bendravimo skatinimą; bendraujama neverbalinėmis priemonėmis, į verbaliai siunčiamą informaciją ugdytiniai atsako tik judesiais, šypsena, garsais, balso intonacijomis. Todėl impresyvuosius neverbalinius ir verbalinius gebėjimus galima laikyti *žemesnio lygio bendravimo gebėjimais*.

Ekspresyvuosius neverbalinius ir verbalinius gebėjimus galima laikyti *aukštesnio lygio bendravimo gebėjimais*. Juos apibūdina tokie kriterijai: gebėjimas ne tik domėtis sąveika, bet ir siekimas bendros veiklos su aplinkiniais, aktyvus norų reiškimas; didesnė naudojamų bendravimo priemonių įvairovė sudaro galimybę tiksliau išreikšti jausmus, paprašyti, atsakyti. Vaikai naudojami ir papildomomis neverbalinėmis priemonėmis (daiktais, simboliais, gestais), ir kalba.

Pedagogų apklausos duomenų analizė leido nustatyti tyrime dalyvavusiems vidutinio ir žymaus intelekto sutrikimo ir įvairaus laipsnio neišplėtotos kalbos vaikams būdingus žemesnius bei aukštesnius bendravimo gebėjimus.

Vidutiniškai sutrikusio intelekto ir vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai. Dominuojantys šios grupės vaikų *žemesnieji gebėjimai* iliustruojami 5 pav.

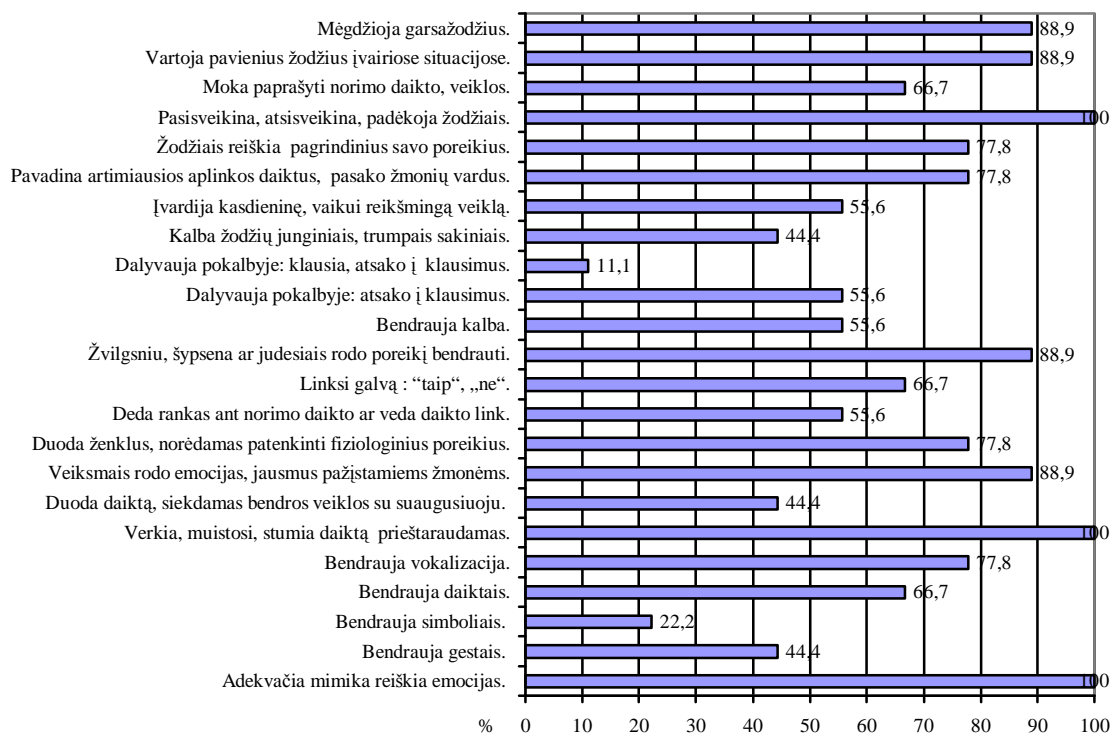
5 pav. Žemesnieji vidutiniškai sutrikusio intelekto vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai, %

Visi šios grupės vaikai (100%) pritarimą reiškia teigiamomis emocijomis, elementarus kalbos supratimas sudaro galimybę šiems vaikams suprasti artimiausioje aplinkoje girdimą kalbą: jie reaguoja į savo vardą, supranta elementarias vienos dalies žodines instrukcijas, prieštaraujančius ar pritariančius žodžius. Dauguma jų (88,9%) parodo įvardintus artimus žmones, kūno dalių pavadinimus, supranta gestų instrukcijas.

Tyrimo duomenys rodo, kad vaikai dažniau adekvačiai reaguoja į verbalinę informaciją negu neverbalinę. Neverbalinius gebėjimus turi mažesnė dalis vaikų: palaiko žvilgsnio kontaktą, reaguoja į draudimą, parodomą gestais ar mimika, gestais reaguoja į pasisveikinimą (77,8%). Truputį daugiau nei pusė tyrime dalyvavusių vidutiniškai sutrikusio intelekto ir vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų (55,6%) geba keisti balso intonacijas, mėgdžioti kalbančiojo mimikas.

Tik nedidelė dalis (33,3%) vaikų geba vykdyti sudėtingesnes – 2 dalių žodines instrukcijas, adekvačiai reaguoti, klausydamiesi rišlaus teksto.

Dominuojantys *aukštesnieji* vidutiniškai sutrikusio intelekto ir vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų *gebėjimai* iliustruojami 6 pav.

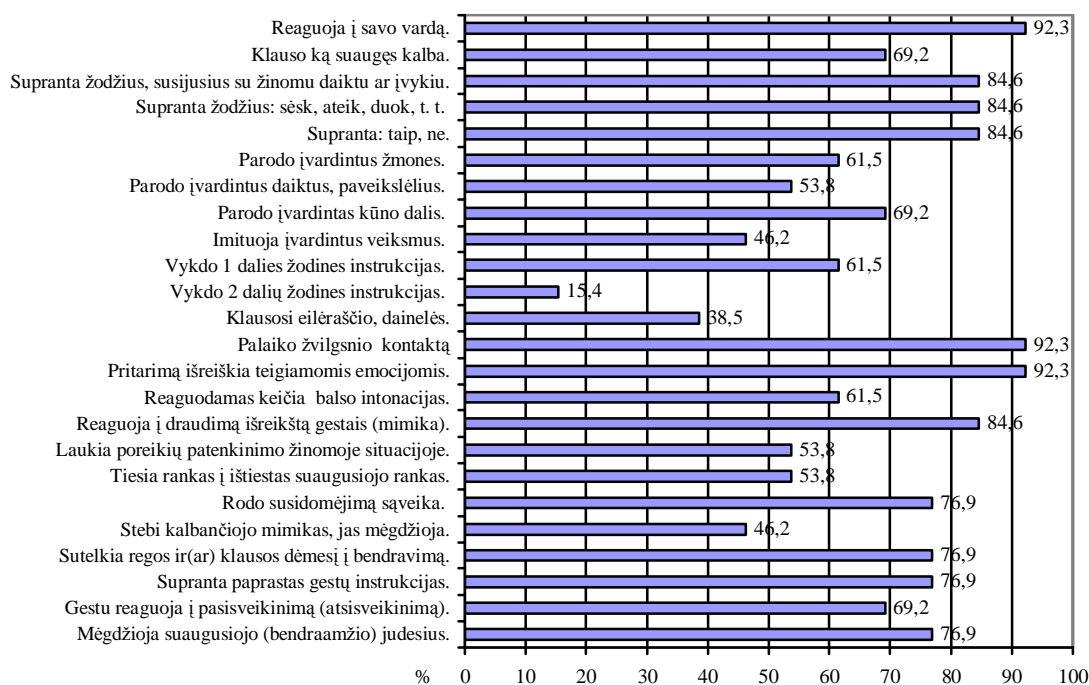
6 pav. Aukštesnieji vidutiniškai sutrikusio intelekto vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai, %

Nustatyta, kad šie vaikai geba parodyti ir iniciatyvumą bendravime. Visi tiriamieji adekvačiai mimika, veiksmis reiškia emocijas, pasisveikina, atsisveikina, padėkoja žodžiais (100%). Iniciatyvumą bendraujant su pažįstamais žmonėmis vaikai rodo žvilgsniu, judesiais, veiksmis, vartodami pavienius žodžius įvairiose situacijose (88,9%), siekdami fiziologinių

poreikių patenkinimo (77,8%). Žodžiais vaikai reiškia aktualiausius poreikius, pavadina artimus žmones, daiktus (77,8%), įvardija reikšmingą veiklą (55,6%), prašo norimo daikto, veiklos (66,7%). 44,4% vaikų kalba žodžių junginiais ar trumpais sakiniais, 55,6% vaikai dalyvauja pokalbyje, atsakydami į klausimus, tačiau tik 11,1% geba užduoti klausimus patys.

Pedagogės pažymi, kad kalba nėra pagrindinė šių vaikų bendravimo priemonė (55,6%). Ją dažnai lydi vokalizacija (77,8%), daiktų (66,7%), gestų (44,4%), simbolių (22,2%) naudojimas bendravime.

Vidutiniškai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai iliustruojami 7 pav.

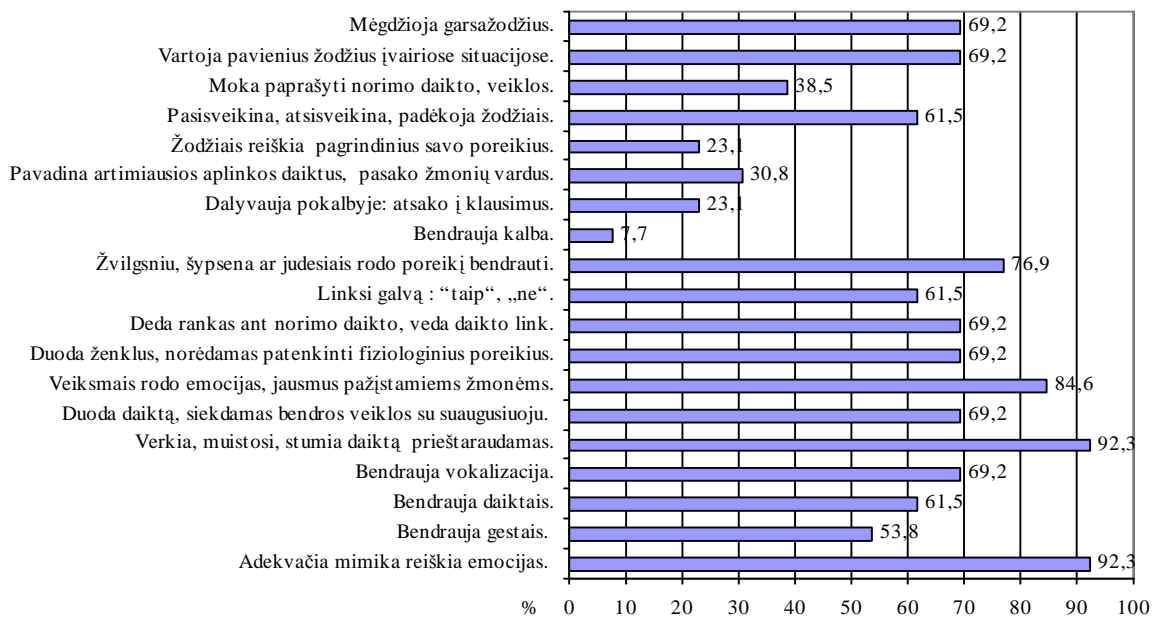

7 pav. Žemesnieji vidutiniškai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai, %

Dažniausiai šios grupės vaikai bendraudami geba palaikyti žvilgsnio kontaktą, reikšti pritarimą (92,3%). Vaikai supranta neverbalinėmis priemonėmis išreikštą draudimą (84,6%). Didelė dalis vaikų (76,9%) domisi sąveika, sutelkia dėmesį į bendravimą, mėgdžioja judesius, reaguoja įvairiomis balso intonacijomis (61,5%). Rečiau stebi ir mėgdžioja kalbančiojo mimiką (46,2%).

Gana gerai supranta ir elementarią verbalinę informaciją. Tai rodo atsakomosios reakcijos į vardą (92,3%), žinomų daiktų, įvykių pavadinimus bei instrukcinius žodžius, žodinį pritarimą ar neigimą (84,6%). 69,2% vaikų parodo įvardintą kūno dalis, 61,5% supranta ir vykdo vienos dalies žodines instrukcijas. Retas supranta ilgesnius sakinius dainelėse, eilėraščiuose (38,5%). Dviejų dalių žodinės instrukcijos suprantamos tik mažai daliai vaikų (15,4%).

Aukštesnieji šios grupės vaikų *bendravimo gebėjimai* iliustruojami 8 pav.

8 pav. Aukštesnieji vidutiniškai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai, %

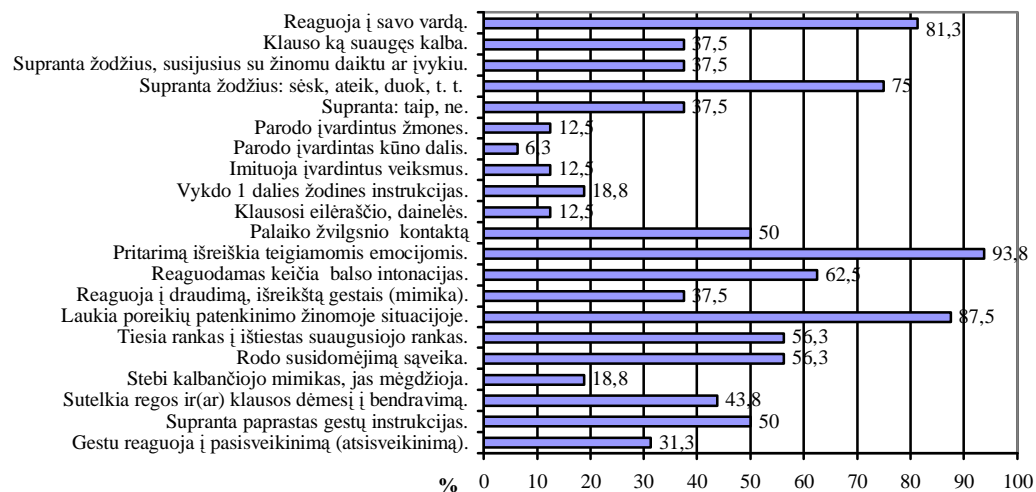
Tyrimo duomenimis, šie vaikai adekvačiomis neverbalinėmis reakcijomis reiškia emocijas, norus (92,3%), jausmus žmonėms (84,6%). 69,2% šios grupės vaikų rodo iniciatyvumą siekdami bendros veiklos, fiziologinių poreikių patenkinimo, prašydami norimo daikto. Gana ribotas jų verbalinis bendravimas: 69,2% vaikų mėgdžioja garsažodžius ar taria pavienius žodžius, 61,5% pasisveikina, atsisveikina žodžiais. Tik 38,5% žodžiais prašo norimo daikto, 30,8% pavadina artimiausios aplinkos daiktus, minimaliai dalyvauja pokalbyje, atsakydami į klausimus (23,1%).

Vaikai daugiausia norą bendrauti rodo neverbalinėmis priemonėmis (šypsena, žvilgsniu) (76,9%). Vokalizavodami bendravėja 69,2%, daiktais – 61,5%, gestais – 53,8%. Kalba bendravėja tik 7,7% vaikų.

Vidutiniškai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų neverbaliniai gebėjimai - dominuojantys.

Žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai.

Dominuojantys *žemesnieji bendravimo gebėjimai* iliustruojami 9 pav. Šios grupės vaikų bendravimas ribotas, tai lemia žymus raidos sutrikimas. Tyrimo duomenimis, atsakomųjų reakcijų į bendravimą sulaukiama tenkinant vaikų poreikius jiems žinomose situacijose (87,5).

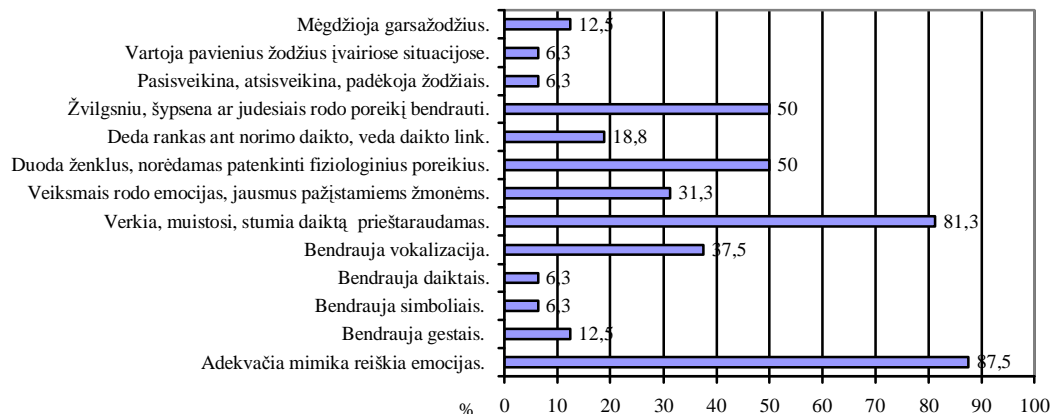
9 pav. Žemesnieji žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų bendravimo gebėjimai, %

Sąveika domisi tik 56,3% žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų. Didelė dalis jų pritarimą reiškia teigiamomis emocijomis (93,8%), keičia balso intonacijas (62,5), 50% - palaiko žvilgsnio kontaktą.

Kaip vaikai geba suprasti neverbalines bendravimo priemones rodo turimi gebėjimai: tiesia rankas į ištiestas rankas (56,3%), mėgdžioja kalbančiojo mimikas (18,8%), supranta gestų instrukcijas (50%), reaguoja į pasisveikinimą (31,3%). Šiuos gebėjimus turi maža dalis žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų.

Verbalinės informacijos supratimas itin ribotas. Didesnė dalis vaikų reaguoja į savo vardą (81,3%), supranta kelis instrukcinius žodžius (75%). Mažiau nei pusė žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų klausosi ką kalba suaugęs, supranta žodžius, susijusius su žinomu daiktu, įvykiu ir supranta žodžius *taip, ne* (37,5%). Žmonių, kūno dalių, veiksmų pavadinimai suprantami tik nedidelei daliai vaikų.

Aukštesnieji bendravimo gebėjimai iliustruojami 10 pav.

10 pav. Aukštesnieji žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos bendravimo gebėjimai, %

Žymiai sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikų turimi aukštesnieji bendravimo gebėjimai apsiriboja adekvačia norų, emocijų raiška mimika (87,5%), veiksmais (81,3%). Duomenys rodo, kad šie vaikai bendravimo siekia, norėdami patenkinti fiziologinius poreikius (50%). Tik 18,8% parodo didesnę aktyvumą veiksmais prašydami norimo daikto. Norą bendrauti parodo žvilgsniu, šypsena (50%), dažniausiai bendrauja vokalizacijos (37,5%), rečiau - gestų (12,5%) pagalba. Tik 6,3% vaikų bendrauja simboliškai, gestais, vartoja pavienius žodžius (6,3%).

Apibendrinant galima teigti, kad dominuoja impresyvieji vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimai, bendravimo iniciatyvos stoka (žr. 2 lentelę):

2 lentelė

Dominuojantys bendravimo gebėjimai, %

Bendravimo gebėjimai	%
Neverbaliniai impresyvieji gebėjimai	52,6
Verbaliniai impresyvieji gebėjimai	28,9
Neverbaliniai ekspresyvieji metodai	18,4

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams būdingi žemesnieji – neverbaliniai ir verbaliniai impresyvieji – bendravimo gebėjimai (iš viso 81,6%). Tik 18,4 % vaikų būdingi aukštesnio lygio, ekspresyvieji, bet vis dėlto neverbaliniai bendravimo gebėjimai.

Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų poreikis bendrauti. Bendraujant siekiama patenkinti įvairius poreikius. Bendravimo tikslų analizė leidžia nustatyti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų *poreikio bendrauti ypatumus*, poreikio bendrauti lygius, remiantis juos atitinkančiais požymiais.

Remiantis, pedagogų įvardintais vaikų bendravimo požymiais, siekiama išsiaiškinti vaikų poreikį bendrauti. Buvo tiriama: su kuo vaikai linkę bendrauti (*bendravimo ratas*), vaiko *iniciatyvumas* bendraujant bei *atsakomojo elgesio pobūdis*. Remiantis šiais kriterijais, išskirti 3 vaikų poreikio bendrauti lygiai (žr. 3 lentelę).

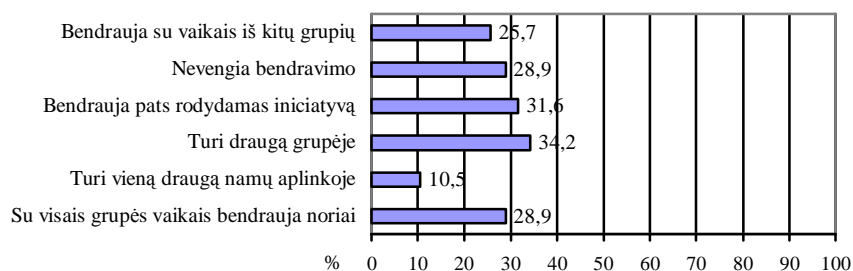
3 lentelė

Poreikio bendrauti skirstymas į lygius

<i>Bendravimo ratas</i>		
Bendraamžiai	Suaugusieji	
<i>Iniciatyvumas bendraujant</i>		
Rodo iniciatyvą	Bendrauja tik skatinamas	Nebendrauja
<i>Atsakomojo elgesio pobūdis</i>		
Aktyvus elgesys	Pasyvus elgesys	Prieštaraujantis
⇩	⇩	⇩
<i>Poreikis bendrauti</i>	<i>Menkas poreikis bendrauti</i>	<i>Poreikio bendrauti nebuvimas</i>

Poreikį bendrauti rodo bendravimas su bendraamžiais, iniciatyvumas bei aktyvus elgesys.

11 pav. iliustruojami bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai.

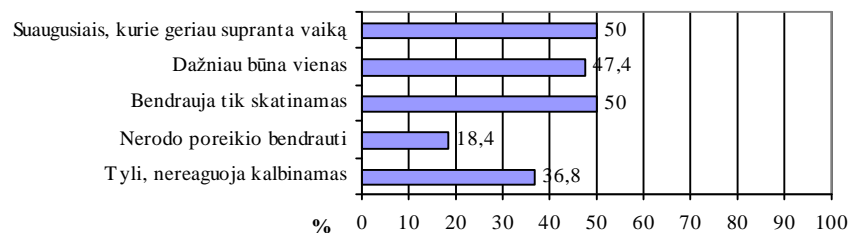

11 pav. Bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai (pedagogų nuomone), %

Matoma, kad trečdalis (34,2%) tiriamųjų turi draugą ugdymo įstaigoje, noriai bendrauja su visais grupės vaikais (28,9%), 23,7% bendrauja ir su vaikais iš kitų grupių. 10,5% vaikų turi draugą namų aplinkoje.

28,9% nevengia bendravimo, patys rodo iniciatyvą (31,6%). Polinkis bendrauti rodo, prieraišumo, bendrumo, kontakto palaikymo, saviraiškos poreikių patenkinimo siekimą bendraujant.

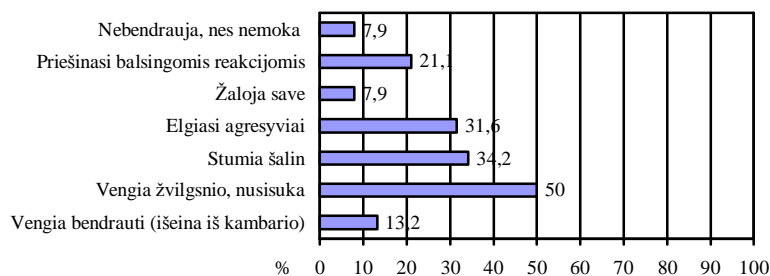
Menką poreikį bendrauti rodo bendravimas su suaugusiais, kuomet tik atsakoma į siūlymą bendrauti, stebimas pasyvus elgesys. Menkas poreikis bendrauti būdingas šiems vaikams. 12 pav. iliustruojami menkai bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai.

12 pav. Menkai bendrauti linkusių vaikų elgesio požymiai (pedagogų nuomone), %

Tiriamieji linkę bendrauti su suaugusiais (50%), kurie geriau supranta vaiko norus. Tačiau bendrauja tik skatinami (50%) ir dažniau linkę būti vieni (47,4%). Vaikams būdingas pasyvus elgesys: tyli, nereaguoja kalbinami (36,8%), patys nerodo poreikio bendrauti (18,4%).

Poreikio bendrauti nebuvimą, pedagogų nuomone, rodo visiškai nebendravimas ir prieštaraujantis elgesys. 13 pav. pateikti duomenys iliustruoja bendrauti nelinkusių vaikų elgesio požymius ir leidžia teigti, kad 7,9% tiriamųjų visai nebendrauja.

13 pav. Bendrauti nelinkusių vaikų elgesio požymiai (pedagogų nuomone),%

Nenorą bendrauti vaikai reiškia priešinimosi reakcijomis: žvilgsnio vengimu (50%), stūmimu šalin (34,2%), agresyviu elgesiu (31,6%), balsingomis reakcijomis (21,1%), išėjimu iš kambario (13,2%). Prieštaraujantis elgesys, vengiant bendravimo, gali leisti numanyti apie autistiško elgesio bruožus.

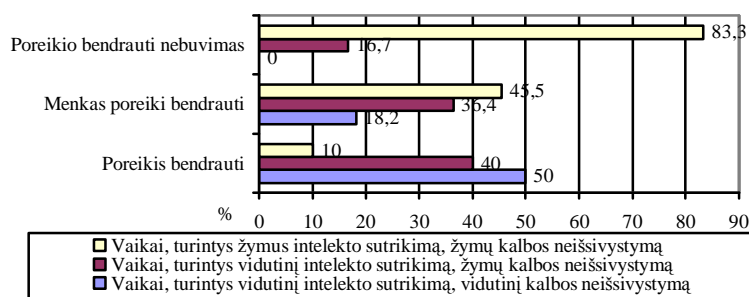
Nors nustatyta, kad vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų gebėjimai yra žemo lygio, tačiau daugiau kaip pusė (57,9%) vaikų turi poreikį bendrauti, nors ir menką (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Bendravimo poreikių raiška, %

Poreikio bendrauti	%
Polinkio bendrauti požymiai	26,3
Menko poreikio bendrauti požymiai	57,9
Polinkio bendrauti nebuvimo požymiai	15,8

Poreikio bendrauti lygis priklauso nuo intelekto ir kalbos raidos lygio. 14 pav. iliustruojami skirtingo raidos sutrikimo laipsnio vaikų poreikio bendrauti raiška.

14 pav. Skirtingo raidos sutrikimo laipsnio vaikų poreikio bendrauti raiška (pedagogų nuomone), %

Vidutinio intelekto sutrikimo vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų (50%) poreikis bendrauti ryškesnis už likusių tiriamųjų. Menki poreikio bendrauti požymiai būdingesni vidutinio (36,4%) ir žymiai (45,5%) sutrikusio intelekto žymiai neišplėtotos kalbos vaikams. Detalesni duomenys apie skirtingų grupių vaikų poreikio bendrauti požymius pateikiami 3 priede.

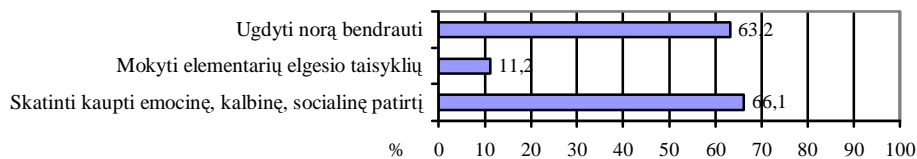
2.4. Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas: tikslai, uždaviniai, metodai

Ištyrus tiriamųjų bendravimo gebėjimus ir poreikio bendrauti raišką, nustatyta, kad vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams būdingi žemesnio lygio bendravimo gebėjimai bei menkas poreikis bendrauti. Šių vaikų bendravimo ugdymo ypatingumus atskleidžia ugdymo tikslai, uždaviniai, metodai, ugdomosios situacijos.

Bendravimo ugdymo metu būtina atsižvelgti į ugdytinių turimus gebėjimus, sudaryti galimybę tenkinti poreikius. Tyrimu siekta nustatyti, ar pedagogų formuluojami vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo tikslai, uždaviniai, metodai atitinka vaikų bendravimo lygį (turimus gebėjimus).

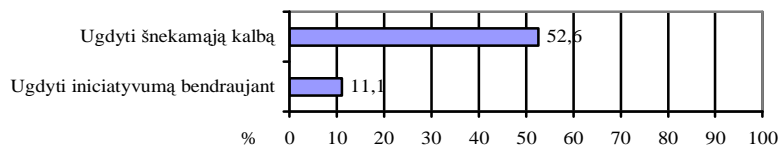
Pagal tai, kokius bendravimo gebėjimus siekiama ugdyti, išskirti žemesnio ir aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslai.

Nustatyta, kad ugdytojai daugiausia dėmesio skiria žemesniesiems bendravimo gebėjimams ugdyti. 15 paveiksle pateikiami pagrindiniai žemesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslai – skatinti vaikus kaupti emocinę, kalbinę, socialinę patirtį (66,1%) bei ugdyti poreikį bendrauti (63,2%). Dalis pedagogų (11,2%) pažymi elementarių elgesio taisyklių mokymo svarbą.

15 pav. Žemesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslai, %

Aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslų siekiama rečiau (žr. 16 pav.).

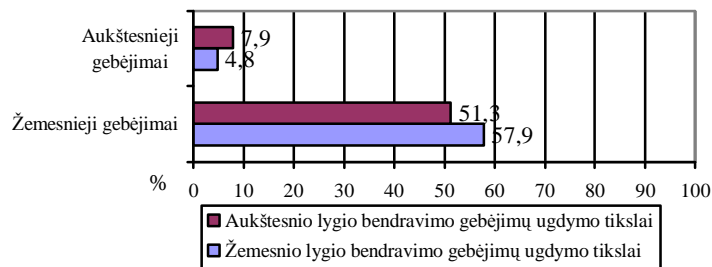

16 pav. Aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslai, %

52,6% pedagogų siekia ugdyti vaikų šnekamąją kalbą, 11,1% ugdytojų siekia vaikų iniciatyvumo bendraujant, klausiant, prašant ir pan.

Konkrečioms tiriamiesiems keliamų bendravimo ugdymo tikslų analizė leidžia teigti, kad vyrauja žemesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslai (68,4%). 31,6% vaikų siekiama ugdyti aukštesnio lygio bendravimo gebėjimus.

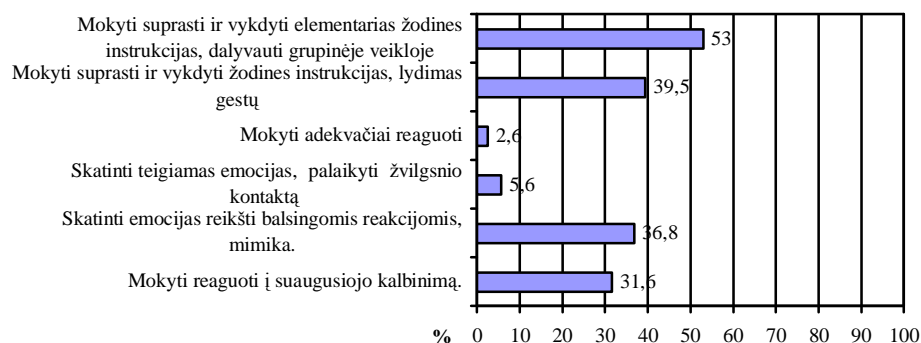
Ugdymo tikslų atitikimą vaikų gebėjimams iliustruoja 17 pav.

17 pav. Ugdymo tikslų atitikimas vaikų gebėjimų lygiui, %

Duomenys rodo, kad ugdymo tikslai iš esmės atitinka vaikų bendravimo gebėjimus: esant žemesniems vaiko bendravimo gebėjimams dažniau beveik vienodu dažnumu siekiama ugdyti žemesnio ir aukštesnio lygio gebėjimus (atitinkamai 51,3% ir 57,9%); kai vaikas turi aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų – keliama aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo tikslai (7,9%). Pasitvirtina nežymus žemesniųjų bendravimo gebėjimų ugdymo dominavimas aukštesniųjų atžvilgiu.

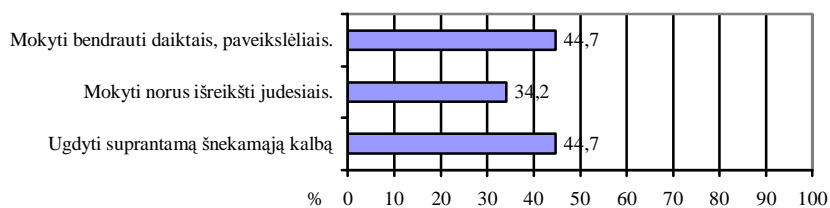
Tikslams įgyvendinti numatomi uždaviniai. 18 pav. iliustruoja žemesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo uždavinių turinį ir dažnumą.

18 pav. Žemesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo uždaviniai, %

Dažniausiai pedagogai moko suprasti ir vykdyti elementarias žodines instrukcijas (53,0%) ar instrukcijas lydimas gestų (39,5%), balsingomis reakcijomis ir mimika reikšti emocijas (36,8%), reaguoti į kalbinimą (31,6%).

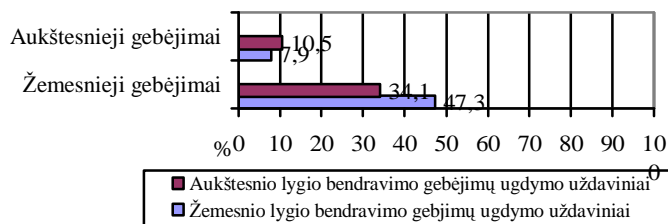
Aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo uždavinių turinį ir dažnumą iliustruoja 19 pav.

19 pav. Aukštesniųjų bendravimo gebėjimų ugdymo uždaviniai, %

Maždaug vienodu dažnumu pedagogai siekia mokyti vaikus bendrauti daiktais, paveikslėliais (44,7%) bei suprantamos šnekamosios kalbos ugdymui (44,7%). Kiek rečiau siekiama vaikus mokyti norus reikšti judesiais (34,2%). Nustatyta, kad pedagogai dažniausiai kelia žemesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo uždavinius (55,3%).

Ugdymų uždavinių atitikimą vaikų bendravimo gebėjimų lygiui iliustruoja 20 pav.

20 pav. Ugdymo uždavinių atitikimas vaikų gebėjimų lygiui, %

Bendravimo gebėjimams ugdyti keliami atitinkantys bendravimo gebėjimų lygį ugdymo uždaviniai: esant žemesnio lygio bendravimo gebėjimams dominuoja žemesnio lygio bendravimo ugdymo uždaviniai (47,3%), tačiau nemažai dėmesio skiriama ir aukštesnio lygio gebėjimams ugdyti (34% atveju); kai vaiko gebėjimai aukštesnio lygio, siekiama juos tobulinti ir keliami aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų ugdymo uždaviniai (10,5%).

Nustatytieji vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo uždaviniai atskleidžia pagrindines bendravimo ugdymo kryptis: mokymą *keistis informacija*, įvaldant bendravimo gebėjimus atitinkančias bendravimo priemones, kurių lydi skatinimas *užmegzti tarpusavio santykius* (emocijų raiška tarp ugdytojo ir ugdytinio, tarp ugdytinių) leidžiančius tenkinti bendrumo, prieraišumo, meilės poreikius.

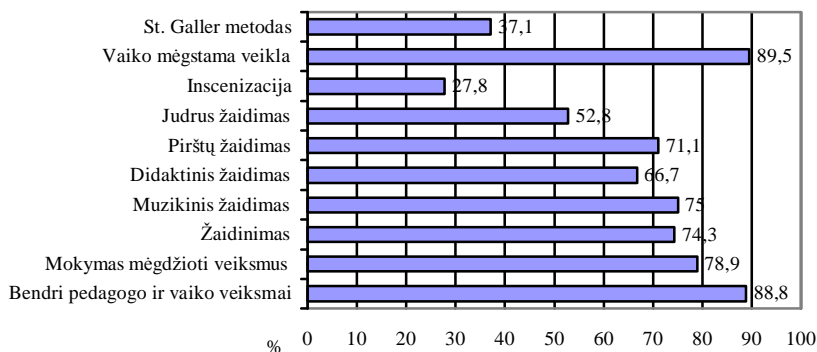
Siekdami bendravimo ugdymo tikslų ugdytojai numato kokiais metodais jie bus įgyvendinami. Specialiajame ugdyme, šalia bendrųjų ugdymo metodų, dažnai taikomi alternatyvieji metodai. Visi metodai pagal bendravimo ugdymo tikslus, ugdytinių veiklą, kurioje taikomi atitinkami metodai, bei numatytus ugdyti bendravimo gebėjimus skirstomi į *veiksminius*, *informacinius* (vaizdinius, žodinius) ir *skatinimo* metodus (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

Bendravimo gebėjimų ugdymo metodų grupės

<i>Bendravimo ugdymo tikslai</i>			
Ugdyti aktyvumą, pažinimą bendraujant.	Perteikti informaciją.		Skatinti bendravimą.
<i>Ugdytinių veikla ugdymo metu</i>			
Atlieka aktyvius veiksmus.	Keičiasi informacija.		Reaguoja į skatinimą.
<i>Ugdomi bendravimo gebėjimai</i>			
Neverbalinio bendravimo gebėjimai.	Neverbalinio bendravimo gebėjimai.	Verbalinio bendravimo gebėjimai.	Neverbalinio bendravimo gebėjimai, verbalinio bendravimo gebėjimai.
⇩	⇩	⇩	⇩
<i>Veiksminiai</i>	<i>Informaciniai vaizdiniai</i>	<i>Informaciniai žodiniai</i>	<i>Skatinamieji</i>

Apibendrinant pedagogų patirtį, 21 pav. pateikiami duomenys apie nuolat taikomus veiksminius bendravimo ugdymo metodus.

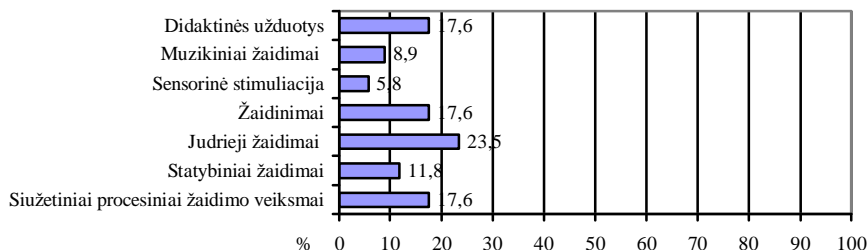

21 pav. Veiksminiai bendravimo gebėjimų ugdymo metodai, %

Naujiems bendravimo veiksams mokytį pedagogai taiko bendrų veiksmų metodą (88,8%), veiksmų mėgdžiojimo metodą (78,9%), rečiau - st. Galler metodą, kurio metu veiksmų mokoma etapais (37,1%).

Skatindami vaikų aktyvumą, pedagogai taiko žaidimo metodą. Dažniausiai taikomi: muzikinis žaidimas (75%), žaidinimas (74,3%), pirštų žaidimas (71,1%), didaktinis žaidimas (66,7%), judrus žaidimas (52,8%). Retesniais atvejais bendravimo gebėjimai ugdomi per inscenizaciją (27,8%).

Tačiau dažniausiai bendravimo ugdymą pedagogai sieja su vaiko mėgstamos (džiuginančios, gerai žinomos) veiklos organizavimu (89,5%). Vaikų mėgstama veikla iliustruojama 22 pav.

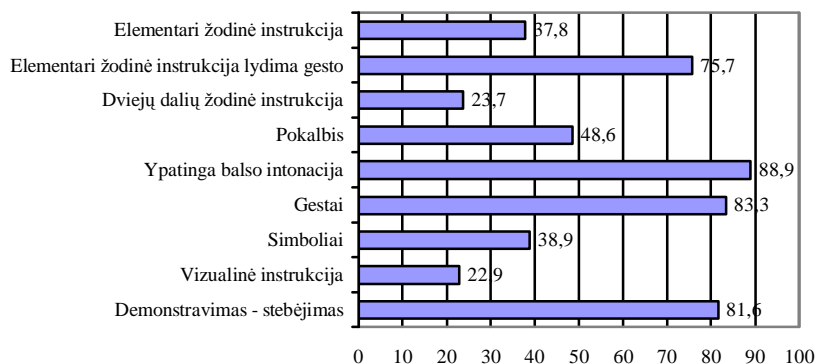
22 pav. Vaikų mėgstama (džiuginanti, gerai žinoma) veikla, %

Labiausiai vaikų mėgstama veikla – judrieji žaidimai (23,5%): kamuolio mėtymas, slėpynės, gaudynės. 17,6% vaikų džiugina didaktinės užduotys (dėliojimas į dėžutę, knygelių vartymas, slepiamų indelių suradimas, įvairių prašymų vykdymas, paveikslėlių lot), žaidinimai („Katutės“, „Virus košę“, „Dzigu dzigu“), procesiniai žaidimo veiksmai su siužeto elementais (supti, šukuoti lėlę, žadinti meškutį, vairuoti mašiną ir kt.). Rečiau (11,8%) vaikams siūlomi gerai žinomi statybiniai (namo, traukinuko, garažo statymas iš kaladėlių) ir muzikiniai žaidimai

(8,9%). 5,8% vaikų džiugina sensorinė stimuliacija (barškučių, aplinkos garsai, sūpavimai, įvairios faktūros daiktų lietimasis).

Kita pedagogų taikomų metodų grupė – informaciniai metodai, kurie pagal informacijos pateikimo būdą skirstomi į vaizdinius ir žodinius. Nuolat taikomi informaciniai bendravimo gebėjimų ugdymo metodai iliustruojami 23 pav.

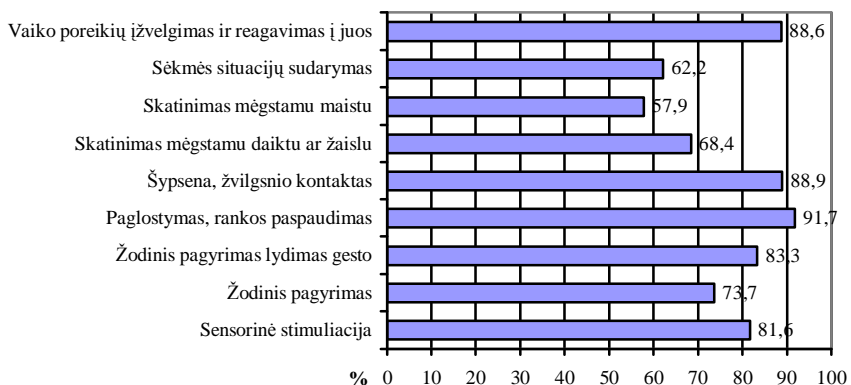
Tyrimo duomenys rodo, kad dažniausiai informacija vaikams teikiama gestais (83,3%) bei demonstruojant–stebint (81,6%). Tik kiek daugiau nei trečdaliui vaikų nuolat taikomas informacijos teikimas simboliais (38,9%) ar vizualine instrukcija (22,9%).

23 pav. Informaciniai (vaizdiniai, žodiniai) bendravimo gebėjimų ugdymo metodai, %

Informacinių žodinių metodų tarpe labiausiai paplitę: elementari žodinė instrukcija lydima gesto (75,7%) bei ypatinga balso intonacija (88,9%). Beveik pusei (48,6%) tiriamų vaikų informacija teikiama pokalbiu. Rečiau taikomos elementarios žodinės instrukcijos be gestų (37,8%) bei dviejų dalių žodinės instrukcijos (23,7%).

Bendravimo skatinimo metodais siekiama aktyvinti vaikų poreikį bendrauti. Šie metodai iliustruojami 24 pav.

24 pav. Bendravimo skatinimo metodai, %

Skatindami bendrauti pedagogai stengiasi išvelgti vaikų poreikius ir reaguoti į juos (88,6%), taiko sensorinę stimuliaciją (81,6%), sukuria sėkmingos veiklos situacijas (62,2%).

Dalis skatinimo metodų turi vertinamąjį pobūdį: rankos paspaudimu, paglostymu (91,7%), šypsena, mimika (88,9%), mėgstamu daiktu, žaislu (68,4%), maistu (57,9%) pedagogai pritaria, padrąšina, sudomina ar prieštarauja vaikui. Gana dažnai, skatinant bendrauti, taikomas ir žodinis pagyrimas lydimas gesto (83,3%) ar be jo (73,7%).

Siekiant nustatyti dažniausiai pedagogų taikomus metodus, remiantis konkrečių vaikų atvejais, išskirti dominuojantys metodai (žr. 6 lentelę).

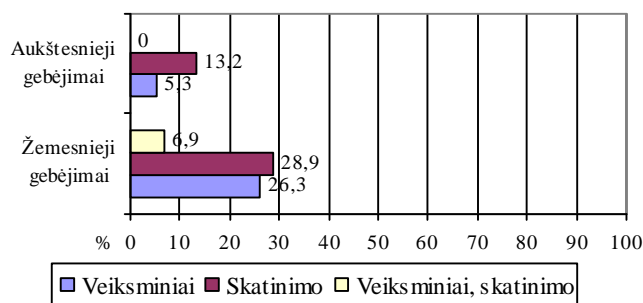
6 lentelė

Dominuojantys bendravimo ugdymo metodai

Dominuojantys ugdymo metodai	%
Veiksminiai	31,6
Skatinimo	42,1
Veiksminiai - skatinimo	26,3

Nustatyta, kad pedagogai bendravimui ugdyti dažniausiai taiko skatinimo (42,1%) bei veiksminius (31,6%) metodus.

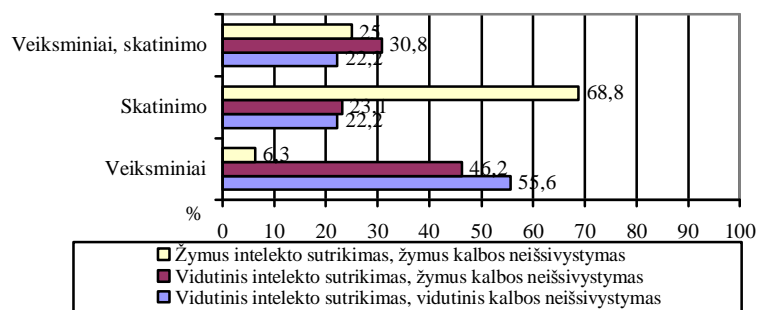
Metodai, kuriais ugdomi skirtingo bendravimo lygio vaikų gebėjimai, iliustruojami 25 pav.

25 pav. Dominuojančių ugdymo metodų atitikimas vaikų gebėjimų lygiui, %

Nustatyta, kad esant vaiko žemesnio lygio bendravimo gebėjimams, dominuoja skatinimo (28,9%) ir veiksminiai (26,3%) metodai. Kadangi žemesnio bendravimo lygio vaikams būdingas pasyvumas bei neverbalinių bendravimo priemonių dominavimas, galima teigti, kad šie metodai adekvatūs siekiant skatinti vaikų bendravimą, mokytį suprasti bendravimo priemones. Aukštesniųjų gebėjimų turintiems vaikams taip pat taikomi skatinimo metodai (13,2%).

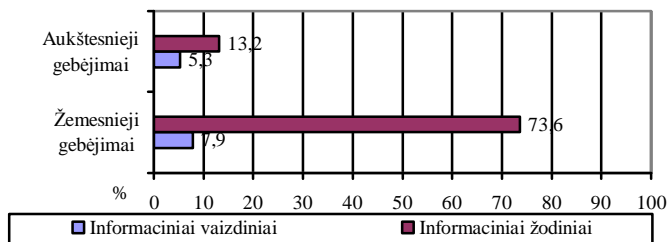
Dominuojantys skirtingo raidos sutrikimo laipsnio vaikų bendravimo ugdymo metodai iliustruojami 26 pav.

26 pav. Dominuojantys skirtingų grupių vaikų ugdymo metodai, %

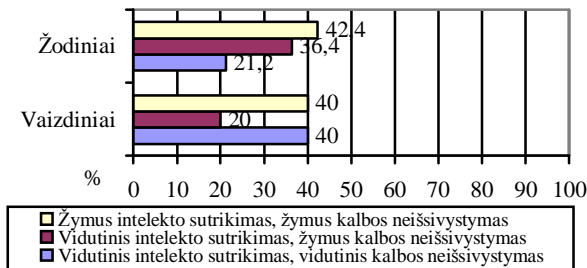
Nustatyta, kad vidutinį intelekto sutrikimą turintys vaikai dažniausiai ugdomi veiksmingais metodais (55,6%, 46,2%), o žymiai sutrikusio intelekto vaikams dažniausiai taikomi skatinimo (68,8%) metodai.

Informaciniai metodai nėra dominuojantys, taikomi rečiau. Informaciją ugdytiniams pedagogai teikia žodiniiais metodais (86,8%). Tik 13,2% vaikų informacija teikiama vaizdiniu būdu. Kaip informacinių metodų taikymas atitinka vaikų bendravimo gebėjimus rodo duomenys 27 pav.

27 pav. Taikomų informacinių ugdymo metodų atitikimas vaikų gebėjimų lygiui, %

Ugdant žemesniuosis bendravimo gebėjimus turinčius vaikus, vyrauja žodinis informacijos pateikimo metodas (73,6%). Žodinė informacija skatina kalbos supratimą, tačiau ne visais atvejais atitinka vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimus (28 pav.).

28 pav. Dominuojantys skirtingų grupių vaikų informaciniai ugdymo metodai, %

Vidutiniškai sutrikusio intelekto sutrikimą vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikai dažniau ugdomi vaizdiniais metodais (40%). Dominuojantys žodiniai metodai būdingi, ugdant žymų kalbos neišsivystymą ir vidutinį ar žymų intelekto sutrikimą turinčius vaikus. Detalesni duomenys apie skirtingų grupių vaikų ugdymo metodus pateikiami 4 priede.

Apibendrinant galima teigti, kad ugdydami bendravimo gebėjimus, pedagogai siekia vaikų gebėjimus atitinkančių ugdymo tikslų bei uždavinių. Dominuoja veiksminiai bei skatinimo metodai. Pasigendama informacinių metodų adekvatumo vaikų bendravimo gebėjimams.

2.5. Dominuojančios vaikų bendravimo priemonės ir reakcijos ugdamosios sąveikos situacijose

Ištyrus vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimus, išanalizavus ugdymo tikslų, uždavinių ir metodų ypatumus, buvo siekiama iširti, kokiomis priemonėmis vaikai bendrauja, kokiose bendravimo situacijose dominuoja vaikų teigiamos reakcijos.

Bendravimo ugdymo situacijomis laikomi bet kokie ugdytinio ir ugdytojo susitikimai, kuriais pastarasis siekia bendravimo ugdymo tikslų.

Pedagogų išskirti bendravimo gebėjimų ugdymo uždaviniai rodo, kad pirmiausia siekiama išmokyti vidutinio ir žymiai sutrikusio intelekto vaikus *keistis informacija* (naudotis bendravimo priemonėmis).

Remiantis bendravimo gebėjimų raidos dėsniniais, išryškėja 4 informacijos siuntimo ir priėmimo būdai: nuo visiško nereagavimo iki kalbos, kaip sudėtingiausios bendravimo priemonės, įvaldymo (žr. 7 lentelę).

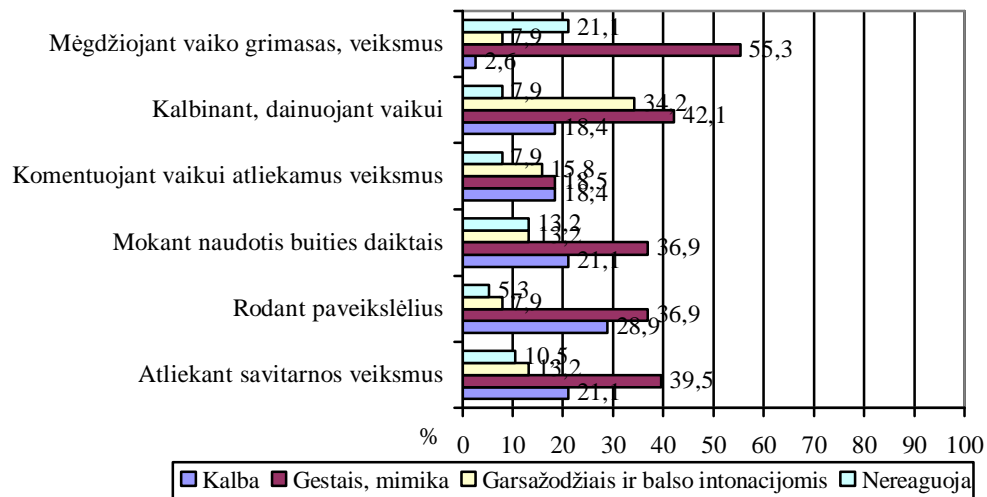
7 lentelė

Bendravimo priemonių skirstymas lygiais

Lygis	Priemonės
1 lygis	Kalba
2 lygis	Gestais ir mimika
3 lygis	Garsažodžiais ir balso intonacijomis
4 lygis	Nereaguoja

Remiantis bendravimo gebėjimų ugdymo etapais, išskirtos situacijų grupės *suaktyvinimo, aktyviajame, plėtros ir įtvirtinimo* etapuose.

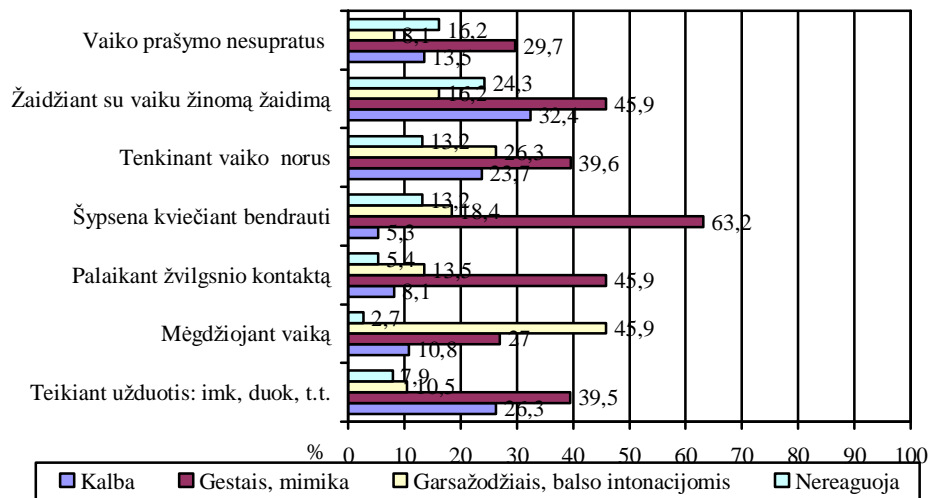
Vaikų bendravimo priemonių raiška *suaktyvinimo etape* iliustruojama 29 pav.

29 pav. Bendravimo priemonių raiška suaktyvinimo etape, %

Ugdant bendravimą suaktyvinimo etape, stebima aplinka, atliekami elementarūs veiksmai su daiktais, palaikoma pakili nuotaika, skatinamas bendravimo aktyvumas. Pedagogų teigimu, daugiausia vaikų teigiamų reakcijų sulaukiama kalbinant, dainuojant vaikui (94,7%), atliekant savitarnos veiksmus (73,8%), rodant paveikslėlius (73,7%), mokant naudotis daiktais (71,2%).

Aktyviajame etape vaikai skatinami kalbėtis, bendrauti įvairiose žaidimo situacijose. Dominuojančios bendravimo priemonės aktyviajame etape iliustruojamos 30 pav.

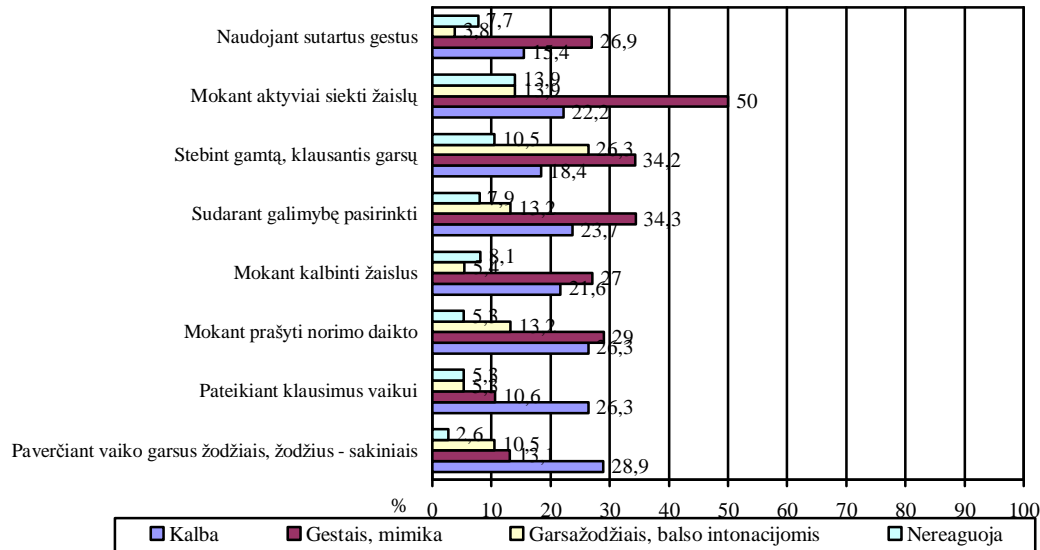
30 pav. Bendravimo priemonių raiška aktyviajame etape, %

Dažniausiai teigimų vaikų reakcijų sulaukiama žaidžiant gerai vaikui žinomą žaidimą (94,5%), išpildant vaiko norus (89,6%), šypsena, žvilgsniu kviečiant vaiką bendrauti (86,9%), mėgdžiojant vaiką (83,7%). Dominuojančiomis bendravimo priemonėmis išlieka gestai ir mimika (39,5%) bei kalba (23,7%).

Plėtos etape (31 pav.) bendravimo gebėjimai ugdomi įvairesnėse situacijose: dalijamasi išpūdžiais, susipažįstama su aplinkos daiktais, dalyvaujama pokalbyje.

Tyrimo duomenys rodo, kad šiame etape dažniausios reakcijos į bendravimą, mokant siekti žaislų (86,1%), stebint aplinką, klausantis jos garsų (78,9%), sudarant galimybę pasirinkti veiklą ar žaislą (71,2%), mokant prašyti norimo daikto (68,5%).

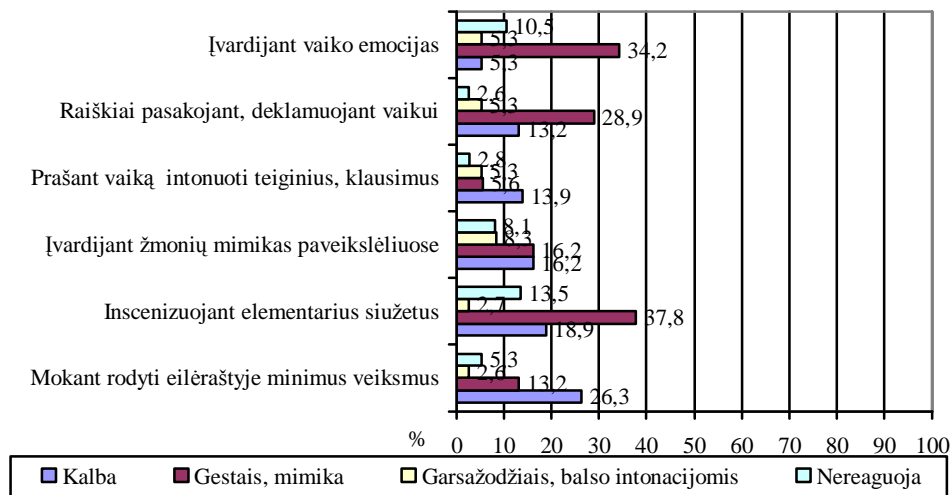
Vaikai aktyviausiai bendrauja gestais ir mimika, tačiau skirtingai, nei kituose etapuose, daugiau sulaukiama kalbinio bendravimo.

31 pav. Bendravimo priemonių raiška plėtros etape, %

Įtvirtinimo etape (32 pav.) bendravimo gebėjimai ugdomi inscenizuojant, vaidinant. Dažniausiai vaikus bendrauti skatinanti situacija šiame etape - elementarių siužetų inscenizacijos (59,4%), bet, kita vertus, šioje situacijoje daugiau nei kitose nereagavimo atvejų. Tai rodo, kad dalis vaikų (13,5%) inscenizuojant nebendrauja, t.y. situacija neatitinka jų bendravimo gebėjimų.

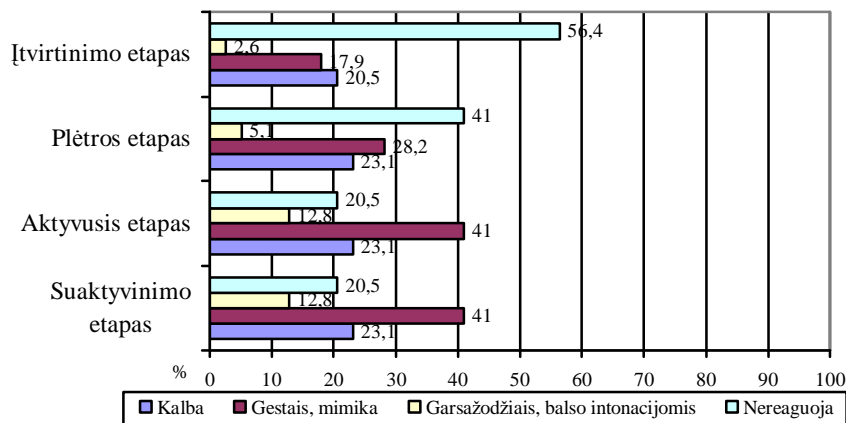
Gausesnės teigiamos reakcijos raiškiai pasakojant, deklamuojant vaikams (47,4%), įvardijant vaikų emocijas (44,8%), mokant rodyti eilėraštyje minimus veiksmus (42,1%).

32 pav. Bendravimo priemonių raiška įtvirtinimo etape, %

Lyginant bendravimo priemonių raišką visuose etapuose (33 pav.), matyti, kad dominuoja 2 bendravimo lygis. Dominuoja bendravimas gestais ir mimika. Visuose etapuose šios dominuojančios reakcijos užfiksuotos dažniausiai.

Kalbinio reagavimo atvejų (41,0%) daugiausia pasitaiko suaktyvinimo ir aktyviajame etape. Informacijos perteikimas balso intonacijomis ir garsažodžiais dominuojantis taip pat suaktyvinimo ir aktyviajame etape (12,8%). Plėtros (41,0%) ir įtvirtinimo (56,4%) etapuose, kuriuose pateikiamos įvairesnės sudėtingesnės bendravimo situacijos, daugėja nereagavimo atvejų.

33 pav. Bendravimo priemonių raiškos dinamika bendravimo ugdymo etapuose, %

Remiantis tyrimo duomenimis (5 priedas), kurie rodo dominuojančias vaikų bendravimo priemones įvairiose situacijose, galima išskirti *ugdomasias situacijas*, kurias sudarius dažniausiai skatinama įvairių bendravimo priemonių raiška (6 priedas, 1 lentelė).

Lygiagrečiai su bendravimo priemonių ugdymu, užmezgami *tarpusavio santykiai* pedagogų su ugdytiniais arba tarp ugdytinių, kuriems būdingi emociniai ryšiai, papildantys keitimąsi informacija.

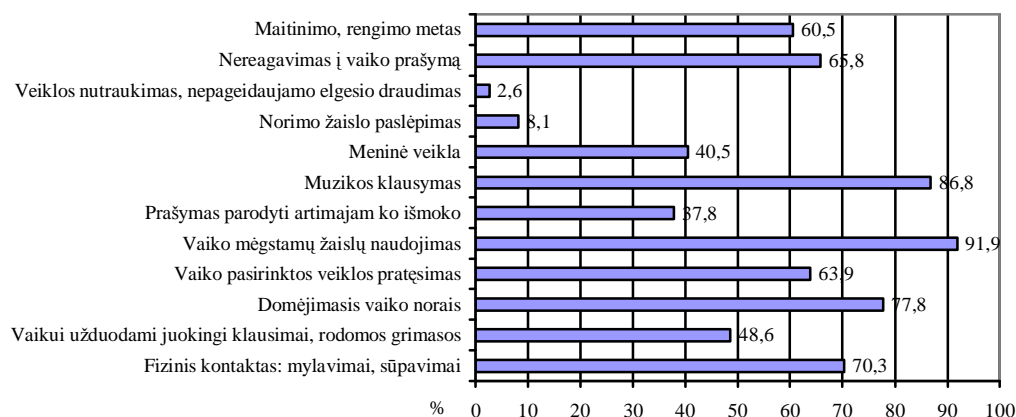
Pagal situacijų numatymo *tikslingumą*, vyraujančius *bendravimo partnerius*, *ugdомуosius tikslus*, skiriamos 2 lygių situacijos (žr. 8 lentelę).

8 lentelė

Situacijų skirstymas lygiais

<i>Tikslingumas</i>	
Kasdieninės situacijos	Sudarytos situacijos
<i>Bendravimo partneriai</i>	
Suaugusieji	Bendraamžiai
<i>Ugdomieji tikslai</i>	
Skatinti prierašumą, norą bendrauti	Skatinti aktyvumą, savarankiškumą
⇩	⇩
<i>Kasdieninės veiklos situacijos</i>	<i>Tikslingai organizuotos veiklos situacijos</i>

Nagrinėjant vaikams būdingą elgesį *kasdieninės ir tikslingai organizuotos veiklos* ir bendravimo situacijose, išryškėja, kurios situacijos skatina *teigiamas vaikų* reakcijas (žr. 34 pav.).

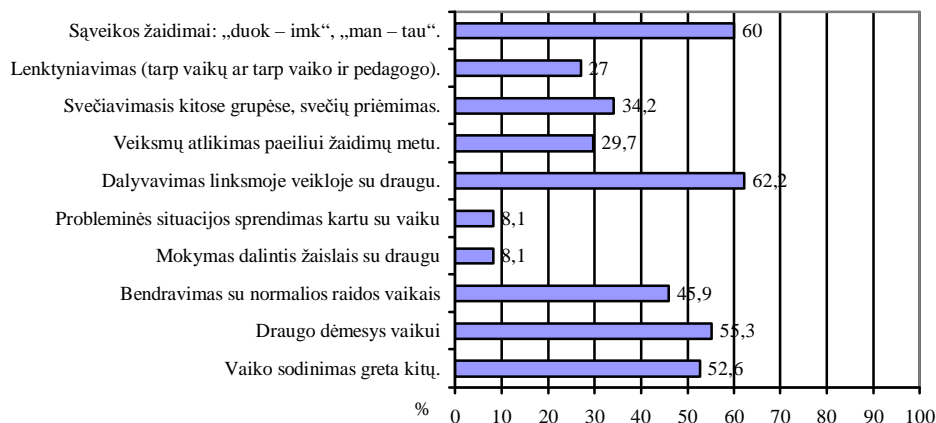
34 pav. Teigiamos reakcijos kasdieninės veiklos situacijose, %

Nustatyta, kad *kasdieninės veiklos situacijose* didžiajai daliai vaikų (84,2%) būdingos teigiamos reakcijos į bendravimą. Tik 15,8% vaikų reaguoja šiose situacijose reaguoja neigiamai.

Tyrimo duomenys rodo, jog nereagavimas į vaikų prašymą (65,8%), jo mėgstamų žaislų naudojimas (91,9%), domėjimasis vaikų norais (77,8%), fizinis kontaktas (70,3%), vaiko pasirinktos veiklos pratęsimas (63,9%), bendravimas maitinimo metu (60,5%) skatina vaikų teigiamas reakcijas.

Rečiau teigiamų reakcijų sulaukiama paslėpus norimą žaislą (8,1%) ar nutraukiant mėgstamą veiklą, draudžiant (2,6%). Šios situacijos dažniausiai sukelia neigiamas reakcijas (6 priedas, 2 lentelė). Tai rodo, jog atsižvelgimas į vaiko norus, skatina teigiamas emocijas, kartu ir priarišumą, norą bendrauti.

Tikslingai organizuotos veiklos situacijose (žr. 35 pav.) taip pat dominuoja teigiamos reakcijos (76,3%).

35 pav. Teigiamos reakcijos tikslingai organizuotose situacijose, %

Analizuojant vaikų reakcijas tikslingai organizuotose bendravimo situacijose, nustatyta, kad vaikai teigiamai reaguoja klausydamiesi muzikos (86,8%), žaisdami sąveikos žaidimus (60%), dalyvaudami linksmoje veikloje su draugu (62,2%), sulaukę draugo dėmesio (55,3%), sėdėdami šalia kitų vaikų (52,6%), bendraudami su iniciatyvesniais, normalios raidos vaikais (45,9%).

Neigiamos reakcijos stebimos situacijose, kurios reikalauja aukštesnio lygio bendravimo gebėjimų (6 priedas, 3 lentelė). Neigiamas reakcijas sukelia mokymas dalintis žaislais su draugu (43,2%), vaikų įtraukimas į probleminių bendravimo situacijų sprendimą (32,4%), svečiavimasis, svečių priėmimas (28,9%).

Taigi nustatyta tiesioginė vaikų teigiamų reakcijų priklausomybė nuo jų bendravimo gebėjimus atitinkančios veiklos. Situacijos, kuriose vaikams sudaromos sąlygos veiklai, atitinkančiai jų bendravimo gebėjimus, skatina užmegzti *tarpusavio santykius* (6 priedas, 4 lentelė).

Išvados

1. Bendravimas – tai veikla, padedanti pažinti aplinką, patirti teigiamų emocijų, visapusiškai tobulėti, tenkinti fizinius bei socialinius poreikius. Komunikacija – tikslingas keitimasis informacija, bendraujant, siekiant bendro supratimo. Ugdant vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikus, akcentuojamas tikslingas mokymas bendrauti, atsižvelgiant į vaiko poreikius bei gebėjimus.
2. Remiantis tyrimo duomenimis, dominuojantys vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimai yra žemo lygio: dėmesio sutelkimas ir reagavimas į bendravimo iniciatorių, elementarių instrukcijų (gestų, žodinių) supratimas. Vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikus pedagogai apibūdina kaip turinčius, nors ir menką, poreikį bendrauti (bendrauja su bendraamžiais, turi draugų, rodo iniciatyvą arba bendrauja skatinami); žymiai sutrikusio intelekto vaikus pedagogai apibūdina kaip turinčius itin menką bendravimo poreikį arba nesamo poreikio bendrauti požymiais (bendrauja tik skatinami ir tik su suaugusiais, kurie geriau juos supranta, arba vengia bendravimo, priešinasi įvairiomis negatyviomis reakcijomis).
3. Lyginant šių vaikų bendravimo gebėjimus, išryškėja, kad aukštesnio lygio bendravimo gebėjimai (bendravimo iniciatyvos rodymas, bendravimas įvaldant įvairias priemones, kalbos vartojimas) labiau būdingi vidutinio intelekto sutrikimo vaikams, itin retai tokių gebėjimų turi žymiai sutrikusio intelekto vaikai.
4. Nustatyta, kad vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikai dažniausiai ugdomi veiksminiais metodais (mokymas mėgdžioti veiksmus, vaiko mėgstamos veiklos organizavimas, elementarios inscenizacijos, žaidimai: judrūs, muzikiniai, didaktiniai). Žymiai sutrikusio intelekto vaikams dažniausiai taikomi skatinimo metodai: vaiko poreikių išvelgimas ir reagavimas į juos, pagyrimai (gestais, žodžiais), skatinimas mėgstamais žaislais, sėkmės situacijų sudarymas, sensorinė stimuliacija. Tiek vidutinio, tiek žymiai sutrikusio intelekto vaikams informacija pateikiama dažniausiai verbaliniais metodais: žodinėmis instrukcijomis, balso intonacijomis.
5. Žemesnio lygio bendravimo gebėjimus turinčių vaikų ugdymo tikslai dažniausiai yra: verbalinio ir neverbalinio bendravimo supratimo skatinimas įvairios veiklos metu. Aukštesnio lygio bendravimo gebėjimus turinčių vaikų ugdymo tikslai – mokyti reikšti norus suprantama šnekamąja kalba ir neverbalinėmis priemonėmis bei ugdyti iniciatyvumą bendraujant. Dažniausiai jų bendravimo ugdymo uždaviniai yra: mokymas keistis informacija, įvaldant galimybes atitinkančias komunikacijos priemones, bei skatinimas užmegzti tarpusavio santykius su aplinkiniais, leidžiančius tenkinti bendrumo, prieraišumo,

meilės poreikius. Dominuojantys vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo mokymo metodai – bendravimo skatinimas bei veiksminiai; informacija (instrukcijos ir pan.) gana dažnai jiems teikiama žodiniais metodais. Taigi, vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų ugdymo tikslai, uždaviniai atitinka ugdytinių bendravimo gebėjimų lygį; tačiau verbalinių informacinių metodų taikymas ne visada atitinka jų bendravimo gebėjimų lygį.

6. Visuose bendravimo ugdymo etapuose (suaktyvinimo, aktyviajame, plėtros, įtvirtinimo) dominuojančios priemonės, kuriomis bendrauja vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikai, yra gestai ir mimika. Nustatyta, kad aktyviausiai kalba, garsažodžiais ir balso intonacijomis vaikai bendrauja suaktyvinimo ir aktyviajame etape. Plėtros ir įtvirtinimo etapuose, sudarant sudėtingesnes ir įvairesnes bendravimo situacijas, daugėja nereagavimo atvejų.
7. Taigi, tyrimu nustatyta tiesioginė priklausomybė tarp vaikų teigiamų reakcijų ir veiklos atitikimo jų bendravimo gebėjimams; bendravimo poreikius skatina tos ugdomosios situacijos, kuriose vaikams sudaromos sąlygos veiklai, atitinkančiai jų bendravimo gebėjimus. Kalbinį bendravimą skatina vaikų mėgstami žaidimai, paveikslėlių rodymas, veiksmų atlikimas pagal eilėraščius, mokymas prašyti, klausimų pateikimas; gestais ir mimika bendrauti skatina vaiko veiksmų, grimasų mėgdžiojimas, kvietimas bendrauti šypsena, mokymas siekti daiktų, kalbinimas, dainavimas, norų išpildymas, savitarnos veiksmai; reakcijas garsažodžiais ir balso intonacijomis skatina vaiko garsų mėgdžiojimas, kalbinimas, norų išpildymas, gamtos reiškinių stebėjimas, garsų klausymas, gerai žinomas žaidimas, atliekamų veiksmų komentavimas. Užmegzti tarpusavio padeda vaiko mėgstamų žaislų naudojimas, muzikinė aplinka, fizinis kontaktas, pageidaujamos veiklos pratęsimas, sąveikos žaidimai, linksma veikla ir kt.
8. Pasitvirtino hipotezė, kad vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo poreikius skatina ugdymo tikslų, uždavinių, metodų ir siūlomos veiklos adekvatumas vaikų bendravimo gebėjimų lygiui.

Literatūra

1. Abbeduto, L., Short-Meyerson, K., Benson, G., Dolish, J. (1998). Understanding Referential Expressions in Context: Use of Common Ground by Children and Adolescents With Mental Retardation. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 41(6), 1348–1362.
2. Almonaitienė, J. (2001). *Bendravimo psichologija*. Vadovėlis. Kaunas: Technologija.
3. Ambrukaitienė, A., J., Titenienė, A. (2003). Pedagoginės sąveikos struktūra, ugdant žymiai sutrikusios ar sutrikdytos raidos specialiųjų poreikių vaikus. *Specialiųjų poreikių vaikų ugdymo ir gyvenimo kokybė: tarptautinės mokslinės konferencijos tezės* (p.9–11). Šiauliai.
4. Andrikienė, R. M., Ruzgienė, A. (2001). *Ankstyvosios vaikystės pedagogika*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
5. Augis, R., Kočiūnas, R. ir kt. (Red.). (1993). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
6. Bakk, A., Grunewald, K. (1998). *Globa*. Vilnius: Avicena.
7. Belienė, I., Škėmienė, A. (1999). Vaikų, turinčių kelias negalias, specialusis ugdymas, taikant achromatinę metodiką. *Šiuolaikinės specialiosios ir socialinės pedagogikos problemos: mokslinės konferencijos medžiaga* (p.69 - 72). Šiauliai.
8. Bielskienė, Ž. (2002). *Neišplėtotos kalbos mokinių bendravimo įgūdžiai bei jų ugdymas popamokinėje veikloje* (Nepublikuotas edukologijos magistro darbas, Šiaulių Universitetas, 2002).
9. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
10. Blaževič, O. (1999). Korekciniai žaidimai, skatinantys žymaus ir labai žymaus protinio atsilikimo vaikų sensomotorinį ugdymą. Darbo patirtis. Butkuvienė, J. (Sud.). Vilnius: Viltis
11. Bogdanovičienė, B. (1997). Vaiko, turinčio kompleksinių sutrikimų, individuali ugdymo programa. *Specialiųjų poreikių vaikų ugdymas: mokslinės konferencijos medžiaga* (p. 38 - 39). Šiauliai.
12. Cascella, P.W., McNamara, K.M. (2005). Empowering Students With Several Disabilities to Actualize Communication Skills. *Teaching Exceptional Children*, 37 (3), 38–43.
13. Colombero, G. (2004). *Nuo žodžių į dialogą. Psichologiniai asmenų tarpusavio komunikacijos aspektai*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
14. Daugirdienė, I. (2003). Kalbos ir komunikacijos korekcija. Prasauskienė, A. (Sud.). *Vaikų raidos sutrikimai* (p. 294 - 314). Kaunas.

15. Dilinskienė, E. (2003). Vaikų, turinčių kompleksinių sutrikimų, komunikacijos ugdymas. *Specialiųjų poreikių vaikų ugdymo ir gyvenimo kokybė: tarptautinės mokslinės konferencijos tezės* (p. 21 –24). Šiauliai.
16. Fiske, J. (1998). Įvadas į komunikacijos studijas. Vilnius: Baltos lankos.
17. Gage, N.L., Berliner, D.C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
18. Galkienė, A. (2005). *Heterogeninių grupių didaktika: specialieji poreikiai bendrojo lavinimo mokykloje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
19. Garšvienė, A., Bukantienė, R. (1999). Sutrikusios raidos ikimokyklinukų bendravimas. *Šiuolaikinės specialiosios ir socialinės pedagogikos problemos: mokslinės konferencijos medžiaga* (p. 77 - 78). Šiauliai.
20. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (1997). Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimai. *Ambrukaitis, J. (Sud.). Specialiųjų poreikių vaikai* (p. 49 - 60). Šiauliai.
21. Garšvienė, A. (1996). *Žymiai bei vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ir kalbos ugdymas*. Šiauliai.
22. Geležinienė, R., Vaicekauskienė, A. (2000). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir alternatyviosios komunikacijos ypatumai. *Specialusis ir socialinis ugdymas (tarptautinis aspektas): mokslinės konferencijos medžiaga* (p. 143 - 149). Šiauliai.
23. Geležinienė, R. (1999). *Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir alternatyviosios komunikacijos mokymas* (nepublikuotas edukologijos magistro darbas, Šiaulių Universitetas, 1999).
24. Gevorgianienė, V. (1999). *Vidutiniškai sutrikusio intelekto ugdytinių bendravimo gebėjimų ugdymas* (Daktaro disertacija, Šiaulių Universitetas, 1999).
25. Glebuviene, V.S. (1995). Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbos lavinimo programos psichologiniai ir pedagoginiai pagrindai. *Pedagogika*, 31, 118-123.
26. Grebliauskiene, B., Večkienė, N. (2004). *Komunikacinė kompetencija: komunikabilumo ugdymas*. Vilnius: Žara.
27. Greenspan, S.I. (2003). Working With the Child Who Has Difficulty Communicating. *Scholastic Early Childhood Today*, 18 (3), 28–29.
28. Grunewald, K. (Red.). (1999). *Mokymo kursas personalui dirbančiam su sutrikusio intelekto vaikais ir jaunuoliais*. Vilnius: Avicena.
29. Haycock, K. (2003). Effective Communication. *Teacher Librarian*, 30 (4), 6.
30. Integruojamų ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių Dauno sindromą, ugdymo eksperimentinė programa. (1998). Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministerija. Vilnius.
31. Ivoškuvienė, R., Balčiūnaitė, I. (2002). *Autistiškų vaikų ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

32. Ivoškuvienė, R., Garšvienė, A. (1993). *Logopedija*. Kaunas: Šviesa.
33. Ivoškuvienė, R., Kaffemanienė, I., Baranauskienė, V., Burneckienė, I., Makarovienė, M., Varkalevičienė, A. (2003). *Sutrikusios raidos vaikų ikimokyklinio ugdymo gairės*. 1 dalis. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
34. Ivoškuvienė, R. (1999). Verbalinės komunikacijos sutrikimai – socialinė problema. *Šiuolaikinės specialiosios ir socialinės pedagogikos problemos: mokslinės konferencijos medžiaga* (p. 21 - 22). Šiauliai.
35. Jackūnienė, N. (1997). Vaikų, turinčių kompleksinių sutrikimų, ugdymas. *Specialiųjų poreikių vaikų ugdymas: mokslinės konferencijos medžiaga* (p. 90 - 91). Šiauliai.
36. Jasiūnienė, R. (1996). Žymiai ir labai žymiai sutrikusio intelekto vaikų pojūčių lavinimas. *Vaikų, turinčių specialiųjų mokymosi poreikių ir suaugusių neįgalių asmenų socializacija: mokslinės praktinės konferencijos medžiaga* (p. 83 - 85). Šiauliai.
37. Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
38. Juodraitis, A., Petruševičius, J. (2001). Aiškinamasis anglų – lietuvių kalbų specialiojo ugdymo žodynas. *Psichopedagogika. Specialusis ugdymas*, 2(5), 122-150.
39. Kaffemanienė, I., Burneckienė, I. (2001). *Specialiųjų poreikių vaikų žaidimo gebėjimų ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
40. Keinys, S. ir kt. (Red.). (1993). *Dabartinis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
41. Monkevičienė, O. (1995). *Vėrinėlis. Knyga auklėtojais: teoriniai – metodiniai ikimokyklinio ugdymo pagrindai*. Vilnius: Leidybos centras.
42. Monkevičienė, O. (Sud.). (2001). *Ankstyvojo ugdymo vadovas: tėvams, globėjams, pedagogams*. Vilnius: Minklė.
43. Perry, B.D. (2000). Attunement: Reading the Rhythms of the Child. *Scholastic Early Childhood Today*, 15 (2), 20–21.
44. Petrulytė, J. (2003). Kalbos raida ir sutrikimai: patarimai tėvams ir specialistams. Vilnius.
45. Pool, C. (2000). The Language of Cries and Frowns. *Scholastic Parent & Child*, 8 (2), 20.
46. Portage ankstyvojo ugdymo programa. (1994). Vilnius
47. Radzevičienė, L. (2003). Ankstyvojo amžiaus vaikų psichosocialinė raida. *Ališauskienė, S. (Sud.). Ankstyvasis ugdymas: dabartis ir perspektyvos* (p. 111 - 146). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
48. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
49. Sandwith, P. (1994). Building Quality into Communications. *Training & Development*, 48 (1), 55–59.

50. Simonds, Ch.J. (2001). Reflecting on the Relationship Between Instructional Communication Theory and Teaching Practices. *Communication Studies*, 52(4), 260–265.
51. Sirtautienė, D. (2000). *Vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbinio bendravimo gebėjimų ugdymas* (Daktaro disertacija, Šiaulių Universitetas, 2000). Šiauliai.
52. Šinkūnienė, J.R. (2001). Cerebrinio paralyžiaus ištiktų vaikų neverbalinės komunikacijos ugdymas integruojant muzikinės terapijos metodus. *Specialusis ugdymas*, 2(5), 76-84.
53. Vaitkevičienė, A. (2003). Įgalinimo strategijos taikymas ugdant vidutiniškai sutrikusio intelekto ugdytinius *credo* dailės studijoje. *Specialusis ugdymas*, 1(8), 84–95.
54. Valainienė, L. (1996). Nekalbančio žymiai sutrikusio intelekto vaiko ikikalbinis bendravimas. *Vaikų, turinčių specialiųjų mokymosi poreikių ir suaugusių neįgalių asmenų socializacija: mokslinės praktinės konferencijos medžiaga* (p. 93 - 95). Šiauliai.
55. Želvys, R. (1995). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Leidybos centras.
56. Žičkuvienė, E. (2003). Specialioji pedagogika. Prasauskienė, A. (Sud.). *Vaikų raidos sutrikimai* (p. 315 - 346). Kaunas.
57. Žukauskienė, R. (1998). *Raidos psichologija*. Vilnius.

Daiva Cegyte
**THE PECULIARITIES OF COMMUNICATION SKILLS TRAINING OF CHILDREN
WITH MODERATE AND SEVERE INTELLECTUAL DISABILITIES**
The Master's Degree Thesis
Summary

Research subject is the peculiarities of communication skills training of children with moderate and severe intellectual disabilities at pre-school age.

Hypothesis: the communication between children is stimulated when education goals, tasks, methods and activities meet children communication abilities.

Research aim is to analyze the peculiarities of communication education of children with moderate and severe intellectual disabilities.

Research methods: theoretical analysis of scientific sources, question airing that allows summarizing the educational experience of specific communication training cases. The research data on the persons under research is provided by special educators of pre-school education institutions. Persons under research – children of pre-school age (4 – 8 years) with moderate and severe intellectual disabilities and moderate and severe speech development.

Conclusions. Communication abilities of children with moderate and severe intellectual disabilities are of a low level, revealing themselves by active responsive reactions of children into communication initiative, but not with the initiative of children themselves.

The main aims of communication training are: stimulation of perception of communication means, seldom-teaching of expressing desires by means of speech or training of initiative; teaching of information exchange and stimulation to make a relationship. Children with moderate intellectual disabilities are usually training by action methods and stimulation methods that meet children abilities are applied for children with severe intellectual disabilities. Though the information is provided using verbal methods that not always meet children abilities. Gestures and mimics are prevailing means of communication between children with moderate and severe intellectual disabilities. Verbal communication is stimulated by games children like, demonstration of pictures, actions according to poems, teaching to request, ask; communication by gestures and mimics is stimulated by repetition of child's actions, smile, chatting, singing, fulfilling of wishes; reactions to sound words and voice intonations are stimulated by repetition of child's sounds, nature observation, listening of sounds, very familiar game, comments on performed actions. Making of relationship is stimulated by usage of favorite toys, musical environment, physical contact, continuation of child's activity, interaction games, funny activities and etc.

It was determined that educational cases when provided activities meet children communication abilities stimulate communication. The hypothesis was confirmed.

Priedai

GERBIAMI PEDAGOGAI,

Šio tyrimo tikslas – apibendrinti pedagoginę vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo patirtį, nustatyti ugdymo metodus ir situacijas, kuriose šie vaikai bendrauja daugiau negu įprastai. Jūsų atsakymai labai svarbūs. **Prašome atsakyti į visus klausimus.**

Apklausa anoniminė, vardo ir pavardės parašyti nereikia.

Prašome atskleisti savo darbo patirtį, remiantis konkrečių vaikų bendravimo ugdymo atvejais.

Vaiko vardas _____ amžius _____ lytis _____ grupė _____
Išvada apie vaiko kalbos ir intelekto raidą _____

1. Koks **tolimasis (ateities)** šio vaiko bendravimo **ugdymo tikslas**, sietinas su jo(s) poreikiais ir ugdymo(si) galimybėmis?.....

Tinkamus atsakymus žymėkite taip: ✓ (atsakymų skaičius neribotas).

2. Kokie artimiausi šio vaiko bendravimo **ugdymo uždaviniai**?

Mokyti reaguoti į suaugusiojo kalbinimą.	
Mokyti atpažinti neverbalinius garsus.	
Ugdyti poreikį bendrauti.	
Skatinti emocijas reikšti balsingomis reakcijomis, mimika.	
Mokyti norus išreikšti judesiais.	
Mokyti suprasti ir vykdyti instrukcijas, lydimas gestų.	
Mokyti suprasti ir vykdyti elementarias žodines instrukcijas.	
Skatinti kaupti emocinę, socialinę, kalbinę patirtį sensorinio ugdymo metu.	
Skatinti kaupti žodyną žaidybiniėje ir pažintinėje veikloje.	
Mokyti naudotis papildomomis komunikacijos priemonėmis: daiktais, paveikslėliais.	
Ugdyti žodinio bendravimo gebėjimus, suprantamą šnekamąją kalbą	
Kt.	

3. Ar vaikas **noriai** bendrauja?

Su visais grupės vaikais bendrauja noriai.	
Bendrauja tik su savo bendraamžiais.	
Su pedagogais, tėvais, kurie geriau supranta vaiką, nei bendraamžiai	
Su vaikais iš bendrojo ugdymo grupių	
Turi vieną draugą namų aplinkoje	
Turi draugą grupėje	
Bendrauja tik skatinamas.	
Bendrauja pats rodydamas iniciatyvą.	
Nebendrauja, nes nemoka.	
Dažniau būna viena(s), nesiekia su kuo nors bendrauti	
Nepastebėjau, nežinau	
Kt.atsakymas(rašykite):	

4. Ar **bando išvengti** bendravimo? Kaip tai daro?

Išėina iš kambario	
Tyli, nereaguoja kalbinamas	
Vengia žvilgsnio, nusišuka	
Priešinas siūlymui bendrauti (kaip?	

Nevengia bendravimo	
Kt.atsakymas (įrašykite):	

5. Pažymėkite visus vaiko turimus **verbalinius bendravimo gebėjimus:**

Reaguoja į savo vardą.	
Klauso ką suaugęs kalba.	
Supranta kelis žodžius, susijusius žinomu daiktu ar įvykiu:	
Supranta žodžius: sėsk, ateik, duok, imk, dėk.	
Supranta: „taip“, „ne“.	
Parodo įvardintus žmones.	
Parodo įvardintus daiktus ar jų paveikslėlius.	
Parodo įvardintas kūno dalis.	
Imituoja įvardintus veiksmus.	
Vykdo 1 dalies žodines instrukcijas.	
Vykdo 2 dalių žodines instrukcijas.	
Klausosi eilėraščio ar dainelės žodžių ir atitinkamai reaguoja.	
Atsiliepia garsu į patrauklų dirgiklį.	
Mėgdžioja garsažodžius.	
Vartoja pavienius žodžius įvairiose situacijose.	
Žodžiais reiškia pagrindinius savo poreikius.	
Pavadina artimiausios aplinkos daiktus, artimų žmonių vardus.	
Įvardija kasdieninę, vaikui reikšmingą veiklą.	
Moka paprašyti norimo daikto, veiklos pratęsimo.	
Pasisveikina, atsisveikina, padėkoja žodžiais.	
Kalba žodžių junginiais (trumpais sakiniais).	
Dalyvauja pokalbyje: atsako į klausimus	
Dalyvauja pokalbyje: pats klausia, atsako į klausimus.	
Žaisdamas bendrauja, kalba su kitais vaikais.	

6. Pažymėkite visus vaiko turimus **neverbalinius bendravimo gebėjimus:**

Palaiiko akių kontaktą.	
Pritarimą išreiškia teigiamomis emocijomis: šypsena, garsais.	
Verkia, muistosi, stumia daiktą prieštaraudamas.	
Tiesia rankas į ištiestas suaugusiojo rankas.	
Atitraukia ranką nuo draudžiamo daikto, kai jam gestais (mimika) parodoma: „ne“.	
Laukia poreikių patenkinimo žinomoje situacijoje.	
Rodo susidomėjimą sąveika (žvilgsniu, priėjimu, šypsena, apsikabinimu ar pan.).	
Stebi kalbančiojo mimikas, jas mėgdžioja.	
Mėgdžioja suaugusiojo (bendraamžio) judesius.	
Reaguoja į pasisveikinimą (atsisveikinimą) gestais.	
Linksi galvą : “taip“, „ne“.	
Supranta paprastus nurodymus pagal gestus: ateik, imk ir pan.	
Sutelkia regos ir(ar) klausos dėmesį į bendravimą.	
Žvilgsniu, šypsena ar judesiais rodo poreikį bendrauti.	
Šypsosi, kai patenkintas, verkia, kai kenčia.	
Reaguodamas keičia balso intonacijas.	
Deda suaugusiojo rankas ant norimo daikto ar veda suaugusįjį daikto link.	
Duoda ženklus, norėdamas patenkinti fiziologinius poreikius (valgymo, miego).	
Veiksmiais rodo emocijas, jausmus pažįstamiems žmonėms: apkabina, tapšnoja ir t. t.	
Duoda daiktą, siekdamas bendros veiklos su suaugusiuoju.	
Naudoja vokalizaciją bendraudamas.	
Naudoja daiktus bendraudamas.	
Naudoja simbolius bendraudamas.	
Naudoja gestus bendraudamas.	

7. Kokiais **metodais** ugdote šio vaiko bendravimo gebėjimus?

	Nuolat	<i>Retai</i>	<i>Niekada</i>
Sensorinė stimuliacija.			
Demonstravimas – stebėjimas.			
Bendri pedagogo ir vaiko veiksmai.			
Mokymas mėgdžioti gestus, veiksmus.			
Elementari žodinė instrukcija, lydima gesto.			
Elementari žodinė instrukcija be gesto.			
Dviejų dalių žodinė instrukcija.			
Vizualinė instrukcija (veiksmus žymintys simboliai).			
St. Galler metodas (užduotis, skaidoma į etapus)			
Pokalbis.			
Žaidinimas.			
Muzikinis žaidimas.			
Didaktinis žaidimas.			
Pirštukų žaidimai.			
Judrus žaidimas.			
Inscenizacija.			
Žodinis pagyrimas.			
Žodinis pagyrimas – gestas.			
Paglostymas ar rankos paspaudimas.			
Ypatinga balso intonacija.			
Šypsena, akių kontaktas, mimika.			
Vizualinis ženklas: simbolis, paveikslėlis.			
Vaiko mėgstamos (džiuginančios) veiklos organizavimas.			
Skatinimas mėgstamu daiktu ar žaislu.			
Skatinimas mėgstamu maistu.			
Sėkmės situacijų sudarymas.			
Gestai.			
Vaiko poreikių išvelgimas ir reagavimas į juos.			

8. Kaip elgiasi vaikas šiose situacijose?

	Reiškia didelį pagyvėjimą, džiaugsmą	Reiškia neigiamas emocijas	Nereaguoja
Fizinis kontaktas: mylavimai, sūpavimai.			
Vaiku užduodami juokingi klausimai, rodomos grimasos			
Domėjimasis vaiko norais.			
Prašymas parodyti artimam ko išmoko.			
Vaiko pasirinktos veiklos pratęsimas.			
Vaiko mėgstamų žaislų naudojimas.			
Sąveikos žaidimai: „duok – imk“, „man – tau“ ir pan.			
Vaiko sodinimas greta kitų.			
Draugo dėmesys vaikui.			
Bendravimas su normalios raidos vaikais.			
Mokymas dalintis žaislais su draugu.			
Probleminės situacijos sprendimas kartu su vaiku			
Dalyvavimas linksmoje veikloje su draugu.			
Veiksmų atlikimas paeiliui žaidimų metu.			
Svečiavimasis kitose grupėse, svečių priėmimas.			
Maitinimo, rengimo metas.			

Muzikinė aplinka. Muzikos klausymas.			
Meninė veikla.			
Lenktyniavimas (tarp vaikų ar tarp vaiko ir pedagogo).			
Norimo žaislo paslėpimas.			
Veiklos nutraukimas, nepageidaujamo elgesio draudimas.			
Nereagavimas į vaiko prašymą.			

9. Kokiomis priemonėmis reaguoja vaikas šiose situacijose?

	Kalba	Gestais	Mimika	Garsažodžiais ir balso intonacijomis	Nereaguoja
Reikalaujant atlikti savitarnos veiksmus.					
Rodant paveikslėlius.					
Mokant naudotis buities daiktais.					
Komentuojant vaikui atliekamus veiksmus.					
Kalbinant, dainuojant vaikui.					
Teikiant užduotis: „parodyk...“, „duok...“ ir pan.					
Mėgdžiodamas vaiko garsus, garsažodžius, intonacijas					
Paverčiant vaiko tariamus garsus, garsažodžius žodžiais, žodžius - trumpais sakiniais.					
Pateikiant klausimus vaikui.					
Mokant prašyti norimo daikto, žaislo.					
Mokant kalbinti žaislus.					
Sudarant galimybę pasirinkti žaislą ar veiklą.					
Stebint gamtos reiškinius, klausantis garsų					
Reikalaujant palaikyti akių kontaktą.					
Insenuojant: „Ejo meškutis ir nugriuvo...“					
Šypsena, žvilgsniu kviečiant vaiką bendrauti.					
Įvardijant žmonių mimikas paveikslėliuose.					
Prašant vaiką intonuoti teiginius, klausimus.					
Raiškiai pasakojant, deklamuojant vaikui					
Įvardijant vaiko emocijas.					
Mėgdžiodamas vaiko grimasas, veiksmus.					
Mokant aktyviai siekti žaislų.					
Išpildant vaiko norus.					
Naudojant sutartus gestus.					
Žaidžiant vaikui gerai žinomą žaidimą (įrašykite kokį):.....					
Mokant rodyti eilėraštyje minimus veiksmus.					
Parodant, kad vaiko prašymas nesuprantamas.					

Jūsų amžius: _____ Išsilavinimas: _____ Specialybė: _____
 Pedagoginio darbo stažas: _____ Kvalifikacinė kategorija: _____ Pareigos: _____

NUOŠIRDŽIAI DĖKOJAME!

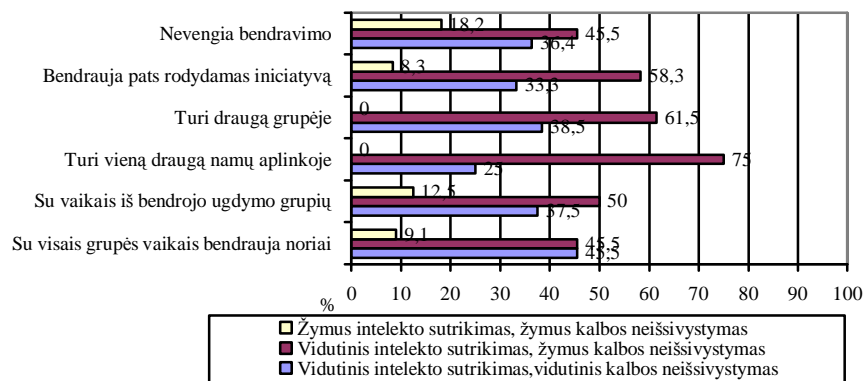
Anketą parengė Šiaulių Universiteto specialiosios pedagogikos fakulteto magistrantė Daiva Čegytė. Iškilus klausimams kreiptis:

daiceg@one.lt

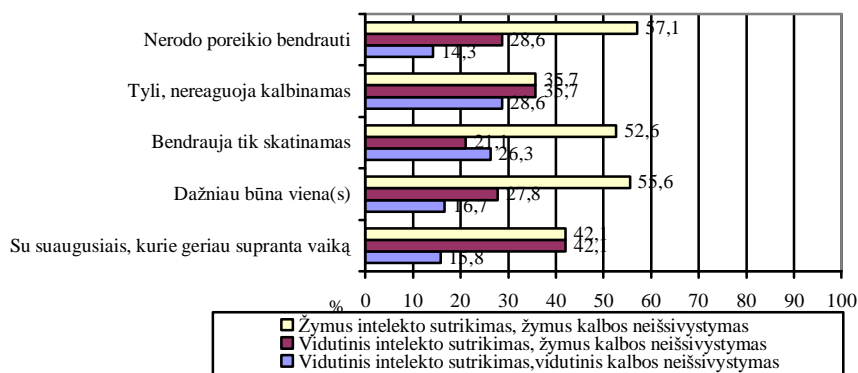
Bendravimo gebėjimų skirstymas į lygius

Žemesnieji bendravimo gebėjimai	Aukštesnieji bendravimo gebėjimai
Mėgdžioja suaugusiojo (bendraamžio) judesius.	Adekvacia mimika reiškia emocijas.
Gestu reaguoja į pasisveikinimą (atsisveikinimą).	Bendrauja gestais.
Supranta paprastas gestų instrukcijas.	Bendrauja simboliškai.
Sutelkia regos ir(ar) klausos dėmesį į bendravimą.	Bendrauja daiktais.
Stebi kalbančiojo mimikas, jas mėgdžioja.	Bendrauja vokalizacija.
Rodo susidomėjimą sąveika.	Verkia, muistosi, stumia daiktą prieštaraudamas.
Tiesia rankas į ištiestas suaugusiojo rankas.	Duoda daiktą, siekdamas bendros veiklos su suaugusiuoju.
Laukia poreikių patenkinimo žinomoje situacijoje.	Veiksmais rodo emocijas, jausmus pažįstamiems žmonėms.
Atitraukia ranką nuo draudžiamo daikto, kai parodoma gestais (mimika).	Duoda ženklus, norėdamas patenkinti fiziologinius poreikius.
Reaguodamas keičia balso intonacijas.	Deda suaugusiojo rankas ant norimo daikto ar veda jį daikto link.
Pritarimą išreiškia teigiamomis emocijomis.	Linksi galvą: „taip“, „ne“.
Palaiko žvilgsnio kontaktą	Žvilgsniu, šypsena ar judesiais rodo poreikį bendrauti.
Klausosi eilėraščio, dainelės.	Bendrauja kalba.
Vykdo 2 dalių žodines instrukcijas.	Dalyvauja pokalbyje: atsako į klausimus..
Vykdo 1 dalies žodines instrukcijas.	Dalyvauja pokalbyje: klausia, atsako į klausimus.
Imituoja įvardintus veiksmus.	Kalba žodžių junginiais, trumpais sakiniais.
Parodo įvardintas kūno dalis.	Įvardija kasdieninę, vaikui reikšmingą veiklą.
Parodo įvardintus daiktus, paveikslėlius.	Pavadina artimiausios aplinkos daiktus, pasako žmonių vardus.
Parodo įvardintus žmones.	Žodžiais reiškia pagrindinius savo poreikius.
Supranta: taip, ne.	Pasisveikina, atsisveikina, padėkoja žodžiais.
Supranta žodžius: sėsk, ateik, duok, t. t.	Moka paprašyti norimo daikto, veiklos.
Supranta žodžius, susijusius su žinomu daiktu ar įvykiu.	Vartoja pavienius žodžius įvairiose situacijose.
Klauso ką suaugęs kalba.	Mėgdžioja garsažodžius.
Reaguoja į savo vardą.	

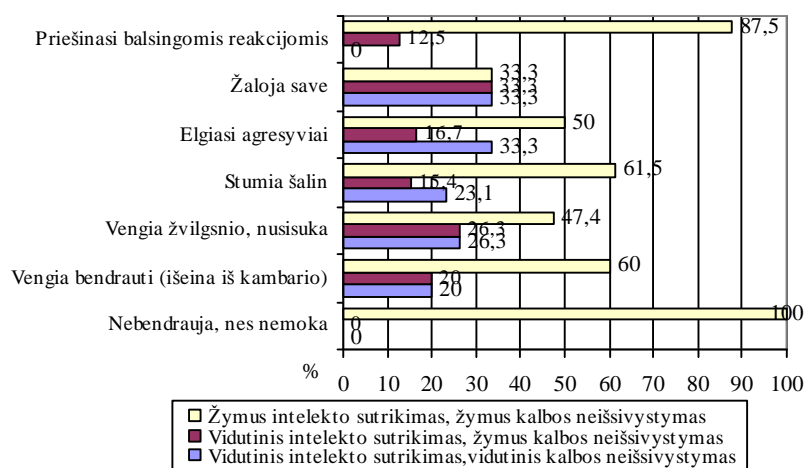
Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo poreikis

1 pav. Polinkio bendrauti požymiai skirtingose vaikų grupėse, %

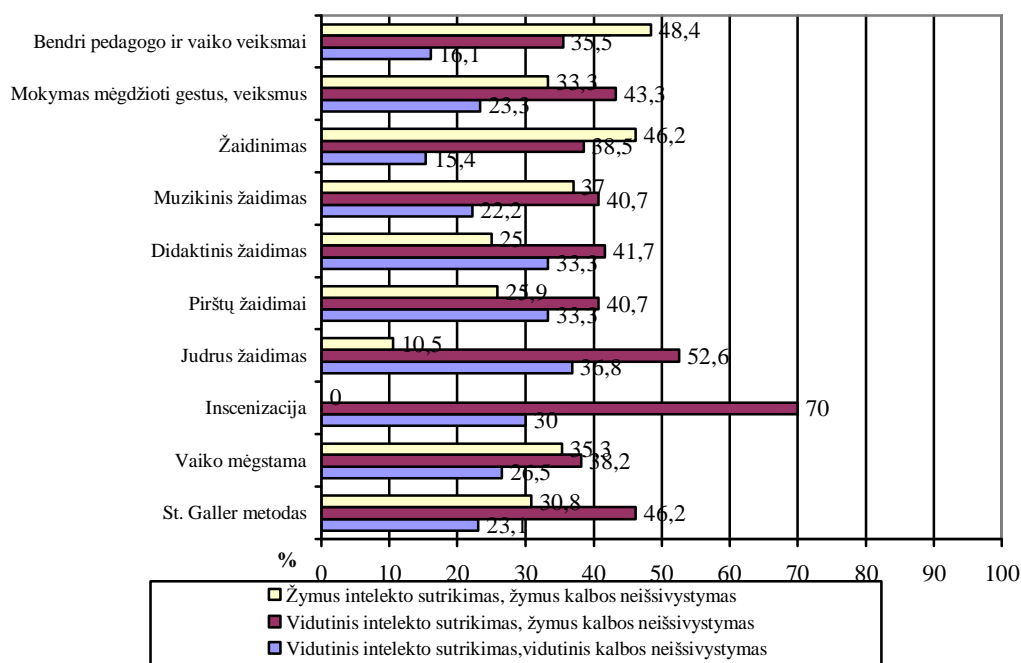

2 pav. Menko polinkio bendrauti požymiai skirtingose vaikų grupėse, %

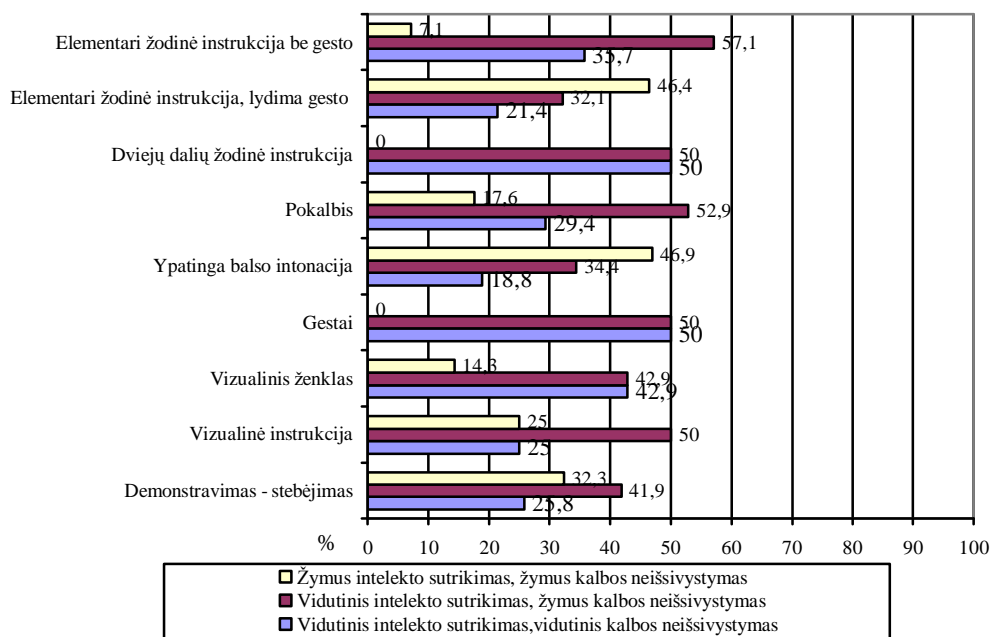

3 pav. Polinkio bendrauti nebuvimo požymiai skirtingose vaikų grupėse, %

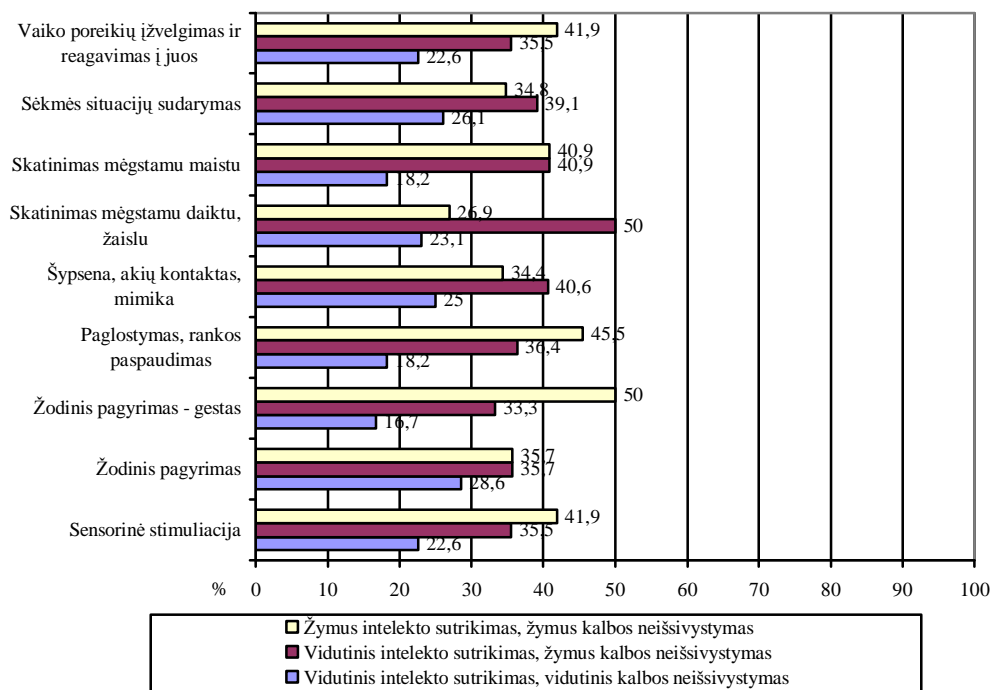
Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ugdymo metodai

1 pav. Veiksminių metodų taikymas skirtingų grupių vaikų bendravimo ugdymui, %

2 pav. Informacinių metodų taikymas skirtingų grupių vaikų bendravimo ugdymui, %

3 pav. Skatinimo metodų taikymas skirtingų grupių vaikų bendravimo ugdymui, %

Bendravimo priemonių raiškos kaita įvairiais bendravimo ugdymo etapais, %

1 lentelė

Bendravimo priemonių raiška suaktyvinimo etape, %

		Atliekant savitarnos veiksmus	Rodant paveikslėlius.	Mokant naudotis buitės daiktais.	Komentuojant vaikui atliekamus veiksmus.	Kalbinant, dainuojant vaikui.	Mėgdžijant vaiko grimasas, veiksmus.
Suaktyvinimo etapas	1 lygis (kalba)	21,1	28,9	21,1	18,4	18,4	2,6
	2 lygis (gestais ir mimika)	39,5	36,9	36,9	18,5	42,1	55,3
	3 lygis (garsažodžiais ir balso intonacijomis)	13,2	7,9	13,2	15,8	34,2	7,9
	4 lygis (nereaguoja)	10,5	5,3	13,2	7,9	7,9	21,1
	Viso reakcijų:	73,8	73,7	71,2	52,7	94,7	65,8

2 lentelė

Bendravimo priemonių raiška aktyviajame etape, %

	Teikiant užduotis: "parodyk.", "duok" ir kt.	Mėgdžijant vaiko garsus, garsažodžius, intonacijas.	Reikalaujant palaikyti akių kontaktą.	Šypsena, žvilgsniu kviečiant vaiką bendrauti.	Išpildant vaiko norus.	Žaidžiant vaikui gerai žinomą žaidimą	Parodant, kad vaiko prašymas
Aktyvusis etapas	1 lygis (kalba)	26,3	10,8	8,1	5,3	23,7	13,5
	2 lygis (gestais ir mimika)	39,5	27,0	45,9	63,2	39,6	29,7
	3 lygis (garsažodžiais ir balso intonacijomis)	10,5	45,9	13,5	18,4	26,3	16,2
	4 lygis (nereaguoja)	7,9	2,7	5,4	13,2	13,2	24,3
	Viso reakcijų:	76,3	83,7	67,5	86,9	89,6	94,5

3 lentelė

Bendravimo priemonių raiška plėtos etape, %

Plėtos etapas	1 lygis (kalba)	2 lygis (gestais ir mimika)	3 lygis (garsažodžiais ir balso intonacijomis)	4 lygis (nereaguoja)	Viso reakcijų:
		28,9	13,1	10,5	2,6
	26,3	10,6	5,3	5,3	42,2
	26,3	29,0	13,2	5,3	68,5
	21,6	27,0	5,4	8,1	54
	23,7	34,3	13,2	7,9	71,2
	18,4	34,2	26,3	10,5	78,9
	22,2	50,0	13,9	13,9	86,1
	15,4	26,9	3,8	7,7	46,1

4 lentelė

Bendravimo priemonių raiška įtvirtinimo etape, %

Įtvirtinimo etapas	1 lygis (kalba)	2 lygis (gestais ir mimika)	3 lygis (garsažodžiais ir balso intonacijomis)	4 lygis (nereaguoja)	Viso reakcijų:
		26,3	13,2	2,6	5,3
	18,9	37,8	2,7	13,5	59,4
	16,2	16,2	8,3	8,1	40,7
	13,9	5,6	5,3	2,8	24,8
	13,2	28,9	5,3	2,6	47,4
	5,3	34,2	5,3	10,5	44,8

Bendravimo priemonių raiškos dinamika bendravimo ugdymo etapuose, %

	Suaktyvinimo etapas	Aktyvusis etapas	Plėtros etapas	Įtvirtinimo etapas
1 lygis	23,1	23,1	23,1	20,5
2 lygis	41,0	41,0	28,2	17,9
3 lygis	12,8	12,8	5,1	2,6
4 lygis	20,5	20,5	41,0	56,4

Bendravimo ugdymo situacijos

1 lentelė

Ugdomosios situacijos, skatinančios bendravimo priemonių raišką, %

Kalba	Gestais ir mimika	Garsažodžiais ir balso intonacijomis ir balso intonacijomis
Žaidžiant vaikui gerai žinomą žaidimą.	Šypsena, žvilgsniu kviečiant vaiką bendrauti.	Mėgdžiojant vaiko garsus, garsažodžius, intonacijas.
Rodant paveikslėlius.	Mėgdžiojant vaiko grimasas, veiksmus.	Kalbinant, dainuojant vaikui.
Paverčiant vaiko tariamus garsus, garsažodžius žodžiais, žodžius - trumpais sakiniais.	Mokant aktyviai siekti žaislų.	Išpildant vaiko norus.
Mokant rodyti eilėraštyje minimus veiksmus.	Žaidžiant vaikui gerai žinomą žaidimą.	Stebint gamtos reiškinius, klausantis garsų.
Pateikiant klausimus vaikui.	Reikalaujant palaikyti akių kontaktą.	Šypsena, žvilgsniu kviečiant vaiką bendrauti.
Mokant prašyti norimo, žaislo, daikto.	Kalbinant, dainuojant vaikui.	Žaidžiant vaikui gerai žinomą žaidimą.
Teikiant užduotis: parodyk. „;“duok“.	Išpildant vaiko norus.	Komentuojant vaikui atliekamus veiksmus.
	Teikiant užduotis: „parodyk.“, „duok“ ir kt.	Mokant aktyviai siekti žaislų.
	Atliekant savitarnos veiksmus	

Vaikų neigiamos reakcijos kasdieninės veiklos bendravimo situacijose, %

Bendravimo situacijos	Neigiamos reakcijos, %
Fizinis kontaktas: mylavimai, sūpavimai.	24,3
Vaikui užduodami juokingi klausimai, rodomos grimasos.	-
Domėjimasis vaiko norais.	-
Vaiko pasirinktos veiklos pratęsimas.	2,8
Vaiko mėgstamų žaislų naudojimas.	-
Prašymas parodyti artimajam ko išmoko.	8,1
Maitinimo, rengimo metas.	10,5
Norimo žaislo paslėpimas.	62,2
Veiklos nutraukimas, nepageidaujamo elgesio draudimas.	76,3
Nereagavimas į vaiko prašymą.	-

Vaikų neigiamos reakcijos tikslingai organizuotos veiklos bendravimo situacijose, %

Bendravimo situacijos	Neigiamos reakcijos, %
Vaiko sodinimas greta kitų.	13,2
Draugo dėmesys vaikui.	21,1
Bendravimas su normalios raidos vaikais.	16,2
Mokymas dalintis žaislais su draugu.	43,2
Probleminės situacijos sprendimas kartu su vaiku.	32,4
Dalyvavimas linksmoje veikloje su draugu.	8,1
Veiksmų atlikimas paeiliui žaidimų metu.	10,8
Svečiavimasis kitose grupėse, svečių priėmimas.	28,9
Lenktyniavimas (tarp vaikų ar tarp vaiko ir pedagogo).	2,7
Sąveikos žaidimai: „duok – imk“, „man – tau“.	14,3
Muzikinė aplinka. Muzikos klausymas.	2,6
Meninė veikla.	16,2

Situacijos, skatinančios užmegzti tarpusavio santykius, %	
Bendravimo situacijos	%
Vaiko mėgstamų žaislų naudojimas.	91,9
Muzikinė aplinka. Muzikos klausymas.	86,8
Domėjimasis vaiko norais.	77,8
Veiklos nutraukimas, nepageidaujamo elgesio draudimas.	76,3
Fizinis kontaktas: mylavimai, sūpavimai.	70,3
Nereagavimas į vaiko prašymą.	65,8
Vaiko pasirinktos veiklos pratęsimas.	63,9
Dalyvavimas linksmoje veikloje su draugu.	62,2
Norimo žaislo paslėpimas.	62,2
Sąveikos žaidimai: „duok – imk“, „man – tau“.	60,0
Draugo dėmesys vaikui.	55,3
Vaiko sodinimas greta kitų.	52,6
Vaikui užduodami juokingi klausimai, rodomos grimasos.	48,6
Bendravimas su normalios raidos vaikais.	45,9
Mokymas dalintis žaislais su draugu.	43,2
Meninė veikla.	40,5